

ISSN 2310-2896

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

**ПЕРСПЕКТИВИ.
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

ВИПУСК № 1, 2019

Видавничий дім
«Гельветика»
2019

Засновник: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ № 1, 2019

ISSN 2310-2896

*Журнал зареєстрований
17 січня 2011 р.
Міністерством юстиції
України № КВ 17349-6119 Р*

*Журнал виходить
4 рази на рік і є фаховим
виданням з філософських
наук на підставі Наказу
МОН України № 1413
від 24.10.2017 року.*

*Рекомендовано
до друку вченою радою
Університету Ушинського,
протокол № 2
від 26.09.2019 р.*

*Друковані матеріали
виражають позицію
автора, яка не завжди
поділяється редакційною
колегією.*

*Передрук матеріалів
здійснюється за умови
обов'язкового посилання на
«Перспективи.
Соціально-політичний
журнал».*

Рукописи не повертаються.

Редакційна колегія

Борінштейн Євген Русланович, головний редактор, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Петінова Оксана Борисівна, заступник головного редактора, доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Балашенко Інна Валеріївна, відповідальний секретар, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Атаманюк Зоя Миколаївна, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Бліхар В'ячеслав Степанович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології (Львівський державний університет внутрішніх справ).

Гансова Емма Августівна, доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Добролюбська Юлія Андріївна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Златіца Плашійенкова, РНд, доктор філософії, філософський факультет (Університет Каменського в Братиславі, Словаччина).

Окорокова Віра Вікторівна, доктор філософських наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Орленко Ірина Миколаївна, завідувач Одеського обласного ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти (КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»).

Романенко Михайло Ілліч, доктор філософських наук, професор кафедри філософії (Дніпровська академія неперервної освіти).

Романенко Сергій Степанович, кандидат філософських наук, в. о. доцента кафедри спортивних ігор (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Халапсіс Олексій Владиславович, доктор філософських наук, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ).

Юшкевич Юлія Сергіївна, кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, історії та політології (Одеський національний економічний університет).

**Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу
«ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ»**

ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Для опублікування статті у науковому журналі «Перспективи. Соціально-політичний журнал» необхідно надіслати на електронну пошту editor@perspektyvy.pdpu.od.ua такі матеріали:

- 1) статтю;
- 2) заповнити на сайті довідку про автора (прізвище, ім'я, по батькові автора, місце роботи (навчання), адреса місця роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, поштова адреса для відправки друкованого примірника);
- 3) рецензію-відгук на статтю від доктора наук у відповідній галузі науки (за винятком кандидатів та докторів наук).

Редакція журналу здійснює внутрішнє рецензування статті – розгляд статті одним із членів редакційної колегії (single-blind review – рецензент знає автора, але автор не знає рецензента). На підставі проведеного рецензування автор може отримати одну з таких відповідей: - статтю прийнято до друку, - доопрацювати статтю, - автору відмовлено в публікації.

Оплата статті здійснюється тільки після офіційного підтвердження та надання реквізитів від редакції журналу (офіційний e-mail: editor@perspektyvy.pdpu.od.ua).

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, не приймаються до редагування і публікації. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування. Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор.

ТЕМАТИЧНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ

1. Філософська онтологія	4. Соціальна філософія	7. Філософія синергетики
2. Гносеологія	5. Філософія історії	8. Етика
3. Філософська антропологія	6. Філософія освіти	9. Естетика

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Формат А 4; поля – 2 см (нижнє) x 2 см (верхнє), 3 см (ліве) x 1,5 см (праве); абзац – 1,25 см; міжрядковий інтервал – 1,5 см; шрифт – Times New Roman; кегль – 14.

Обсяг статті – від 10 до 20 сторінок.

У тексті слід використовувати символи за зразком: лапки «...», дефіс (-), тире (–), апостроф (’).

СТРУКТУРА СТАТТІ

1. Ліворуч вказується **УДК** та **тематичний розділ журналу**.
2. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) **мовою статті**. Максимальна кількість авторів у статті – три особи.
3. Назва статті. Має містити не більше 10 слів, розкривати сутність проблеми та бути цікавою широкому загалу науковців.
4. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова українською мовою (5-10 слів). Резюме має містити такі **обов'язкові елементи: актуальність проблеми, мета, методи та результати дослідження**.
5. Наукова стаття обов'язково має містити такі структурні елементи:

Вступ.

Мета та завдання.

Методи дослідження.

Результати.

Висновки. Висновки не повинні містити дані, яких немає в основному тексті статті.

Література завершує статтю і публікується під заголовком «**Список використаних джерел**». Бібліографічний опис списку оформлюється у порядку згадування з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України *ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»*. У статті мають бути посилання на іншомовні джерела (не менше 25% від загальної кількості посилань).

References. Оформлюється відповідно до стандарту **APA (APA Style Reference Citations)**. Автор (трансліт), назва статті (трансліт), назва статті (в квадратних дужках переклад на англійську мову), назва джерела (трансліт), вихідні дані з позначеннями на англійській мові. Наприклад:

Bilodid, I. K. (Ed.). (1970). *Slovnuk ukraïnskoï movy: v 11 tt.* [The Ukrainian language dictionary]. Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].

6. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) англійською мовою.

7. Назва статті англійською мовою.

8. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова англійською мовою (5-10 слів).

Транслітерація імен та прізвищ здійснюється відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55. Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

ГНОСЕОЛОГІЯ

УДК 111.6:168.009

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2019.1.1>**Маді Галина Іванівна**

здобувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26. м. Одеса, Україна

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ В ДОСЛІДЖЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ МАРГІНАЛЬНОСТІ

Динаміка суспільного розвитку визначається подіями, що дають імпульс до подальших змін. Сучасне суспільство містить елементи, що стимулюють його подальший розвиток. Під час аналізу економічної маргінальності як багатоаспектного соціокультурного явища було використано інтегративний підхід, що поєднує в собі різні методи дослідження і тісний зв'язок теоретичних уявлень із конкретними реаліями сучасного українського суспільства. Сучасні методологічні підходи в наукових дослідженнях характеризуються плюралізмом та поєднанням різних загальнотеоретичних методів. Для сучасного етапу розвитку науки характерна тенденція до дослідження складних, багатовимірних об'єктів, можливість розгляду яких реалізується в межах єдиної спільної пізнавальної діяльності. У силу багатоплановості проблеми економічної маргінальності використано широкий спектр наукових методів, які дозволили всебічно проаналізувати економічну маргінальність як соціальне явище.

Основною статті були загальнонаукові принципи об'єктивності, конкретності, універсальні методи теоретичного пізнання у вигляді аналізу і синтезу, абстрагування, порівняння та моделювання. Особливо важливий серед загальних методів структурно-функціональний метод, адже аналіз економічної маргінальності невіддільний від розгляду структури соціальних систем і їхніх елементів. У роботі широко використовуються і суто філософські методи: герменевтичний (для аналізу і розуміння джерел дослідження) і діалектичний (для осмислення соціального буття людини і суспільства). Також використовувався конкретно-історичний метод, який полягає в розгляді процесів і явищ в їх єдності, послідовності і розвитку як атрибуту певного соціального часу.

Ключові слова: методологія дослідження, економічна маргінальність, маргінальна особа, маргінальні групи, маргінальна поведінка, маргінальна свідомість.

Вступ. Актуальність вибраної теми полягає в тому, що для сучасного етапу розвитку науки характерна тенденція до дослідження складних, багатовимірних об'єктів, можливість розгляду яких реалізується в межах єдиної спільної пізнавальної діяльності. У силу багатоплановості проблеми економічної маргінальності в даному дослідженні використано широкий спектр наукових методів, які дозволили всебічно проаналізувати економічну маргінальність як соціальне явище.

Теоретичною базою дослідження стали роботи засновників теорії маргінальності Р. Парка і Е. Стоунквіста. Надалі вивченню проблем маргінальності, маргінального статусу та ролі, умов та стадій маргінальності присвячено роботи Т. Веблена, Т. Шибутані, У. Самнера, А. Фаржа, Б. Манчіні, М. Голдберга, Р. Мертона, Г. Зиммеля, В. Зомбарта, М. Тевоза, П. Козловски, А. Гуревича, Є. Головахи, З. Голенкової, О. Ігітханян, В. Шапінського, І. Казарінової, І. Прибиткова, І. Попової, О. Черниша, М. Черниш, М. Бахтина та ін. Дотичні розробки маргіналізму як соціального і політико-правового явища в контексті дослідження антисуспільної поведінки належать А. Атояну, Є. Балабановій, З. Голенковій, Є. Ігітханяну, І. Поповій, Є. Рашковському, Є. Старикову, Б. Шапталову тощо.

Найбільш розробленими і поширеними стали роботи, які розглядають економічну маргінальність у соціально-економічному та соціокультурному ключі. Серед зарубіжних досліджень, які безпосередньо не вивчають економічну маргінальність, але сприяють її розумінню в сучасному соціально-філософському дискурсі, виділяються праці З. Баумана, Л. Свендсена, Р. Сеннета. У них домінують проблеми становища молоді в суспільстві, екстремізму, особистісно-психологічні проблеми, просторової сегрегації, міграційних процесів, проблеми бідності і бездомності, феномена декласування, злочинності, алкоголізму і наркоманії, соціального антиномізму та деякі пересічні з маргінальністю за змістом поняття (такі, як «лімінальність», «андерклас», «ексклюзія»).

Концепції, висвітлені у роботах Р. Баландіна, М. Кагана, С. Кучинського, В. Іноземцева, О. Барда, Ж. Бодрійяра, Ж. Дельоза, І. Хассана та інших, дозволяють осмислити процеси, притаманні сучасному суспільству, виокремити особливості формування соціокультурних відносин, зокрема економічних відносин та інших факторів, які суттєво впливають на економічну маргінальність, що свідчить про зміни не тільки соціально-філософського дискурсу, але й самого соціокультурного простору.

Таким чином, констатуємо існування ґрунтовних праць, які висвітлюють різні аспекти означеної проблеми. Однак цілісного соціально-філософського осмислення окресленої проблеми як у загальнотеоретичному, так і в конкретно-історичному контексті недостатньо, оскільки динаміка сучасних суспільних процесів вимагає більш детального аналізу економічної маргінальності в соціокультурних умовах, що змінюються.

Мета і завдання. Метою статті є подальше філософське осмислення і методологічний аналіз економічної маргінальності як соціального явища в умовах тих трансформаційних процесів, яким підпорядковується сучасне українське суспільство.

Методи дослідження. Під час аналізу економічної маргінальності як багатогранного, суперечливого соціокультурного явища, яке перманентно розвивається, використовувався інтегративний підхід, що поєднує в собі різні методи дослідження і тісний зв'язок теоретичних уявлень з конкретними реаліями сучасного українського суспільства. Основою роботи були загальнонаукові принципи об'єктивності, конкретності, універсальні методи теоретичного пізнання у вигляді аналізу і синтезу, абстрагування, порівняння та моделювання. Серед загальнонаукових методів важливим є використання структурно-функціонального методу, адже аналіз економічної маргінальності невід'ємний від розгляду структури соціальних систем та їхніх елементів. У роботі широко використовуються і суто філософські методи: герменевтичний (для аналізу й розуміння джерел дослідження) та діалектичний (для осмислення соціального буття людини і суспільства). Також використовувався конкретно-історичний метод, який полягає в розгляді процесів і явищ в їх єдності, послідовності й розвитку як атрибуту певного соціального простору та часу.

З огляду на багатогранність проявів, функціональну багатозначність економічної маргінальності, її аналіз вимагав використання низки методів. Теоретико-методологічне вивчення економічної маргінальності в контексті соціальної філософії направлено передусім на аналіз специфічності тих соціокультурних умов буття, що не вписуються в домінуючу парадигму мислення і тим самим часто показують протиріччя як суспільства в цілому, так і економічної системи зокрема. Навіть із цих кількох визначень випливає, наскільки складним є соціально-філософський аналіз економічної маргінальності та пов'язаних з нею елементів соціального і особистісного буття. Саме тому методологічною основою аналізу економічної маргінальності є насамперед системний метод. Економічна маргінальність являє собою складне багатоаспектне явище соціокультурного буття, виявляючи себе як в історичному процесі, так і в конкретному суспільстві, оскільки економічна сфера суспільства сприяє професійній реалізації особистості, її включенню в систему економічної взаємодії і дозволяє задовольнити свої матеріальні потреби.

Слід зазначити, що в методологічному аспекті важливими є теоретичне підґрунтя, де розкриті нелінійні залежності подальшого розвитку сучасного суспільства в умовах глобальних трансформаційних процесів, тому синергетичний метод надав змогу виявити особливості еко-

номічної маргінальності на даному етапі суспільного розвитку. Праці І. Пригожина, І. Стенгерс, Г. Хакена, Н. Моїсеєва та інших учених показують, що розвиток соціальних процесів на сучасному етапі більшою мірою не підпорядковується лінійним алгоритмам.

Соціокультурний метод був використаний під час вивчення феномена економічної маргінальності в контексті глобальних трансформаційних процесів, властивих сучасному суспільству. Глобалізація сучасного світу супроводжується виключно напруженими і суперечливими явищами, зумовленими значною мірою зростанням соціокультурних, економічних, політичних, релігійних та інших форм взаємодії. Ці процеси у свою чергу спричиняють ускладнення соціальної структури, диференціацію професійної структури сучасного українського суспільства, яка впливає на економічні процеси, в тому числі поляризацію прибутків, пов'язану зі зростаючою потребою у кваліфікованій робочій силі, конкуренції та ін.

Результати. Динаміка суспільного розвитку багато в чому визначається ключовими подіями, що дають імпульс до подальших змін. Сучасний багатополлярний світ багатий на різного роду джерела, що стимулюють розвиток. Характер інновацій, що виникають в суспільстві, їх інтенсивність і спрямованість прямо пов'язані з наявністю соціальних структур, готових приймати нове. Неодмінно постає питання про соціальні групи або окремі особистості, які стоять біля витоків цих змін. Звертає на себе увагу те, що багато хто з них має риси або ознаки, які виводять їх за межі певного соціокультурного середовища в граничну, периферійну, маргінальну сферу. Маргінальна свідомість або маргінальне становище, як правило, присутні серед умов, а в ряді випадків є визначальними умовами для здійснення соціокультурних перетворень. Абсолютно точно можна сказати, що особливо чітко маргінальність як соціальне явище проявляється внаслідок зростання політичної та економічної нестабільності.

Таким чином, маргінальність насамперед досліджується в роботі саме як соціокультурне явище, при цьому специфіка підходу пояснюється складністю самого явища. Не видається за можливе виділити тільки соціальні або тільки культурні складники даного феномена під час аналізу конкретних елементів соціальної реальності. Філософське поняття характеризує специфічність різних соціокультурних феноменів, асоціальних або антисоціальних, що розвиваються поза системою соціальних норм і правил і тим самим часто показують протиріччя в системі економічних відносин конкретного суспільства. Е. Гідденс, розмірковуючи про «рефлексивну модернізацію», доходить висновку, що «система добробуту не тільки виявилася нездатною перейти на кращий перерозподіл доходів і суспільного багатства; держава добробуту по суті перетворилася в машину, що забезпечує інтереси пануючого середнього класу» [8, с. 5]. Що стосується поділу ризиків, то за всіх успіхів системи добробуту, на думку Гідденса, не можна не враховувати того, що в епоху рефлексивної модернізації відносно стабільний перерозподіл ризиків у суспільстві стає все більш і більш проблематичним.

Економічна маргінальність в умовах становлення інформаційного суспільства багатовимірною, урбаністичною. Одна з найважливіших проблем сучасного українського суспільства – деформації в соціальній структурі, яка характеризується крайньою нестійкістю як на рівні процесів, що відбуваються в соціальній групі і між ними, так і на рівні усвідомлення особистістю свого місця в системі суспільної ієрархії. Бідність, безробіття, економічна і соціальна нестабільність, нездійсненність надій інтенсифікують процеси маргіналізації населення. У результаті йде активне розмивання традиційних груп населення, становлення нових видів міжгрупових інтеграцій за формою власності, доходів, включеності в усі владні структури. Таким чином, складність загального стану українського суспільства визначає комплексність динаміки маргінальних процесів у ньому. Сучасне українське суспільство в умовах наростання економічних, політичних, соціокультурних проблем відрізняється зростанням безробіття, зростанням цін, злочинності, падінням якості життя.

Дослідження ціннісного змісту культури маргінальних груп та їх положення в сучасному суспільстві здійснюється на основі структурного методу. Характеризуючи економічну маргінальність як соціальне явище, він акцентує увагу на включеності суб'єкта (індивіда, групи, спільноти) в соціальну структуру суспільства, в політичні інститути, економічні механізми

і знаходження його водночас у граничному, пороговому стані по відношенню до культурних цінностей даного соціуму. Головними недоліками суто соціологічного підходу до розуміння маргінальності В. Шапінський вважає зведення її до проблеми існування індивіда або групи на межі декількох соціальних структур соціуму і локалізації економічної маргінальності в межах певних груп, субкультур. На його думку, це збіднює сутність поняття «маргінальність», роблячи його тільки характеристикою девіантної поведінки, а об'єктом аналізу – строго певні соціальні групи. Вказуючи на обмеженість такого підходу, В. Шапінській протиставляє йому соціокультурний підхід до розуміння економічної маргінальності як до певного типу відносин: «Маргінальність – поняття, яке вживається для позначення особливих рис свідомості і поведінки представників соціальних субгруп, які в силу обставин не здатні інтегруватися у велике референтне співтовариство, по відношенню до якого вони і виступають як маргінали. Маргінальна особистість тяжіє до створення антигромадських об'єднань з перевернутою системою цінностей» [7]. Соціальне дно, маргінальний клас неоднорідний, поряд із пасивними його елементами в ньому є й активні, що прагнуть подолати своє становище пригнічених ізгоїв. Це і конструювання власної соціокультурної реальності як альтернативи домінуючою, і відкрита боротьба за докорінну зміну системи суспільства.

Дати чітке визначення маргінального шару і виділити його невід'ємні характеристики складно, існує як мінімум два його розуміння: структуралістське та аксіолого-поведінкове. Сьогодні до нижчого класу прийнято відносити традиційно маргінальні верстви жебраків, бездомних, хронічних алкоголіків і наркоманів, душевнохворих, злочинців. Відмінними рисами «андеркласу» є «бідність, економічна залежність від держави, добровільне або примусове виключення з ринку праці, виключення з поля домінуючої культури» [2, с. 65].

Саме в силу соціально-економічних підстав цей термін містить класовий складник у назві та замінює поняття «люмпен». При цьому негативне ставлення більшості суспільства до нижчого класу пов'язано з тим, що значна частина його представників здатні й можуть брати участь у суспільно-корисній праці та системі економічних відносин взагалі, але, як правило, не прагнуть до цього, вважаючи за краще жити на соціальну допомогу і нелегальні доходи. Маргінальні особистості – це люди, які не відповідають прийнятим у суспільстві нормам, відкинуті суспільством, або самі відкидають його, нерідко вони яскраві особистості, які шукають шляхи відновлення суспільства. Також це можуть бути соціальні групи, що знаходяться на околицях або за межами соціокультурних норм і традицій, характерних для даного суспільства. Маргінальність у даному випадку характеризує особливі риси свідомості й поведінки різних соціальних груп, які в силу обставин не здатні інтегруватися в систему економічних відносин, що існують в суспільстві.

У теорії «постіндустріального суспільства» економічні маргінали протистоять «середньому класу» та інтелектуальній еліті, консолідуються і замикаються в собі, представляючи значну деструктивну силу. У них немає почуття довіри до стандартних норм та інститутів суспільства і немає основи ідентичності з ними. Вони набагато більше ідентифікують себе з неформальними і нелегітимними формами соціальної активності. У постіндустріальному суспільстві в нього немає позитивного ресурсу, але є значний негативний, деструктивний ресурс. Як крайній прояв соціального виключення в сучасному західному суспільстві економічної маргінальності є в ньому дестабілізуючим фактором в довгостроковій перспективі. У даному контексті економічна маргінальність служить демаркаційною лінією, розмежовує принципово різні виміри соціокультурного буття.

Процеси трансформації сучасного суспільства та їх вплив на динаміку економічної маргінальності знайшли відображення в роботах Є. Борінштейна, І. Валлерстайна, Ю. Габермаса, А. Кроукера, М. Кроукера, С. Лема, М. Маклюєна, О. Назарчука, В. Окорокової та ін. Крізь призму діалектичного підходу досліджено, що маргінальність в Україні викликана масовою низхідною мобільністю в умовах загальної кризи, а також тим, що вона носить переважно вимушений характер під впливом зовнішніх факторів, пов'язаних із соціально-економічною та соціокультурною трансформацією суспільства в цілому. Основним критерієм соціальної маргінальності

є невизначеність соціального становища, неповне включення в соціальні структури або повна ізоляція. У соціальній структурі сучасного українського суспільства з'являються нові маргінальні групи, які відрізняються від маргінальних груп стійкого, стабільного суспільства. Серед них: 1) ті, хто в силу сформованих економічних обставин змушені змінювати свій соціально-професійний статус; 2) ті, хто прагне пристосуватися до нових умов і знайти собі заняття, яке допомогло б їм проіснувати в умовах кризи; 3) мігранти – як біженці, так і вимушені переселенці. Крім того, «загони нових маргіналів поповнили працівники бюджетної сфери (науки, культури, освіти), поставлені на межу злиднів, люди похилого віку, випускники шкіл і вузів, не затребувані на ринку праці» [4, с. 70]. Таким чином, основними детермінантами процесу маргіналізації в нашому суспільстві є спад в економіці, безробіття, міграція, зростання злочинності, занепад у соціальній сфері, криза системи цінностей у період модернізації. Все це дозволяє виділити основні фактори маргіналізації сучасного українського суспільства: економічний, політичний, соціальний. Економічний фактор включає в себе такі складники: 1) зміна міжрегіональних зв'язків, яке призвело до послаблення економічної основи цілісності країни; 2) загальний спад виробництва, в результаті якого відбулася зміна галузевої структури економіки; 3) труднощі зі збутом продукції, які призвели до зупинки багатьох підприємств; 4) засилля застарілих технологій і примітивних форм праці, що породило існування величезної кількості малокваліфікованих робітників із низьким рівнем потреб [3, с. 130]. Все це викликало небачене безробіття.

Конкретно-історичний метод дозволив усебічно розглянути багатоаспектність та складність економічної маргінальності як соціального явища та адекватно й коректно виявити його вплив на сучасне українське суспільство. В умовах становлення інформаційного суспільства виникає потреба у висококваліфікованих працівниках, які вміють працювати з новітніми технологіями. Це суттєво впливає на соціальну структуру сучасного українського суспільства.

Економічна маргінальність характеризується в основному як перехідність, суміжність економічного статусу, при цьому включає також свідомі зміни свого економічного становища конкретною особистістю або соціальною групою. Насамперед вона поширюється на тих індивідів або соціальні групи, які пережили кардинальну зміну економічного статусу (наприклад, унаслідок низхідної або висхідної соціальної мобільності), зміну домінуючої системи цінностей, до якої не змогли пристосуватися, зміни в системі виробничих відносин тощо. Одна з особливостей економічної маргінальності в сучасному українському суспільстві полягає в її багатогранності, багатофакторності, що робить можливою свого роду процентну маргіналізацію деяких аспектів життєдіяльності окремого індивіда. Такий різновид економічної маргінальності не обов'язково тягне за собою серйозні зміни і тотальний розрив людини із суспільством.

Сьогодні, вивчаючи економічну маргінальність, використовують також термін «лімінальність» і «ексклюзія». Відповідно, ліміналі є граничними жителями, людьми, що втратили норми співжиття однієї соціальної групи і знаходяться в процесі засвоєння норм іншої соціальної групи (наприклад, біженці, які отримали можливість легально жити і працювати в іншій країні) [6, с. 70]. Окремо ліміналі як категорія населення не виділяються, це позначення ситуації переходу людини від одного статусу до іншого. Даний термін розкриває лише один з аспектів маргінальності. Прикладом перетину маргінальності й лімінальності можна назвати аналіз соціального становлення молоді в аспекті виробничих відносин. Логічно, що маргінальність і лімінальність є дуже близькими поняттями, але між ними є й кардинальні відмінності в тому, як розглядається явище переходу: як процес (це і лімінальність, і маргіналізація) або як фіксований стан (маргінальність).

Ще одним терміном, тісно пов'язаним з економічною маргінальністю і її соціальним проявом, є «соціальна ексклюзія»: «Соціальна ексклюзія безпосередньо пов'язана з процесами соціальної і класової диференціації, <...> що об'єктивно сприяє тому, що між- і внутрікласові зв'язки і взаємодії набувають суперечливих рис» [1, с. 48].

Термін «соціальна ексклюзія» «поступово склався в ході досліджень бідності під час вивчення таких процесів, як маргіналізація, позбавлення та злидні (депривація). Пов'язана

з ним зміна акцентів в аналізі має відношення до нових форм соціальної стратифікації. Попередня, класова стратифікація, що ділила людей на вертикальні шари, поступово заміщується горизонтальною диференціацією на «інсайдерів» та «аутсайдерів». Із приводу цього ведеться активна дискусія: чи вважати групу «маргіналізованих і виключених» суб'єктами реальних процесів інтеграції в громадський «mainstream», або вони – всього лише суб'єкти спеціальної політики, управління та контролю влади в межах їхніх власних депривованих територій» [5, с. 158]. Її розглядають як на макрорівні (для груп суспільства з відсутністю доступу до механізмів інтеграції), так і на мікрорівні (аналіз стану та життя носіїв соціальної ексклюзії). На макрорівні ексклюзія тісно пов'язана з дискримінацією, а на мікрорівні – з депривацією.

Розуміння можливості виключення людини об'єктивними умовами соціального буття особливо важливо в постмодерністських моделях розвитку сучасного суспільства, де ексклюзія розглядається односторонньо, лише як виняток із соціальної, економічної тощо структур: «Раніше бідні розглядалися як «небезпечний клас», за яким треба доглядати, щоб він не заважав «решті суспільства». У даний час «інше товариство» становить більшість населення, і ця більшість, яка була в mainstream, намагається контролювати життя бідних, щоб вони не порушували інтегровану єдність робочого, середнього і вищого класів суспільства. При цьому слід зауважити, що останнім часом соціологічні підходи до вивчення бідності оперують такими поняттями, як абсолютна бідність, оскільки бідність – це завжди ситуація, що визначається як недолік необхідних ресурсів, вимірюваних відповідно до певної соціальної норми» [1, с. 158].

Історико-філософський метод надав змогу простежити генезу поняття «маргінальність». Дослідження феномена економічної маргінальності безпосередньо пов'язані з виникненням поняття «маргінальність» і «маргінал». Це такі поняття, як аномія, девіація, відчуження, декласовані елементи (паупери і люмпени), лімінальність, ексклюзія. Тому проведемо невеличке порівняння з іншими поняттями для їх розмежування й уточнення концептуального змісту.

Соціально-економічний зріз вивчення маргінальності є одним із найголовніших у маргіналістиці, ще у ХІХ столітті терміни «маргінальний» і «маржиналізм» застосовувалися в економічній науці. Таке розуміння зараз орієнтується на матеріальне становище індивідів та їхню роль в економіці і житті суспільства і зазвичай зводиться до розгляду за явних маргіналів жебраків, безробітних. Але ототожнювати ці маргінальні групи не слід, тому що факторів, що призводять до економічної маргінальності, багато, і необхідно враховувати всі особливості. При цьому зауважимо, що зв'язок між економічним статусом і маргінальністю є одним із найбільш стійких і значних. Більш того, становище, яке займають окремі індивіди та соціальні групи в економічній системі конкретного суспільства, дуже актуально для досліджень економічної маргінальності.

Людина, яка втратила зв'язок зі своїм суспільним класом і його інтересами, але не приєдналася до іншого соціального класу, яка не бере участь у суспільному виробництві, зазвичай позначається терміном «люмпен-пролетаріат» (декласовані шари, бродяги, жебраки, кримінальні елементи). Рекрутується з різних класів, не здатний до організованої політичної боротьби. Особливо широко поширений в умовах капіталізму, оскільки є неконкурентоспроможним на ринку кваліфікованої праці.

Висновки. Маргінальна особистість тяжіє до створення антигромадських об'єднань з нетрадиційною системою цінностей. Маргінальність може грати і позитивну роль, коли маргіналізації піддаються найбільш активні, освічені представники суспільства, здатні виробити нові форми економічної взаємодії. Як правило, маргіналами стають люди в зрілому віці, що вже накопичили певний професійний потенціал. Об'єднання в межах нижчого класу різних верств перетворює його в групу, що служить скоріше демаркаційною лінією між суспільством і аутсайдерами, які йому протистоять. Поряд з економічним конфліктом, економічні маргінали зазвичай переживають також етнокультурний, релігійний і правовий конфлікт з іншими соціальними стратами. При цьому поділу всередині самого нижчого класу немає: він сприймається майже як однорідна негативна маса, антисоціальні елементи, загроза суспільної моралі та політичної стабільності.

Недоліки економічної підсистеми конкретного суспільства, згідно з концепцією ексклюзії, породжують негативні зміни в інших сферах життя окремої особистості або соціальної групи. Відмінною рисою соціальної ексклюзії в розрізі вивчення економічної маргінальності є або мінімальна можливість знову інтегруватися в систему економічних відносин, або її повна відсутність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрахамсон П. Социальная эксклюзия и бедность. *Общественные науки и современность*. 2001. № 2. С. 158–166.
2. Балабанова Е. Андеркласс: Понятие и место в обществе. *Социологические исследования*. 1999. № 12. С. 65–70.
3. Кузьменко Т. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 320 с.
4. Попова И. Новые маргинальные группы в российском обществе (теоретические аспекты исследования). *Социологические исследования*. 1999. № 7. С. 62–71.
5. Напсо М. Соціально ексклюзія як предмет соціально-філософської рефлексії. *Філософська думка*. 2016. № 3. С. 46–55.
6. Тернер В. Символ и Ритуал. Москва : Наука, 1983. 101 с.
7. Шапинский В.А. Культурная маргинальность как социально-философская проблема : дисс. ... к.ф.н. Москва, 1990.
8. Giddens A. *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Cambridge, 1994.

REFERENCES

1. Abrahamson P. *Sotsialnaya eksklyuziya i bednost* // *Obschestvennyie nauki i sovremennost*. 2001. № 2. S. 158–166.
2. Balabanova E. *Anderklass: Ponyatie i mesto v obschestve*. *Sotsiologicheskie issledovaniya*. 1999. № 12. С. 65–70.
3. Kuzmenko T. *Sotsiolohiia. Navchalnyi posibnyk*. K.: Tsentr uchbovoi literatury, 2010. – 320 s.
4. Popova I. *Novyie marginalnyie gruppyi v rossiyskom obschestve (teoreticheskie aspektyi issledovaniya)* // *Sotsiologicheskie issledovaniya*. 1999. № 7. S. 62– 71.
5. *Sotsialna ekskliuziia yak predmet sotsialno-filosofskoi refleksii* // Napso M., *Filosofska dumka*. 2016. № 3. s. 46–55.
6. *Terner V. Simvol i Ritual*. M.: Nauka, 1983. 101 s.
7. *Shapinskiy V.A. Kulturnaya marginalnost kak sotsialno-filosofskaya problema: Dis. k.f.n. Moskva*. 1990.
8. Giddens A. *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Cambridge, 1994.

Madi Halyna Ivanivna

Candidate of Philosophy, Sociology and Management of Sociocultural Activity
State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky”
26, Staroportofrankivska St., Odesa, Ukraine

METHODOLOGICAL APPROACHES IN THE STUDY OF THE ECONOMIC MARGINALITY

The dynamics of social development are determined events that give impetus to further changes. The modern society contains elements, that induce its further development. When analysing the economic marginality as a multidimensional socio-cultural phenomenon, an integrative approach was used. This approach combines different research methods and the close connection of the theoretical ideas to the specific realities of the modern Ukrainian society. Modern methodological approaches in the scientific research are characterized by pluralism and a combination of different basic theoretical methods. At the current stage of the development of science, there is a tendency to study complex, multidimensional objects, the possibility of their consideration being realized within the framework

of a single joint cognitive activity. Due to the multifaceted nature of the problem of the economic marginality, a wide range of scientific methods have been used, which have made it possible to comprehensively analyse economic marginality as a social phenomenon.

The basic scientific principles of objectivity, concreteness, the universal methods of the theoretical cognition in the form of analysis and synthesis, abstraction, comparison and modelling were the basis of the article. The structural and functional method is very important among the basic methods, as the analysis of the economic marginality is inseparable from the consideration of the structure of the social systems and their elements. In this paper, the purely philosophical methods: hermeneutic (for the analysis and understanding of the sources of research) and dialectical ones (for understanding the social existence of man and society) are widely used. A specific historical method, based on consideration of the processes and phenomena in their unity, the sequence and development as an attribute of a certain social time, has been used as well.

Key words: *research methodology, economic marginality, marginal personality, marginal groups, marginal behaviour, marginal consciousness.*

УДК 168.5/165.9

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2019.1.2>**Нерубаська Алла Олександрівна**

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії,
докторант кафедри філософії та методології пізнання
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, м. Одеса, Україна

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ТА ЙОГО АКТУАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті піднімається питання про актуальність системного методу в сучасних реаліях. Не завжди в гуманітарній сфері можна вирішити задачу за допомогою формул і чисел. Існують області, об'єкти, для яких необхідні якісні методи. До таких об'єктів, наприклад, відноситься людина, її життя, почуття, емоції тощо. Гуманітарне і, зокрема, філософське знання піднімає проблеми, які не вирішуються за допомогою кількісних методів або еталонного вимірювання. Виконуючи мету статті, якою стає класифікація низки наукових сфер, в яких використовується системний аналіз, автор наводить аргументи на користь його актуальності в сучасних науках.

Упевненість автора статті в перспективах системних досліджень спирається на уявлення, підходи й аргументи Г. Саймона, Дж. Мобаса, М. Калтон (George E. Mobus, Michael S. Kalton), Ф. Капра, Л. фон Берталанфі, Е. Юдіна, А. Уймова та ін. У різний час і в різних областях учені активно розробляють і застосовують системний метод. Центральним терміном системного аналізу є «система». Велика кількість визначень системи призвела до деякого хаосу в системній теорії. Вчені почали шукати найбільш універсальне визначення, тим самим розширюючи теоретичну частину системного аналізу. Особливий акцент у статті зроблено на одному з варіантів загальної теорії систем: загальної параметричної теорії систем, розробленої українським ученим Авеніром Івановичем Уймовим. Наводиться приклад застосування цього варіанта системного аналізу на об'єкті, яким є «творча людина». У системно-параметричному аналізі об'єкт можна представити у вигляді системи з трьома дескрипторами: концептом, структурою та субстратом. Визначення в системно-параметричному методі є універсальним. Визначено і дескриптори в системі «творча людина».

Відзначено властивість «функціональності» в системному методі, теоретична і практична значущість у науці. У статті наведено ряд наукових сфер, де системний метод активно використовується фахівцями: філософія, психологія, економіка, менеджмент, екологія, фізика та інші.

Ключові слова: метод, системний аналіз, творча людина, система, параметри.

Вступ. В еру торжества математичних методів і технічних підходів системний підхід є гідним способом уточнення та подолання таких проблем, де математичні методи не можуть бути використані. Гуманітарні знання піднімають проблеми, які не можуть вирішуватися за допомогою кількісних методів або еталонного вимірювання. До таких, наприклад, відносяться проблеми людини, її буття, емоцій, почуттів: не можна виміряти щастя в кілограмах або метрах. Абсурдно застосовувати еталонне вимірювання в таких питаннях, як любов або смерть, відчуження або щастя і т.п. У своїх дослідженнях критичних моментів буття особистості ми зіткнулися з безліччю питань, які вимагають нестандартних рішень. Тому довелося шукати й метод, який дозволить запропонувати такі рішення. Аналітична філософія часто піднімає питання про теоретичне, практичне пізнання і методи дослідження. За допомогою конструктивної критики будуються системні теорії. Актуальним вважаємо уявити один із методів, який почав активно розвиватися в 60-х роках минулого століття – системний, але його заснування лежить у стародавніх науках.

Як відомо, основоположниками системного підходу є: А.А. Богданов, Л. фон Берталанфі, Е. де Боно, Л. ла Руш, Г. Саймон, П. Друкер, А. Чандлер, С.А. Черногор, А.Н. Малюта. «У межах сучасного системного руху розробляються та застосовуються на практиці різні загальні теорії систем: В.Г. Афанасьєва, Л. фон Берталанфі, Дж. Ван Гіга, М. Месаровича, В.Н. Садовського, В.С. Тюхтіна, Ю.А. Урманцева та других» [1, с. 5]. Однак сьогодні до системного методу неоднозначне став-

лення, тому в даній статті пропонується обговорити ряд наук, які використовують його, і навести аргументи на його користь. Це і стане метою даного дослідження.

Мета та завдання. Мета статті – провести синтез низки досліджень і сфер науки, які використовують системну методологію, а також показати перспективність цього методу і привести приклад визначення системи за допомогою одного з варіантів системного підходу: системно-параметричного. Сучасні зарубіжні дослідники підкреслюють важливість системного мислення і розуміння його складності. При цьому саме воно дозволяє виконати і визначити межі критичного аналізу. До таких висновків автор доходить, досліджуючи методи спостереження і втручання, а також їх перевизначення, тобто спостереження і є вид втручання [2].

Методи дослідження. «Діяльнісний підхід дозволяє досліджувати ряд важливих проблем методів, у тому числі і проблему сутності методу як найважливішого феномена пізнання. Так, можна припустити, що метод існує у двох формах – потенційній та актуальній. У потенційній формі буття методу він існує як знання, як система знань, як потенційна діяльність, а в актуальній – як власне діяльність» [3, с. 282].

Підкреслюючи недостатність літератури із системної методології, пропонувався підхід до систем, заснований на традиційному методі, ближчому до позитивістських підходів з вивчення системних явищ, заснованому на уявленнях Герберта Саймона (Г. Саймон зробив помітний вплив на розвиток теорії організації, менеджменту та управлінських рішень, був членом Національної академії наук США, довгий час працював професором комп'ютерних наук і психології в університеті Карнегі – Меллона в Пітсбурзі, його роботи в області обчислювальної техніки і штучного інтелекту мали істотний вплив на розвиток кібернетики [4]) і обчислювальних звітах сучасної когнітивної науки. Ставлячи за мету створити підручник для студентів, у своїй роботі автори (George E. Mobus, Michael C. Kalton) вводять ряд важливих системних термінів, включаючи поняття кордону системи, динаміки, виникнення, складності і адаптації, а також пропонують розглянути кібернетичний і системний підходи, що не суперечать і не є конкуруючими підходами, а доповнюючими один одного, бачачи в цьому їхні перспективи [5].

Наша впевненість у перспективах системних досліджень спирається на ще одну величину науки – Ф. Капра (Fritjof Capra). Вчений 20 років віддав дослідженням теоретичної фізики високих енергій, але потім захопився науками про життя, де з'явилася нова концепція життя. Як зазначає сам учений, концепція ця ґрунтується на системному розумінні життя і об'єднує чотири виміри життя: біологічне, когнітивне, соціальне та екологічне. «В основі цього нового розуміння ми знаходимо фундаментальну зміну метафор: від сприйняття світу як машини до розуміння його як мережі. Одним із найбільш радикальних філософських наслідків системного погляду на життя є нова концепція розуму і свідомості, яка вперше долає декартовий поділ між розумом і матерією» [6]. Застосовуючи системні методи, автор запропонував низку рішень в економічній і екологічних сферах життя, тим самим підвів висновок про те, що «системне розуміння життя дало нам знання і технології для створення стійкого майбутнього» [6, с. 249], а єдине чого поки не вистачає для успішного розвитку – це політичної волі і лідерства.

Результати. Є.Г. Юдін виділяв кілька рівнів аналізу: параметричний опис, морфологічний опис і функціональний опис [7], вважаючи, що функціоналізм – це необхідна умова системного підходу.

«Використання критерію «функціональність» дозволило сформулювати поняття «система» таким чином: це сукупність взаємодіючих елементів, призначена для виконання певної функції і утворююча своїм об'єднанням нову, – системну – властивість» [8]. Філософські словники визначають систему як сукупність елементів, що знаходяться в стосунках і зв'язках між собою й утворюють певну цілісність, єдність [9, с. 329]. У дефініції Авеніра Уймова критерій «функціональність системи» може зайняти місце одного з дескрипторів або параметрів 1-го роду або стати характеристикою системи. Системоутворююча функція концепту проявляється тоді, коли концепт реалізується як властивість або відносини. «Параметрична загальна теорія систем (ЗТС) виокремлює різні аспекти системної моделі об'єкта, що виконують різні функції в її побудові» [3, с. 104]. Л.М. Терентьева зазначає, що «поняття «система» має такі властивості: 1) за допомогою такого поняття можна і повинно вирішити певне завдання: відрізнити систему від не системи; 2) у такому понятті повинна

відбитися деяка системна організація, подібна до тієї, наприклад, логічної організації відносин між поняттями і судженнями в силогізмі або, наприклад, організація відносин між хімічними елементами в таблиці Д.І. Менделєєва; 3) у понятті «система» повинна знайти своє місце якась ієрархічність системної організації її елементів, подібна до тієї, якою володіє ієрархічність видів загального або єдиного, виділеного Аристотелем» [10, с. 106]. У сучасній літературі можна знайти величезну кількість визначень системи. Тому в певний момент виникла потреба знайти універсальне визначення, яке би влаштувало ні якусь окрему науку, а всі науки або їх більшість. На таке визначення претендує загальна параметрична теорія систем [17].

М.В. Таранова, досліджуючи характеристики сучасного системного руху, підкреслює, що для розвитку наукового пізнання необхідно паралельне рішення двох напрямків: теоретичного і практичного, причому з підсиленням інтересом потрібно підійти до способів і методів науково-практичної діяльності. Незважаючи на різноманітність системних досліджень, автор доходить висновку, що «членування сфери сучасних системних досліджень цілком виправдано <...> воно дозволяє розрізнити різні за типом завдання системного підходу і визначити субординацію областей, в яких вирішуються ці завдання <...> це сприяє уточненню самого системного підходу і можливостей побудови загальних теорій системних досліджень як широких і ефективних концепцій» [11].

У своїх дослідженнях критичних, біфуркаційних моментів буття особистості ми використовували системний метод, пов'язаний з конкретною теорією і варіацією – це системно-параметричний метод, розроблений у 60-х роках ХХ століття українським професором, доктором філософських наук А.І. Уйомовим. «Загальна теорія систем, системний підхід і системологія є філософсько-методологічними складниками системних досліджень, тому що вони більше, ніж інші, оперують філософськими поняттями, якісними відтвореннями та засобами аналізу і постановки завдань із більшою невизначеністю (абстракцією) й активними елементами. Крім того, саме загальна теорія систем, системний підхід і системологія найбільш загальним чином підходять до вирішення основного завдання системного мислення, поставленого ще автором ідеї системного мислення і загальної теорії систем Л. фон Берталанфі, – створення умов для більш щільної інтеграції наук» [1, с. 4]. «Будь-який об'єкт під час рішення певних завдань і за допомогою певних пізнавальних засобів може бути поданий як системний», – вважає І.С. Алексєєв [12]. У системно-параметричному аналізі об'єкт можна показати у вигляді системи з трьома дескрипторами: концептом, структурою і субстратом.

Незважаючи на те, що вибір концепту – процедура, що залежить виключно від дослідника, може здатися, що метод суб'єктивний. Однак, «з іншого боку, системою в даному випадку є адже саме те, що існує незалежно від дослідника <...> Відносність системних уявлень заважає вирішенню питання про об'єктивну реальність нітрохи не більшою мірою, ніж фізика, що має справу з відносністю швидкості, маси, одночасності подій і т.п. <...> Особливістю структурних (у тому числі й системно-параметричних) досліджень є <...>, на відміну від наукових дисциплін, орієнтованих на натуральний аналіз, що вони мають можливість досліджувати структури речей будь-якої природи» [13].

Сьогодні варіант цього системного аналізу продовжують розвивати послідовники та учні А. Уймова, доповнюючи й уточнюючи його теорію. Основні принципи системного аналізу та моделювання об'єкта особливим системно-параметричним способом є, на наш погляд, і аргументом «за» системні дослідження. Дуже коротко представимо сенс цього моделювання, використовуючи роботу одного із сучасних дослідників: «Особливою відмінністю параметричної загальної теорії систем є системно-параметричне моделювання, тобто формально-логічне моделювання системних параметрів. Справа в тому, що в параметричній загальній теорії систем припускається, що системне дослідження має відбуватися у три етапи. На першому етапі здійснюється системне зображення об'єкту дослідження, тобто встановлюються так звані «системні дескриптори»: концепт, структура, субстрат, і, таким чином, конструюється об'єкт дослідження як система.

На другому етапі має місце параметричний опис отриманої системи. Іншою мовою, система характеризується з позицій притаманних їй – не будь-яких, а саме системних – властивостей і відношень, тобто атрибутивних і реляційних параметрів <...> На третьому етапі між значеннями систем-

них параметрів виявляються стійкі кореляції системних параметрів – загальносистемні закономірності. Вирізнення загальносистемних закономірностей дозволяє робити порівняльне дослідження суттєвих властивостей і відношень систем» [1, с. 6–7].

«У використанні теорії систем до соціальних наук, як окремо, так і паралельно, можуть використовуватися два методологічних підходи, що дозволяє адекватно вивчити будь-які явища й процеси» [14, с. 299]. Кількісні методи включає Hard Systems Methodology («тверда» системна методологія), яку частіше застосовують, наприклад, у психології для дослідження копінг-поведінки [14] тощо. «М'яка» системна методологія (Soft Systems Methodology [16]) включає якісні методи. Параметрична ОТС, яка відноситься до «м'якої» системної методології, дозволяє провести якісний аналіз філософської проблеми буття особистості в контексті сучасних змін соціальної системи і її біфуркацій. Так, знаходимо дослідження в психології, де проводять системно-параметричний аналіз людини і соціального середовища. Уявляючи систему «людина – навколишнє середовище», дослідник виділяє всю ієрархію системних дескрипторів, а потім аналізує цю систему по параметрах 2-го роду [17], якими, наприклад, є сильні – слабкі системи, гомогенні – гетерогенні, варіативні – неваріативні і т.д.

Системні методи – це не просто філософські методи, це загальнонаучні методи. «Напрацьоване в межах системного руху у світі знайшло відображення практично у всіх науках <...> Через кібернетику поняття і методи теорії систем проникли в постійно поширювану сукупність наук, об'єднаних загальною назвою «Штучний інтелект»; також очевидно проникнення цих засобів у підстави структурної лінгвістики; ще можна відзначити експертні системи в медицині, теорії управління складними системами і організаціями, синергетиці (дослідження самоорганізації в складних системах) [15, с. 117]. Для тих, хто збирається займатися системними дослідженнями, або тих, кому цікавий сам принцип визначення системи в загальній параметричній теорії систем, наведемо приклад.

Розглянемо систему – людина творча. Перш ніж вибрати концепт системи, зазначимо кілька моментів. Будь-яке перетворення навколишньої дійсності пов'язано з творчістю людини. «Згадавши про значення творчості, людство повинно згадати і про мову серця» [18, с. 305]. Центральна нервова система, мозок людини – це матеріальна основа розвитку творчих процесів особистості. О. Пунченко зазначає, що «мозок людини, подібно судині, здатний вмщати в себе різний зміст. Все залежить від того, якою є те середовище, що оточує індивідуума і знаходить відображення в його мозку» [19, с. 26]. Однак А. Маслоу акцентував увагу вчених-теоретиків на те, що вплив середовища не потрібно перебільшувати, «не варто впадати в крайнощі, не варто перебільшувати роль середовища і бачити в організмі лише один з об'єктів середовища <...>, і об'єкт – мета, і перешкода, яка встає на шляху до неї, породжені не тільки середовищем, а й створюються самим індивідуумом, і обговорювати їх потрібно в термінах, які враховують і той, й інший вплив» [20, с. 41]. А на творчу діяльність та її зв'язок з розвитком особистості вказували А.І. Арнольд, Ю.М. Давидов, М.С. Каган та ін. Якщо мати на увазі музичні здібності, то можна згадати Л.С. Виготського, О.Н. Леонтьєва тощо. У психології в сучасних роботах навіть запропоновані системні гендерні дослідження музичних здібностей підлітків [21].

Визначаємо концепт системи «людина творча». На наш погляд, немає нічого важливішого за життя, отже, концептом можна вибрати життя, але правильніше буде цей концепт визначити як творче життя. Ми ускладнюємо концепт (атрибутом творчий). Цей концепт не такий простий, як може здатися. Саме творчість багатогранна, особливо якщо говорити про духовну творчість. Нею, наприклад, виступає живопис. «Той, хто зневажає живопис, зневажає філософське й уточнене споглядання світу, бо живопис є законна дочка або, краще сказати, онука природи...» – говорив Леонардо да Вінчі [Цит по: Реріх М., с. 304]. Великий геній творчість звеличує до божественного, кажучи, що живопис – це «родичка Бога». Другим дескриптором визначення будь-якої системи є структура. Структурою в системі «творча людина» виступить не просто взаємодія, взаємопов'язаність і взаємовплив, а вся діалектика біологічного і соціального, діалектика природної сутності, задатків, таланту, геніальності, обдарованості, а також палітра відносин Я і Іншого. Третім дескриптором системи є субстрат. У даній системі – це індивід з діалектикою життєвих потреб (у тому числі й потреба у творчості), діяльності та громадських інтересів. Тут можна перерахувати і потреби від

рівня до рівня по А. Маслоу: потреби в безпеці, любові, повазі, пізнавальні здібності, естетичні потреби, потреби в самоактуалізації. Визначення будь-якого об'єкта як системи – це тільки перший етап системно-параметричних досліджень, тобто створена модель об'єкта. Подальший шлях дослідження полягає в параметричному аналізі, який розкриває зв'язки, властивості й відносини цього об'єкта. У межах даної статті це не передбачено.

Проблема системного визначення буття людини лежить на стику таких наук, як психологія та філософія, і не тільки. «Оскільки сама природа психічного міждисциплінарна, то психологія зажадала і відповідного міждисциплінарного методологічного апарату дослідження, що повернуло вчених до системного підходу (СП), який дає можливість опису і пояснення інтегральних утворень дійсності (цілістностей). Цим визначається евристичний потенціал цього підходу і межі його застосування» [14]. Для філософії системний підхід не менш важливий. У століття переваги економічної сфери застосування системного аналізу набирає своєї актуальності. Про це пишуть і самі економісти [22; 23; 24; 25]. Г. Клейнер, наприклад, розглядаючи фірму як системний об'єкт, зазначає, що фірма або будь-яка економічна одиниця – це «живі системи», тому що їх функціонування засноване на діяльності людей. З іншого боку, жоден індивід як ціле повністю не входить в економічну систему. Але, з іншого боку, як зазначає автор, ці системи використовують інтелектуальні, матеріальні, емоційні, фізичні можливості людей [22, с. 30].

«Додаток системного аналізу, що базується на новій системній парадигмі до області внутрішнього фінансового контролю, відкриває нові перспективи вирішення проблеми системної організації цієї функції управління компаративними фінансами. Завдяки дуалізму системного аналізу і нової системної парадигми методологія системного контролю знаходить п'ять істотних властивостей – цілісність, цілеспрямованість, автономність, методологічний плюралізм і утилітарність» [25, с. 35–36].

У синтезі різних областей знань, в яких використовується системний підхід, ми відбили його значущість і актуальність для сучасних наук. У статті наведено ряд наукових сфер, де, як можна було побачити, системний метод активно використовується фахівцями – це філософія, психологія, економіка, менеджмент, екологія, фізика та ін. Тим самим ми підкреслили його негасаючу актуальність. На прикладі системи «людина творча» показано, як можна проводити системне дослідження будь-яких об'єктів і вивчати їх властивості та відносини. Використовуючи конкретний варіант системного аналізу, а саме параметричну загальну теорію систем, розроблену Авеніром Уйомовим, ми визначаємо систему «творча людина», виділяючи в цьому визначенні концепт, структуру і субстрат, які відображають всю палітру властивостей, відносин і зв'язків у досліджуваному об'єкті.

Висновок. Автор даного дослідження вважає, що сучасна філософія повинна бути практично-орієнтованою. Цього вимагає сучасне покоління студентів, яке приходить учитися на філософські і тим більше нефілософські спеціальності. Тому викладач повинен показати, як, наприклад, філософську теорію з більш ніж з 2500-річною історією можна вивчати за допомогою сучасної методології, однією з варіацій якої є системна. Сьогодні викладач повинен бути універсалом і відчувати запит сучасного покоління та й суспільства загалом. Володіти системними методами і вирішувати наукові, методологічні, методичні тощо навчальні проблеми за допомогою них – це один із перспективних варіантів у сфері освіти, а також і в інших сферах суспільства. Зазначимо, що системний аналіз – не єдино можливий варіант досліджень, а його методологія – одна з низки можливих загальнонаукових методологій, які пропонуються сучасними науками як інструмент дослідження і розвитку теорії та практики. Так, наприклад, можна звернутися до синергетичної парадигми. Сьогодні розвинена наукова методологія може сприяти вченню і працювати як провідник у наукових дослідженнях. Правильно вибраний метод – один з успішних складників наукового дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Райхет К.В. Філософсько-методологічні засади двоїстого системно-параметричного моделювання : монографія : дис. ... на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Одеса, 2013. 177 с.
2. Midgley Gerald. Systems thinking, complexity and the philosophy of science. *Midgley Gerald. Journal Emergence: Complexity and Organization. Philosophy.* 2008. December 31. URL:

<https://journal.emergentpublications.com/article/systems-thinking-complexity-and-the-philosophy-of-science/>

3. Философия науки: системный аспект : учебное пособие для преподавателей, аспирантов, магистров философских и нефилософских специальностей / А. Уёмов и др. Одесса : Астропринт, 2010. 360 с.

4. Саймон Г. Науки об искусственном ; перевод с англ., 2-е изд., Москва : Едиториал УССР, 2004. 144 с. URL: https://www.koob.ru/simon_g/

5. George E. Mobus, Michael C. Kalton Principles of Systems Science. New York : Springer, 2015. 755 p. URL: <https://www.amazon.com/dp/1493919199/?tag=newbooinhis-20>

6. Capra Fritjof. The Systems view of life a unifying conception of mind, matter and life. *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*. 2015. Vol. 11. №. 2. P. 242–249.

7. Юдин Б.Г. Системный подход и принцип деятельности. Москва : Наука, 1978.

8. Меерович М.И., Шрагина Л.И. Основы культуры мышления. *Школьные технологии. Россия*. 1997. № 5. 200 с.

9. Философский словарь / под ред. И. Фролова. 4-е издание. Москва : Политиздат, 1981. 445 с.

10. Терентьева Л.Н. Тектология системы. *Уёмовские чтения 1-4 (2013–2016)* : Материалы научных чтений памяти Авенира Уёмова ; Философский факультет ОНУ им. И.И. Мечникова. Одесса : Печатный дом, 2016. 310 с.

11. Таранова М.В. Характеристика системного движения. Направления современных системных исследований. *Сибирский педагогический журнал. Серия: Философия*. 2008. С. 121–128. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/harakteristika-sistemnogo-dvizheniya-napravleniya-sovremennyh-sistemnyh-issledovaniy>

12. Алексеев И.С. Способы исследования системных объектов в классической механике. *Системные исследования. Ежегодник*. Москва : Наука, 1972.

13. Цофнас А.Ю. Структурная и натуральная онтология. *Вестник*. Одесса, 2007. Т. 12. Вып. 13: Философия. С. 24–25. URL: visnikphil.onu.edu.ua (дата обращения: 02.01.2019).

14. Родіна Н.В. Психологія копінг-поведінки: системне моделювання : монографія. Одеса : видавник Букаєв ВВ., 2011. 364 с.

15. Штаксер Г.В. К вопросу об успехах и неудачах системного движения. *Уёмовские чтения 1-4 (2013–2016)* : Материалы Научных чтений памяти Авенира Уёмова ; Философский факультет ОНУ им. И.И. Мечникова. Одесса : Печатный дом, 2016. 310 с.

16. Checkland P., Scholes J. Soft Systems Methodology in Action. N.Y. : John Wiley&Sons, 1999. 418.

17. Уёмов А., Цофнас А., Сараева И. Общая теория систем для гуманитариев : учебное пособие для гуманитариев. Польша : Uniwersitas Rediviva, 2001. 276 с.

18. Рерих Н. Жизнь вечная. Санкт-Петербург : Азбука, 2018. 448 с.

19. Пунченко О., Дорошенко П. О естественных предпосылках творческой одаренности личности. *Научно-практический журнал «Новое в науке и технике»*. Одесса, 2004. № 4 (23).

20. Маслоу А. Мотивация и личность ; перев. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 352 с. URL: http://4brain.ru/maslow_motivashion 290 с.

21. Мищенко Л.В. Индивидуальность подростков в рамках системного исследования с позиции пола и gender : монография. Москва – Берлин : Direct MEDIA, 2015. 298 с.

22. Клейнер Г.Б. Системная парадигма и системный менеджмент. *Российский журнал менеджмента*. 2008. Т. 6. № 3. С. 27–50.

23. Клейнер Г.Б. Системная экономика как платформа развития современной экономической теории. *Вопросы экономики*. № 4. С. 4–28.

24. Оптнер С.Л. Системный анализ для решения проблемы бизнеса и промышленности. Москва : Концепт, 2006. 206 с.

25. Жуков В.Н. Новая системная парадигма и системный анализ как дуальная основа развития методологии внутреннего финансового контроля. *Финансовая аналитика: проблемы и решения*. 2014. Т. 45 (231). С. 35–45.

REFERENCES

1. Raihet K.V. Philosophsko-metodologichni zasadu dvoistogo sistemno-parametricnogo modeluvannia: monografiia [Philosophical and methodological foundations of dual system-parametric modeling] // Raihet K.V. Disertaciia na zdobuttia naukovoogo stupenia kandidata filosofshkykh nauk. Odesa. 2013. 177 s.
2. Midgley Gerald. Systems thinking, complexity and the philosophy of science // Midgley Gerald. Journal Emergence: Complexity and Organization. Philosophy. - December 31, 2008. (URL: <https://journal.emergentpublications.com/article/systems-thinking-complexity-and-the-philosophy-of-science/>)
3. Uyomov A. , Terenteva L., Chaikovskii A., Tihomirova F., Philosophiia nauki: sistemnyi aspekt: uchebnoye posobiye dlya prepodavateley, aspirantov, mahistrov filosofshkikh I nephilosofshkikh specialnostey [Philosophy of science: systemic aspect] // Uyomov A. , Terenteva L., Chaykovskiy A., Tihomirova F. Odessa: Astroprint, 2010. 360 s.
4. Saymon G. Nayki ob iskystvennom [The science about the artificial] // Saymon G. perevod s angl., 2-e izd., M.: Edinorog USSR, 2004. 144 s.; (URL: https://www.koob.ru/simon_g/)
5. George E. Mobus, Michael C. Kalton Principles of Systems Science // George E. Mobus, Michael C. Kalton. New York: Springer; 2015. 755 p. URL: <https://www.amazon.com/dp/1493919199/?tag=newbooinhis-20>
6. Capra Fritjof The Systems view of life a unifying conception of mind, matter and life // Capra Fritjof. Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy, vol. 11, no. 2, 2015. P. 242–249.
7. Yudin B.G. Sistemnyi podhod I printsipu deyatelnosti [Systematic approach and principle of activity] // Yudin B.G. M.: Nauka, 1978.
8. Meyerovich M.I., Shrahina L.I., Osnovu kulturu mushleniia [Foundations of a culture of thinking] // Meyerovich M. I., Shrahina L.I., Shkolnuye tehnologii. Rossiya. № 5, 1997. 200 s.
9. Filosofshkii slovar [Philosophical Dictionary] // Filosofshkii slovar pod red. I. Frolova. 4-e izdanie. Moskva. Politizdat, 1981. 445 s.
10. Terenteva L.N. Tektolohiia sistemy [Tectology of the system] // Terenteva L.N. Uyomovskiy chteniia 1-4 (2013–2016): Materialy nauchnykh chtenii pamayti Aveniru Uyomova. Filosofshkii fakultet ONU im. I.I. Mechnikova. Odessa: Pechatnyi dom, 2016. 310 s.
11. Taranova M.V. Harakteristika sistemnogo dvizheniia. Napravleniya sovremennykh sistemnykh issledovaniy [Characteristics of system movement. Trends in modern systems research] // Taranova M.V. Statia v Sibirskom pedahohycheskom zhurnale. Seriia: Philosophiia, 2008. S. 121–128. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/harakteristika-sistemnogo-dvizheniya-napravleniya-sovremennykh-sistemnykh-issledovaniy>
12. Alekseyev I.S. Sposoby issledovaniia sistemnykh obyektov v klassicheskoi mehanike [Research methods of system objects in classical mechanics] // Alekseyev I.S. Sistemnyye issledovaniia. Yezhegodnik, 1972. Moskva. Nauka, 1972.
13. Tsofnas A.U. Struktura I naturalnaia ontologiia [Structural and natural ontology] // Tsofnas A.U. Vestnik. Tom 12. Vup. 13: Philosophiia. Odessa. 2007. S. 24-25. URL: visnikphil.onu.edu.ua вход доступа 2.01.2019
14. Rodina N.V. Psihologiia coping-povidinky: sistemne modeluvannia: monografiia [Psychology of coping behavior: system modeling] // Rodina N.V., Odesa: vudavnuk Bukayev V.V., 2011. 364 s.
15. Shtakser G.V. K voprosu ob uspehah I neudachah sistemnogo dvizheniia [To the question of successes and failures of the system movement] // Shtakser G.V. Uyomovskiy chteniia 1-4 (2013–2016): Materialy nauchnykh chteniy pamayti Aveniru Uyomova. Filosofshkiy fakultet ONU im. I.I. Mechnikova. Odessa: Pechatnyi dom. 2016. 310 s.
16. Checkland P. Soft Systems Methodology in Action // Checkland P., J. Scholes. N.Y.: John Wiley&Sons, 1999. 418.
17. Uyomov A.I. Obschaya teoriia system dlya gumanitariiev: uchebnoe posobie dlya gumanitariiev [General theory of systems for humanitarians] // Uyomov A.I., Tsofnas A. U., Sarayeva I. Polsha: Uniwersitas Rediviva, 2001. 276 s.
18. Rerih N. Zhizn vechnaya [Life is eternal] // Rerih N. S.-P.: Azbuka. 2018. 448 s.

19. Punchenko O., Doroshenko P. O eystestvennukh predposylkakh tvorcheskoy odaroynosti lichnosti [About natural preconditions of creative talent of the person] // Punchenko O., Doroshenko P. Nauchno-prakticheskiy zhurnal "Novoey v nauke I praktike". Odessa. № 4 (23). 2004.
20. Maslou A. Motivatsiia I lichnost [Motivation and personality] // Maslou A. perev. s angl., SPb.: Piter, 2009. 352 s. URL: http://4brain.ru:maslow_motivashion, 290 s.
21. Mishchenko L.V. Individualnost podrostkov v ramkah sistemnogo issledovaniia s pozitsii pola i gender: monografiia [The individuality of adolescents in part of systemic research from the perspective of gender and gender] // Mishchenko L.V. Moskva-Berlin: Direct MEDIA. 2015. 298 s.
22. Kleyner G.B. Sistemnaia paradihma I sistemnyi menedzhment [System paradigm and system management] // Kleyner G.B. Rosiyskiy zhurnal menedzhmenta. 2008. T.6. № 3. S. 27–50.
23. Kleyner G.B. Sistemnaia ekonomika kak platforma razvitiia sovremennoy ekonomicheskoy teorii [System economics as a platform for the development of modern economic theory] // Kleyner G.B. Voprosu ekonomiki. № 4. S. 4–28.
24. Optner S.L. Sistemnyi analiz dlay resheniia problemy biznesa I promyshlennosti [System analysis to decision the problems of business and industry] // Optner S.L. M.: Concept. 2006. 206 s.
25. Zhukov V.N. Novaia sistemnaia paradihma I sistemnyi analiz kak dualnaia osnova razvitiia metodolohii vnutrennego finansovogo kontroliia [A new systemic paradigm and system analysis as a dual basis for the development of internal financial control methodology] // Zhukov V.N. Finansovaia analitika: problemy I resheniia. T. 45 (231). 2014. S. 35–45.

Nerubasska Alla Oleksandrivna

Candidate of Philosophical Sciences (PhD),

Associate Professor of the Department of Philosophy,

Doctoral Student of the Department of Philosophy and Methodology of Cognition

Odessa National I. I. Mechnikov University

2, Dvoryanskaya str., Odessa, Ukraine

THE SYSTEMS ANALYSIS AND ITS ACTUALITY IN MODERN RESEARCH

This article considers relevance of the systems approach in present-day realities. In the human sciences, formulas and figures are not always suitable to address an issue. There are issues and objects which require a qualitative method. Such objects include a human, human life, feelings, emotions, etc. Humanities knowledge, in particular philosophic knowledge, raises issues which cannot be addressed by quantitative methods or reference measuring. To attain the purpose of this article which is to classify a number of scientific areas where the system analysis is used, the author provides arguments evidencing the systems approach relevance in modern sciences.

The paper author's confidence in the potential of systems researches relies on the notions, approaches and arguments of Herbert A. Simon, George E. Mobus, Michael C. Kalton, Fritjof Capra, Ludwig von Bertalanffy, E. Yudin, A. Uyomov, and others. Scientists actively develop and apply the systems approach at different times and in different areas. The central parameter of the systems analysis is a system. Existence of numerous definitions for the system resulted in a real mess in the systems theory. Scientists began to look for the most universal definition and doing so they have extended the theoretical part of the systems analysis. This article is particularly focused on one of the options of the general systems theory – the general parametric systems theory developed by Avenir Ivanovich Uyomov, the Ukrainian scientist. There is an example of application of this systems analysis option to an object creative person. In the system-parametric analysis, the object may be presented as a system with three descriptors: concept, structure and substrate. The definition in the system-parametric method is universal. Also, there are descriptors determined in the creative person system.

The systems approach is characterized as a functional method having theoretical and practical scientific relevance. The article mentions a number of scientific areas where the systems approach is actively used by specialists: philosophy, psychology, economics, management, ecology, physics and other.

Key words: method, systems analysis, creative man, system, parameters.

УДК 165

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2019.1.3>**Яровицька Наталя Анатоліївна**

кандидат філософських наук,
доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін
Харківського національного університету будівництва та архітектури
вул. Сумська 40, м. Харків, Україна

Болотова Юлія Володимирівна

старший викладач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін
Харківського національного університету будівництва та архітектури
вул. Сумська 4, м. Харків, Україна

ІНАКТИВОВАНЕ ПІЗНАННЯ (ENACTIVE COGNITION) ЯК ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА СУЧАСНОСТІ

Актуальність проблеми. У статті розглядається освітнє буття як поєднання соціального та біологічного компонентів. Завдяки природі естетичного імперативу «Якщо бажаєш знати, навчись діяти», безпосередньо концепт «дії» постає активатором змін когнітивних навичок, тобто когнітивна активність вимагає дії, а пізнання уособлює собою епістемологічну дію. Освіта через дію набуває ознак «inactive cognition» («інактивоване пізнання», автор терміна Франсиско Варела).

Мета. Продемонструвати спрямованість у майбутнє за допомогою концепту *inactive cognition* («інактивоване пізнання») як активності суб'єкта пізнання, який завдяки конструюванню реальності створює передумови щодо цілей майбутнього в теперішньому.

Методи. Згідно з методологічною установою Ф. Варели реальність світу не пред'явлена суб'єкту, а її риси (якості) не задані наперед. Це грядуща реальність (прим. рос. мов. «предстоящая») – *forthcoming reality* – реальність, яка «створюється, конструюється безпосередньо самим когнітивним суб'єктом. Важливим інструментарієм у концепції «інактивованого пізнання» Ф. Варели виступає принцип «шнурка» (*bootstrap principle*), який розкриває ідею Е. Гуссерля щодо протенцій – динамічних, спрямованих у майбутнє траєкторій, які задають характер когнітивної активності в теперішньому.

Результати дослідження. У статті продемонстрована потреба в народженні нелінійної взаємодії між суб'єктами пізнання. У цьому аспекті важлива роль надається процесу сприйняття, який з пасивного трансформується в активний. Даний процес сприйняття характеризується наявністю двох типів соціальних практик – «м'яких» (*soft*) і «твердих» (*hard*). У результаті активації «м'яких» механізмів, спрямованих на взаємодію з інформацією (когнітивним простором), суб'єкту надаються можливості створення картини поліваріативних сенсів. Отже, змінюється світ і людина з її когнітивними здібностями, а змінюючи буття, суб'єкт змінюється сам.

Ключові слова: *inactive cognition*, епістемологія, конструктивізм, буття, когнітивна активність.

Завжди дій таким чином, щоби виникали нові можливості для вибору.
Гайнц фон Ферстер

Вступ. Давньогрецький мислитель та філософ Зенон із Кітіону зазначав, що людина перебуває в просторі таємниці-знання, яке необхідно вміти розкрити та передати іншому, адже однією з потенцій людського «я» є потреба в трансляції досвіду нащадкам. Дилема між знанням «відкритим» та знанням, яке має утаємничену природу, відома з далеких історико-філософських часів. Так, філософ-стоїк Зенон стверджував, що жест у вигляді руки з витягну-

тими пальцями – це «образ», зігнуті пальці – це «згода», а повністю зжаті пальці у кулак – це «осягнення»: отже, крім мудреця, даним знанням як осягненням (каталепсія) ніхто не володіє [1]. Таємна, сакральна спрямованість знання тривалий час була запорукою різних культурних традицій. «Образ – згода – осягнення» – метафоричний тріумвірат пізнання, який актуалізує доступ до знання та виражається поняттям «каталепсія». Концепт каталепсії має дію, спрямовану до простору інактивованого пізнання – гносеологічного модусу буття.

Мета та завдання. Продемонструвати спрямованість у майбутнє за допомогою концепту *inactive cognition* («інактивоване пізнання») як активності суб'єкта пізнання, який завдяки конструюванню реальності створює передумови щодо цілей майбутнього в теперішньому.

Пізнання завжди перетинається з ідеєю активності, вислизання з-під покриву пасивності, навіть споглядання в себе та має потенцію динаміки й руху, своєрідної «ентелехії» – переводу потенційного в актуальне. Буття завжди перебуває на вістрії таємниці. Отже, для суб'єкта, який пізнає загадкову реальність, відкривається світ, який переламається через конструкти особистої свідомості; завдяки зусиллям розуму індивіду з реальності зривається покрив нездійсненого (Бернар д'Еспанья, К. Поппер). Інстинкт, раціональність у поєднанні з інтуїтивним, життєвим поривом набуває рис творчої еволюції А. Бергсона [2].

Методи дослідження. Згідно з методологічною установою Ф. Варели реальність світу не пред'явлена суб'єкту, а її риси (якості) не задані наперед. Це грядуща реальність (*прим. рос. мов. «предстоящая»*) – *forthcoming reality* – реальність, яка «створюється, конструюється безпосередньо самим когнітивним суб'єктом» [3, с. 257]. Отже, модель взаємовідносин між викладачем та слухачем повинна базуватися на вихідному принципі неповноти знання, спроможності до його пошуку всіма сторонами, зняття межі на володіння науковою (гносеологічною) істиною. Важливим інструментарієм у концепції «інактивованого пізнання» Ф. Варели виступає принцип «шнурка» (*bootstrap principle*), який розкриває ідею Е. Гуссерля щодо протенцій – динамічних, спрямованих у майбутнє траєкторій, які задають характер когнітивної активності в теперішньому [3, с. 259]. Метафорично це можна описати таким висловом: «той, хто йде, та шлях нерозривно та сутнісно пов'язані друг з другом [3, с. 259].

Якщо розглядати освіту як сутність, що об'єднує в собі соціальний та біологічний компоненти, вона представляє собою систему, яка продукує саму себе (автопоезіс) [4; 5]. Гайнц фон Ферстер сформулював естетичний імператив: «Якщо бажаєш пізнати, навчись діяти» [3, с. 258]. Саме поняття дії стає активатором зміни когнітивних навичок у викладача та слухача. Когнітивна активність потребує дії, а пізнання є епістемологічною дією. Навчання через дію набуває рис «інактивованого пізнання» (*enactive cognition*) – термін, автором якого є Франсіско Варела [4; 6]. Змінюється світ і людина з її когнітивними здібностями; змінюючи навколишню дійсність, суб'єкт змінюється безпосередньо сам.

Пізнання є активна участь, глибинна ко-детермінація того, що здається зовнішнім, і того, що має внутрішній складник [3; 4]. Слушно зауважити та наголосити на тому факті, що оволодіння знанням представляє собою не лінійну залежність, а скоріше активується непрогнозована множинність побудови світу – ризоматична. Модель-метафора «ризоматична» стає опорою для встановлення нових підходів в освітньому просторі XXI століття. Потрібно сформувати нелінійну взаємодію між суб'єктом пізнання (слухачем, студентом) та викладачем. У цьому аспекті важлива роль відводиться процесу сприйняття, який з пасивного трансформується в активний. Активація механізмів, спрямованих на взаємодію з інформацією, (когнітивним простором) у суб'єкта створює картину поліваріативних сенсів.

Один із німецьких філософів сучасності Бернд Вассен запропонував розглядати процес конструювання реальності в аспекті «цілеспрямовано розрізняти». Акт народження нових сенсів у просторі пізнавальної реальності перебуває у стійких відносинах з емоційно-чуттєвою сферою: «опыт существует только как различие – the difference that makes a difference. Различие, которое имеет значение, которое нужно почувствовать», или «небезразличное различие» [*прим. цит. рос. мов. 3, с. 245*].

У просторі освітніх практик суб'єкти гносеологічних відносин на собі випробовують нові форми та методи комунікації, які створюють креативне тло розвитку та трансляції освітніх, світоглядних, аксіологічних кодів. Поєднуючи процеси конструювання буття у своїй свідомості, індивід екстраполює даний процес на зовнішній світ – формується так званий креативний цикл, що, за словами Г. фон Ферстера, має назву «зогнутий простір», «де людина, віддаляючись від себе, повертається безпосередньо до самого себе» [3, с. 231]. Зогнутий простір детермінує розвиток важливого та глибинного процесу – самопізнання, самозаглиблення, без якого неможливо уявити сучасний світ знання в добу мережевої свідомості ери Стіва Джобса. Зогнутий простір актуалізує перебування суб'єкта в множинних вимірах буття – онтологічному, пов'язаному з роботою свідомості, когнітивному (епістемологічному) – простору освітніх потенцій між викладачем та слухачем, віртуальному – у сфері інформаційних технологій та веб-ресурсів.

Спрямованість у майбутнє – мета активності суб'єкта пізнання, який завдяки конструюванню реальності створює передумови щодо цілей майбутнього в теперішньому. Важливо наголосити на тому, що даний часовий вимір (теперішнє/майбутнє) народжує єдину темпоральну свідомість між суб'єктами пізнання: завдяки злагодженій активності формується єдиний темпоральний ритм когнітивного буття. Гайнц фон Ферстер запропонував методу «циклічної постановки питань», сутність якої полягає у налагодженні духовної рівноваги-злагоди між суб'єктами комунікації [3, с. 237]. Вони займають позиції безпосередніх учасників – винахідників нового світу відношень [3, с. 237]. Поєднуючи основні ідеї пошуку істини, закарбовані у фігурі Сократа у вигляді античного інструментарію – принципу майєвтики та методичного надбання когнітивних дисциплін ХХ ст., через методу «циклічної постановки питань» формується нова когнітивно-світоглядна парадигма в освітньому процесі. Крім освітнього компонента, актуалізує свою дію в нових умовах гуманітарний (екзистенційний) компонент. Він активно залучає «сократівську іронію», екзистенційну тактильність, завдяки якій сутнісно можуть видозмінюватися та набувати нових рис відносини між слухачем та викладачем. Сучасний стан освітньої парадигми характеризується поліваріативними складниками, які формують механізми розвитку інноваційної світоглядної експлікації, активно залучаються до мережевих типів комунікацій, віртуальної реальності, on-line дистанційних освітніх платформ тощо. Взаємозв'язки, що виникають між знанням та технологією, також пов'язані з методологічними засадами соціального, культурного, релігійного, ідеологічного відтворення, або соціального «мімезіса», за Аристотелем. У широкому контексті знання як частина пізнавальної діяльності суб'єкта має гносеологічний, аксіологічний, онтологічний, практико-перетворювальний модус. Відкритий доступ до інформаційних ресурсів, з одного боку, народжує вектор транспарентності, наявності освітніх послуг «тут і зараз», а з іншого боку – людина стикається з проблемою критичної рефлексії щодо великого об'єму інформації.

У добу Стіва Джобса відносини між пізнанням та особистістю набувають нових ознак, особливо в освітньому процесі. Так, у цьому дискурсі важлива роль приділяється методологічним засобам, наприклад функціонуванню «твердих» (hard) та «м'яких» (soft) соціальних практик [7].

Тверді (hard) практики використовують вертикально розташовану систему ієрархічних зв'язків, спрямовані на відтворення набутих навичок та навчальних сегментів. Даний механізм має велику роль у трансляції та збереженні традиції, канону. Водночас «м'які» (soft) соціальні практики уособлюють гнучкість елементів освітньої системи, спрямовані на вертикальні зв'язки та обмін «інтелектуальними дарами» поза жорстко детермінованою системою. Цей вид комунікації активізує у студента (слухача) потребу в альтернативних підходах до знання, креативного мислення, також сприяє змінам у соціальних ролях між викладачем та студентом [7].

«М'які» (soft) освітні стратегії сприяють реалізації парадигми невизначеної множинності, яка є джерелом творчого пошуку, інновації, створення нового (І. Валлерстайн). Так, у межах «м'яких» (soft) методологічних прийомів проявляють себе методики навчання у вигляді тестових завдань, мета яких не в простому копіюванні здобутих навичок та відтворенні правильної відповіді, а у формуванні умов для аргументації власної позиції на питання, можливості прийняття неординарних рішень, які не вписуються в модель-відтворення, модель-копію знання. Такі тестові завдання в західних освітніх центрах мають назву дистрактних тестів (або тести-«пастки») [7]. Центральним елементом даних завдань є наявність декількох правильних чи неправильних відповідей, можливість відсутності правильної відповіді взагалі. Руйнація стереотипного мислення створює передумови для альтернативних картин буття, адже демонтуються межі щодо світу та уявлень людиною про цей світ. Навчатися стає можливим із натхненням, задоволенням, весело (fun).

Поєднання обох типів освітньої активності розкривається в інтегративному, «синтетичному» знанні, в якому також об'єднуються особистісний та діяльний підходи – концепція бельгійського вченого Г. Кілчтермана («особистісна теорія освіти», subjective educational theory – SET), погляди Дж. Бьютінка (концепція «практичних знань учителя» – practical knowledge of teaching), знання як теорія в дії – роботи С. Аргуріс і Д. Шьона (theory-in-use). Новий погляд на оволодіння знанням завдяки веб-ресурсам став наріжною темою одного із Всесвітніх економічних форумів, який проходить щорічно в Давосі (Швейцарія, 2014–2015). Учасники круглих столів, серед яких Б. Гейтс та інші інтелектуали, формували візію доступу до освітніх послуг у межах неформальних соціальних інституцій, а також виокремили проблему уніфікації визнання освітніх курсів, які слухач вибирає самостійно через on-line портали і дисципліни, які становлять базові стандарти освітніх шкіл, інститутів, університетів. Це стосується дистанційної моделі навчання, навчання в системі «scare», on-line освітніх платформ. Певна річ, що такий формат доступу до освітніх послуг потребує якісних змін безпосередньо до педагогічних працівників [7]. Педагог має залишити авторитарну модель комунікації зі слухачем, а бути другом, називаючи, за Сократом, слухачів (студентів) – друзями.

Результати. Сучасні гуманітарні науки – візуальна соціологія, філософія, когнітивний аналіз стикаються з новим поняттям «соціального конструктивізму». Дане поняття долучає до свого проблемного кола питання соціального порядку, ціннісних уподобань суб'єкта, креативність соціальних інститутів, залучення інновацій, керування ризиками соціальної взаємодії тощо (Н. Луман). Освітні стратегії сьогодення (дистанційне, електронне, on-line-освіта) мають нові підходи, які базуються на перехресті конструктивізму і синергетики; конструктивізм стає впливовим обличчям сучасної неklasичної епістемології та методологічною основою освітніх практик. Так, дослідники Є.Н. Князева та С.П. Курдюмов назвали такий підхід пробуджуючим навчанням [3]. Пробуджуюче навчання – «нелінійна ситуація відкритого діалогу прямого та зворотного зв'язку, солідарної освітньої пригоди, – вирішення проблемних ситуацій» [3, с. 236]. Навчання набуває характеру інтерактивності, адже викладач та слухач (студент) стають коопераційними співрозмовниками. Природу пробуджуючого навчання складають «м'які» (soft) соціальні практики, в яких «конструювання означає, що людина бере на себе весь тягар відповідальності за отриманий результат» [3, с. 235].

Відповідальність поєднується з процесом постійного саморозвитку, самовдосконалення – це важливі ознаки слухача, який поринає в освітні технологічні практики. Конструктивістське мислення пронизує освітній сегмент, воно породжує когерентну взаємопов'язану природну та соціальну дійсність. Завдяки віртуальним мережам людина конструює реальність, свідомість, інтелектуальну сферу, винаходить внутрішні тенденції розвитку складних соціальних систем, однією з яких виступає інститут освіти. Впливаючи локально на середовище освітніх послуг, суб'єкт одночасно випробовує на собі вплив даного середовища, змінюючи

пріоритети, норми поведінки, набуває нових ролей. Завдяки злагодженій активності викладач (вчитель) та слухач (студент) починають функціонувати в одному темпоральному ритмі, з однією функціональною швидкістю. Технологія трансляції знань за допомогою сучасних засобів викладання спрямована на активацію продуктивної творчості, ініціацію альтернативних візій соціокультурної спрямованості.

Висновки. Таким чином, сталий розвиток освітніх методів навчання базується на використанні інтегративних складників загального когнітивного процесу. Набуває розповсюдження та популярності парадигма безперервної освіти, яка пов'язана з використанням мультимедійних засобів. У нагоді постає поєднання «твердих» (hard) та «м'яких» (soft) соціальних практик в освітньому процесі, використання особистісного та діяльного підходів; методологічні принципи освіти пронизуються поняттям «соціального конструктивізму», активно залучається феномен пробуджуючого навчання, інтерактивні форми трансляції знань детермінують зміни соціальних ролей викладача та слухача, в результаті відбувається «обмін інтелектуальними дарами» між учасниками освітнього простору, що спонукає особистість на творчі звершення та реалізацію своїх мрій.

Парадигма «інактивованого пізнання» (enactive cognition) Ф. Варели стає креативною освітньою візією, яка долучає до себе ряд новітніх методичних розробок когнітивної спрямованості: принцип «зогнутого простору» Х. фон Ферстера; методику «циклічної постановки питань» [3]. Важливе завдання – постійна постановка питань, які супроводжують суб'єкта та стають допоміжним інструментарієм, залученим до ризоматичного мислення: когнітивна пара «питання/відповідь» уособлює варіант плюральності як самих питань, так і множинності відповідей. Доречно акцентувати ще й на тому, що ризоматичне мислення не передбачає «правильних», стандартних відповідей, а залучає суб'єкта пізнання до презентації особистої думки, яка є аргументованою, але може не збігатися з науковою позицією співрозмовника (викладача).

Сократівська «іронія» поєднана з пошуком істини завдяки принципу майєвтики. Природа іронії має терапевтичну дію, адже набуття і оволодіння новими знаннями в ХХІ ст. передбачає легкість сприйняття – потрібно навчати студентів мислити [7]. Легкість, безтурботність, семантична гнучкість, лабільність свідомості, з одного боку, та професійність – з іншого боку, об'єднуються креативним поглядом на буття та соціум, в якому іронія, особливо самоіронія, виявляється важливим показником глибинної якості людського світосприйняття, запорукою «душевної гармонії».

Forthcoming reality – реальність світу не пред'явлена суб'єкту, а її риси (якості) не задані наперед (Ф. Варела) [4]; дана реальність допоміжним чином пов'язана з глосарієм постмодерну – моделлю-метафорою «ризомою». Саме поняття «ризоматичного» констатує ідею неспроможності передбачити та/або спрогнозувати розвиток буття, на перший план виступає процес біфуркації щодо події, актуалізують свою дію такі характеристики, як невизначеність, множинність, плюральність, також відбувається зняття монополії на істину.

Принцип «шнурка» (bootstrap principle) розкриває ідею Е. Гуссерля щодо протенцій – динамічних, спрямованих у майбутнє траєкторій, які задають характер когнітивної активності в теперішньому [3, с. 259].

Треба зазначити той факт, що «інактивоване пізнання» (enactive cognition) створює умови щодо змін у відносинах між викладачем та слухачем (студентом) – щирі почуття, повага, професійна сміливість стають основою якісно нових взаємодій. Своєрідним метафоричним лейтмотивом є робота нідерландського майстра гравюри Мауріціо Ешера – полотно «Малюючи руки». На цій картині зображена рука, яка малює світ та іншу руку, тобто взаємодоповнюється один світ іншим: права рука стає основою для творчої майстерні лівої руки та перебуває як творець одночасно, і навпаки. Народжується ідея балансу та гармонійного цілісного поєднання декількох світів. Рівновага освітнього виміру та рівновага особистісного виміру утворюють новий конгломерат відносин: освітня емпатія – нова креативна візія. Саме освітня емпатія як новітня креативна світоглядна парадигма стає взір-

цем формування нових комунікацій між викладачем та слухачем та виступає одночасно педагогічно-когнітивним інструментарієм в освітньому бутті. Створення єдиного темпорального світу між суб'єктами освітнього процесу уособлює собою підвищення ефективності, інтелектуальної спроможності та авторського підходу.

Підвалини освітньої емпатії долучають до свого функціонування «небезразличное различие» (*прим. рос. мов.*), адже перед освітнім комплексом у цілому постає глобальний виклик створення передумов щодо вияву бажання, зацікавленості, прояву інтелектуального «гачку» – на прикладі взаємодії суб'єкту із соціокультурною реальністю за принципом «укусу», або *punctum* Р. Барта, який розкриває риси, притаманні для успішного оволодіння освітніми стратегіями та можливостями, що надаються слухачеві. Освітня емпатія – маніфест когнітивних практик ХХІ століття, де гідне місце посідає парадигма інактивованого пізнання Франсіско Варели [4].

Інактивоване пізнання в просторі конструктивізму стає моделлю сучасної освітньої візії, в якій акти сприйняття та мислення не стільки відображають зовнішній світ, а спрямовують творчу активність суб'єкту на конструювання нової реальності. Держава, в якій людина відчуває інтелектуальну спроможність, має якісний проект теперішнього і майбутнього!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Таранов П.С. 150 мудрецов и философов. Симферополь – Запорожье : «Нарус-М», 2000. Т. 1. 832 с.
2. Бергсон А. Творческая эволюция. Москва : КАНОН-пресс, Кучково поле, 1998. С. 75.
3. Князева Е.Н. Кибернетические истоки конструктивистской эпистемологии. Когнитивный подход : научная монография. Москва : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2008. С. 227–272.
4. Князева Е.Н. Творческий путь Франсиско Варелы: от теории автопоэзиса до новой концепции в когнитивной науке. *Вопросы философии*. 2005. № 8. С. 91–104.
5. Varela F.J. The Early Days of Autopoiesis: Heinz and Chill. *Systems Research*. 1996. Vol. 13. P. 407–413.
6. Varela F., Thompson E., Rosh E. The Embodied Mind. Cambridge : MIT Press, 1999.
7. Яровицька Н.А. Когнітивна візія освітнього процесу. *Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції «Методичний потенціал, тренди та формати трансформації Європейських освітніх систем» (20-21 лютого 2018 р.)*. Харків : ХНУБА, 2018. С. 250–253.

REFERENCES

1. Taranov, P. S. (2000). 150 mudrecov i filosofov: v. 1. [150 sages and philosophers]. Simferopol' – Zaporozh'e: Narus-M [in Russian].
2. Bergson, A. (1988). *Tvorcheskaya evolyuciya* [Creative evolution]. M.: KANON-press, Kuchkovo pole., p. 75 [in Russian].
3. Knyazeva, E. N. (2008). *Kiberneticheskie istoki konstruktivistskoj epistemologii*. [The cybernetic origins of constructivist epistemology]. M.: «Kanon+» ROOI «Reabilitaciya», pp. 227–272. [in Russian].
4. Knyazeva, E. N. (2005). *Tvorcheskij put' Fransisko Varely: ot teorii avtopoezisa do novej koncepcii v kognitivnoj nauke*. [The creative path of Francisco Varela: from the theory of autopoiesis to a new concept in cognitive science]. *Voprosy filosofii*, no. 8, pp. 91–104. [in Russian].
5. Varela, F.J. (1996). The Early Days of Autopoiesis: Heinz and Chill. [Systems Research]. Vol. 13. no. 3, pp. 407–413 [in English].
6. Varela F., Thompson E., Rosh E. *The Embodied Mind*. Cambridge: MIT Press, 1999 [in English].
7. Yarovic'ka, N.A. (2018). *Kognitivna viziya osvitr'ogo procesu* [Cognitive vision of the educational process]. *Materiali Mizhnarodnoi naukovo-metodichnoi konferencii «Metodichnij potencial, trendi ta formati transformacii Evropejs'kih osvitnih sistem»*. Kharkiv: HNUBA pp. 250–253. [in Ukrainian].

Yarovytska Natalia Anatoliivna

PhD in Philosophical Sciences,
Associate Professor of the Department of Publicly-Humanitarian Disciplines
Kharkiv National University of Construction and Architecture
Sumskaya str., 40, Kharkiv, Ukraine

Bolotova Yuliia Volodymyrivna

Senior Teacher Professor of the Department of Publicly-Humanitarian Disciplines
Kharkiv National University of Construction and Architecture
Sumskaya str., 40, Kharkiv, Ukraine

INACTIVATE COGNITION IN THE SPACE OF EPISTEMOLOGICAL CONSTRUCTIVISM

Problem. *The article deals with educational genesis as an entity that combines a social and biological component. The article also reveals the effect of the aesthetic imperative: 'If you want to know, learn how to act'. The very concept of action appears to be an activator of change of cognitive skills of the teacher and the listener. Cognitive activity requires action, and cognition is an epistemological action.*

Purpose. *Education through action acquires the features of 'inactive cognition' (the author of the term – Francisco Varela).*

The world and the person with his cognitive abilities are changing in such a way; changing genesis, the person changes himself. According to the methodological reception of F. Varela, the reality of the world is not presented to the person, and its features (qualities) are not set in advance. This is the forthcoming reality – a reality that is constructed directly by the cognitive person himself.

Methods. *The authors of the article also use the idea of E. Husserl – bootstrap principle – in relation to protentions – dynamic trajectories directed to the future, which currently determine the nature of cognitive activity. As a result, it is not a linear relationship that is formed, an unpredictable multiplicity (plurality) of world organization, which is rhizomatic in nature, is activated.*

Results. *The article demonstrates the need for the birth of non-linear interaction between the knowers. In this respect, an important role is assigned to the process of perception, which transforms from passive to an active one. This process of perception is characterized by the presence of two types of social practices – 'soft' and 'hard'. As a result, the activation of 'soft' mechanisms aimed to interaction with information (cognitive space) creates a picture of multiple-option meanings.*

Key words: *inactive cognition, epistemology, constructivism, genesis, cognitive activity.*

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 130.2:796.011.1

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2019.1.4>

Глагощук Олександр Григорович

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри фізичного виховання

Дніпровського державного технічного університету

Дніпробудівська вулиця, 2, м. Кам'янське, Дніпропетровська область, Україна

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ
КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО ПРОБЛЕМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
У ВИХОВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ
У ВИЩОМУ ТЕХНІЧНОМУ ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Актуальність. У статті розглядаються концептуальні підходи до питання ролі та місця фізичної культури в освітньо-виховному процесі вищого технічного закладу освіти, що дозволяють виявити вплив виховання професійної компетентності студентської молоді. **Метою** нашого дослідження є цілісне осмислення значущості фізичної культури в освітньо-виховному середовищі вищого технічного закладу освіти та, зокрема, його вплив на виховання професійної компетентності студентської молоді. **Методи.** Для вирішення поставлених завдань використовувалися методи дослідження: аналіз наукової та методичної літератури; психолого-педагогічне спостереження; анкетування; медико-педагогічне спостереження; методи рухових тестів, культурологічний аналіз індивідуальних стилів життя студентської молоді. **Результати дослідження.** Визначено поняття «фізкультурно-оздоровча компетентність кваліфікованого фахівця технічної галузі виробництва». Фізкультурно-оздоровча компетентність розглянута як інтегративне новоутворення мотиваційно-діяльної сфери особистості. Воно визначає спрямованість діяльності фахівця на формування духовних цінностей і є основою його подальшого саморозвитку. Під час нашого дослідження були виявлені стан та перспективи освітньо-виховного середовища вищого технічного закладу освіти, які сприяють особистісному розвитку студентів у формуванні професійної компетентності. Фізкультурно-оздоровча компетентність кваліфікованого фахівця технічної галузі виробництва змістовно і функціонально пов'язана з цінностями фізичної культури особистості. Культурне, духовне, ціннісне становлення особистості – це основа для функціонування всіх компонентів професійної компетентності.

Ключові слова: фізична культура, професійна компетентність, студентська молодь, здоров'я, особистість.

Вступ. Сьогоднішні умови існування української держави зумовлюють загострення уваги на питаннях виховання з боку різних наук, оскільки виховання здійснює безпосередній вплив на становлення особистості індивіда, а саме розвиток у культурному, соціальному, психологічному та фізичному аспектах. З урахуванням пріоритетів, визначених у «Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»)), Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті наголошує на тому, що необхідно формувати компетентну особистість, особистість професіонала, який є підготовленим до життя і праці в сучасному суспільстві, тобто особистість всебічно розвинену відповідно до певних структурних компонентів особистості в професійно-значущому напрямку.

Метою сучасної національної системи освіти є не тільки проста передача знань, умінь та навичок, а й формування особистої індивідуальності. Вихований, творчий, культурний і моральний індивід спроможний до постійного саморозвитку, самовдосконалення та саморе-

алізації, швидкої адаптації до нових умов трудової діяльності, ширшого та цілісного погляду на сучасний світ і місце людини в цьому світі. До того ж гармонійне поєднання знань з особистими якостями людини є головним моментом у процесі освіти та виховання. За твердженнями відомого німецького філософа Мартіна Хайдеггера, дійсна «освіта призначена створювати, утримувати та відновлювати всі скарби культурно-історичних та духовних цінностей, охоплювати духовність людини в цілому, відкривати його сутність та гідність, зберігати істину і тайну буття» [6, с. 119]. У процесі освіти та виховання студентської молоді у вищих закладах освіти одне з провідних місць займає фізична культура.

У сучасній філософії фізичну культуру та спорт традиційно інтерпретують як частину світової культури взагалі. Фізична культура є досить складною і багатообразною складовою частиною сучасної культури. Інтерес до цієї сфери з боку гуманітарних наук сповна закономірний. Із середини минулого століття в системі наук про фізичну культуру складається культурологічний підхід, що згодом трансформувався в більш широкий – філософський [10, с. 28]. Проте дотепер цей підхід залишається менш затребуваним дослідниками, що створює певні труднощі під час аналізу феномена фізичної культури. Зокрема, Н.Н. Візітей справедливо стверджує, що природно наукові підходи до сфери фізичної культури (він називає їх позитивістськими) «правомірні і в педагогічно-прикладному плані до певної міри продуктивні, проте самі по собі вони не забезпечують справжнього розуміння феноменів фізичної культури та спорту, що цікавлять нас, оскільки працюють зі спрощеною їх моделлю». Більш того, позитивізм (точніше, сцієнтизм) здебільшого переважає у власне філософських міркуваннях про фізичну культуру і спорт. Він виражається перш за все в тому, що філософія фізичної культури та спорту фактично зводиться до логіки і методології наукового дослідження [4, с. 87].

Провідні науковці, філософи, що аналізують фізичну культуру та спорт, розглядають даний феномен у дискурсі аксіології, тобто з позицій їх ціннісного потенціалу. Фактично в подібного роду дослідженнях ставиться питання про ті функції фізичної культури і спорту, успішна реалізація яких безпосередньо пов'язана із задоволенням конкретних потреб, важливих для людини. На перший погляд, спектр таких потреб досить широкий. У зв'язку з цим фізичну культуру та спорт можна зв'язати навіть не з однією або двома «ціннісними одиницями», а з певним набором цінностей, що спонукають людей долучатися до даних видів діяльності (що цікаво, для різних соціальних груп ці цінності можуть і не збігатися [10, с. 32]. Сучасний науковець В.Б. Барабанова вказує на те, що фізична культура та спорт може розглядатися як «спосіб виявлення меж людської розмірності, а саме гранично виражених природних даних та культурно модифікованих тілесних властивостей індивіда» [1, с. 82]. У зв'язку з цим можна зробити висновок, що прагнення людини зробити своє тіло красивим, здоровим і сильним передбачає певну цінність красивого, здорового і сильного тіла. Людське тіло як цінність у контексті фізкультурно-спортивної діяльності людини розглядають І. Биховський, Н. Візітей, Б. Акчурин, В. Баранов; ціннісний аспект фізичної культури – В. Видрін, Л. Лубишева, В. Столяров, Л. Сущенко; формування фізичної культури особистості – В. Бальсевич, М. Віленський, Е. Вільчковський, Л. Матвеев, Л. Лубишева, Ю. Ніколаєв, Б. Шиян та ін. Сучасними авторами часто підкреслюється, що поняття «фізична культура особистості» має включати в себе не тільки уявлення про фізичний розвиток людини, а і про духовний розвиток. У зв'язку з цим виділяються і аналізуються духовні цінності, пов'язані з фізичною культурою та спортом.

Мета та завдання. Метою нашого дослідження є цілісне осмислення значущості фізичної культури в освітньо-виховному середовищі вищого технічного закладу освіти та, зокрема, його вплив на виховання професійної компетентності студентської молоді.

Завдання дослідження:

- 1) визначити сутність та значення фізичної культури в житті сучасної студентської молоді під час навчання у вищому технічному закладі освіти;
- 2) дослідити взаємозв'язки між фізкультурно-оздоровчою та професійної компетенціями та їх вплив на показники особистих досягнень студентів університету;

3) визначити показники ефективності управління освітньо-виховним середовищем по формуванню фізкультурно-оздоровчої та професійної компетенції майбутніх фахівців технічних галузей виробництва.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використовувалися методи дослідження: аналіз наукової та методичної літератури; психолого-педагогічне спостереження; анкетування; медико-педагогічне спостереження; методи рухових тестів, культурологічний аналіз індивідуальних стилів життя студентської молоді.

Результати. Професія – це рід трудової діяльності, який є для людини джерелом існування і потребує певних знань, умінь і навичок, що забезпечуються навчанням у відповідних навчальних закладах або безпосередньо на виробництві. А професіонал – це спеціаліст, який має відповідну кваліфікацію (знання та вміння) для реалізації певної діяльності відповідно до прийнятих норм [8, с. 470].

Вітчизняний науковець І.Д. Бех підкреслює виняткову важливість оволодіння професією в житті кожної людини і стверджує, що, «виступаючи способом самоактуалізації особистості в соціально схвалюваних видах діяльності, професійна діяльність водночас служить і одним з основних способів життєвого самовизначення». Але для того, «щоб трудова діяльність зайняла належне місце в ієрархії особистих цінностей, вкрай важливо, щоб з ранніх етапів допрофесійного становлення студенти почали рефлексію свого смислового простору, побачили його зв'язки з цілями та завданнями майбутньої професії, а також були включені в спеціально організовану роботу з розвитку своїх смислових орієнтирів» [2, с. 228].

На думку сучасного науковця І.А. Бондаренко, «культура є зусилля і одночасно вміння практикувати складність життя (в тому числі й складність соціального життя), тому не є знання» [3, с. 87]. Саме це надприродне зусилля і є тим прагненням до зібраності і завершеності, яке проявляється в емпіричній людині, коли людська форма діє. Ось чому ми можемо говорити про антропологічний контекст культури. «Сам світ культури був винайдений людиною як такий світ, через який людина стає людиною», – пише про це М.К. Мамардашвілі [7, с. 79]. Отже, можна сказати, що культура протягом усієї людської історії виступає не тільки засобом (і наслідком) пізнання людиною навколишнього світу та самопізнання, а й засобом формування самої людини.

Відомо, що високий рівень професійної культури характеризується розвинутою здатністю до розв'язання професійних завдань, тобто розвиненим професійним мисленням і свідомістю. Так Е.Д. Клементьев стверджує, що професійна культура спеціаліста – «не мозаїка часткових культур», а процес розвитку цілісної особистісної культури, критеріями сформованості якої є взаємопов'язані між собою світогляд і методологічне мислення, в основі яких лежить «культурне» знання, що розвиває особистість, унаслідок чого саме знання слугує основою професійної культури [5, с. 26].

На нашу думку, освітнє середовище – це цілісна система кількісних характеристик внутрішнього життя вищого закладу освіти, яка визначається конкретними освітньо-виховними завданнями, що стоять перед закладом, які вирішуються в його повсякденній діяльності; проявляється у виборі засобів, за допомогою яких ці завдання вирішуються (до засобів відносяться освітні програми, організація навчального та позанавчального процесів, співпраця науково-педагогічного складу зі студентською молоддю).

Освітнє середовище вищого технічного закладу освіти є одним із провідних факторів розвитку особистості, надає можливість студентській молоді ідентифікувати себе в соціумі, задовольнити власні потреби в навчанні, сприймати освіту як особистісну цінність. Особливого значення набуває вплив освітнього середовища в процесі підготовки майбутніх висококваліфікованих фахівців технічного профілю. Удосконалення навчально-виховного процесу вищої школи здійснюється в контексті сучасних освітніх тенденцій, а саме: масового характеру освіти і його безперервності; орієнтації освіти на нововведення; урахування специфіки майбутньої професійної діяльності. Підготовка сучасного фахівця спрямована не тільки на опанування ним знань, умінь і навичок, а й на адаптацію до умов

майбутньої професійної діяльності. Орієнтація системи вищої освіти на формування професійної компетентності майбутніх висококваліфікованих фахівців технічного профілю вимагає створення освітнього середовища, що спонукає до реалізації стратегічних цілей і завдань розвитку суспільства [11, с. 126].

У процесі виховання в студентів вищих технічних закладів освіти професійної компетентності ми час від часу ставимо собі питання про роль та місце фізичної культури у формуванні загального культурного рівня майбутнього кваліфікованого фахівця. Аналізуючи феномен формування фізичної культури особистості з точки зору соціально-філософського підходу до виховання професійної компетентності фахівців технічних галузей виробництва, ми засновувалися на культурологічному, аксіологічному й компетентнісному підходах, які в їх комплексному поєднанні розширюють спектр концептуально-методологічної бази педагогічного дослідження фізичної культури та її окремих складників.

Визначаючи структуру фізкультурно-оздоровчої компетентності майбутніх висококваліфікованих фахівців технічного профілю, ми спиралися на дослідження І. Беха [2], Н. Сміта [9], які виділяють три «статичних» рівня структури особистості: знання, вміння, навички; механізм психіки; типологічні властивості особистості. Відповідно, в структурі фізкультурно-оздоровчої компетентності виділено функціонально пов'язані між собою компоненти: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний (поведінковий).

Процес розвитку фізкультурно-оздоровчої компетентності студентів має такі три стадії: *становлення, стадія активного розвитку і стадія саморозвитку*. На стадії *становлення* відбувається засвоєння студентами необхідних знань щодо режиму рухової активності та оздоровчих технологій, формування відповідних умінь і навичок, формування мотивації до систематичних занять фізичними вправами, ціннісного та позитивного ставлення до власного здоров'я. На стадії *активного розвитку* студенти осмислено оперують знаннями і використовують уміння та навички, мають потребу в особистій самореалізації в освітньому середовищі, мають такі розвинені якості, як рефлексивність, креативність, критичність мислення, мають сформовані навички саморегуляції навчально-пізнавальної діяльності. Основна мета стадії *саморозвитку* – розвиток самостійності, творчої активності, самоорганізації та самоуправління своєї діяльності, актуалізація потреби в саморозвитку.

На кожному із трьох етапів найбільшого розвитку набувають окремі компоненти фізкультурно-оздоровчої компетентності. На підготовчому етапі таким компонентом є мотиваційний та емоційно-вольовий, на другому етапі – базовому – таким компонентом є когнітивний та діяльнісний, на третьому – інтеграційному – відбувається інтегрування всіх компонентів на базі рефлексивної діяльності.

Провідником у царину цінностей фізичної культури у вищому технічному закладі освіти є педагогічний колектив кафедри фізичного виховання. Від злагодженої та творчої роботи професорсько-викладацького складу кафедри залежить перебіг яскравих подій у студентському середовищі (навчальна та позанавчальна робота). Для перевірки правильно вибраного напрямку діяльності кафедра фізичного виховання співпрацює із соціологічною лабораторією університету. Створюються спільно розроблені соціологічні анкети та проводяться відповідні дослідження.

Цікавим є те, що рівень фізкультурної освіти щодо основ здорового способу життя є надзвичайно низьким. Результати отриманих досліджень дозволяють констатувати відсутність знань зі здорового способу життя у студентів першого курсу, що, на наш погляд, є провідною причиною низького рівня здоров'я студентської молоді.

Крім того, варто відзначити, що в процесі навчання у вищому закладі у студентів підвищується рівень знань стосовно основ здорового способу життя, спостерігається їх перехід із категорії важких до категорій середньої складності та легких запитань у більшості студентів. Причиною такої ситуації може служити усвідомлення студентами цінності здоров'я, що актуалізується з віком. Аналіз результатів тестування дозволяє зробити висновок, що більшість студентів знають про позитивний вплив фізичної культури, однак залишається на низькому

рівні обізнаність студентів про те, як саме такі заняття впливають на стан здоров'я, які процеси при цьому відбуваються, як правильно планувати, організовувати та здійснювати контроль за їх ефективністю.

Також необхідним є корекція лекційного матеріалу із зосередженням уваги за такими темами: визначення поняття «спорт», «здоров'я», «фізична рекреація», «фізичний стан людини» та методи його оцінки, структури заняття з фізичного виховання, фактори здорового способу життя. Проведене нами дослідження дає підстави вважати, що існує необхідність пошуку шляхів удосконалення теоретичної підготовки студентів у процесі фізичного виховання. На наш погляд, теоретичну підготовку студентів раціональніше всього реалізувати у позанавчальний час. Однак такий підхід вимагає підвищення мотивації та інтересу студентської молоді, усвідомлення ними значимості знань із фізичної культури в процесі їх життєдіяльності. Необхідним є формування позитивного відношення студентів до практичної та теоретичної підготовки з фізичного виховання, яке зумовлюється важливістю предмету для професійної підготовки, особистісним інтересом до певної галузі знань у процесі формування професійної компетентності.

В основі процесу розвитку фізкультурно-оздоровчої компетентності лежить механізм мотивації діяльності. Тому процес формування професійної, фізкультурно-оздоровчої компетентності з педагогічної точки зору полягає у створенні зовнішніх умов для виникнення, усвідомлення і подальшого саморозвитку студентом внутрішніх прагнень (мотивів, цілей, волі, емоцій) щодо успішного здійснення фізкультурно-оздоровчої діяльності, опанування цієї діяльності.

Розвиток фізкультурно-оздоровчої компетентності студентів здійснюється через професійно спрямовану навчально-пізнавальну діяльність, яка включає в себе залучення студентів у спортивно-оздоровче освітнє середовище вищого технічного навчального закладу. Засобом розвитку професійної фізкультурно-оздоровчої компетентності є зміст навчального матеріалу дисципліни «Фізичне виховання», що характеризується професійною значущістю для студента. Залучення студентської молоді до активного студентського життя (спортивні свята, спартакіади, турніри, тренування у спортивних секціях, туристичні походи, організовані самостійні заняття різними видами спорту). Результатом становлення та розвитку фізкультурно-оздоровчої компетентності є: *готовність* випускників до будь-якої соціально необхідної діяльності; *здатність* до самостійного опанування знань та використання оздоровчих технологій, які є основою будь-якої професійної діяльності; *сформованість* професійно важливих фізичних та психологічних якостей.

Готовність як кінцевий і закономірний результат навчально-виховного процесу являє собою особистісне утворення взаємопов'язаних компонентів: мотиваційно-ціннісного (особистісного) когнітивного та процесуального (діяльнісного). До цих компонентів відносяться: теоретична готовність, практична (фізична) готовність, психофізична готовність, психологічна готовність.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз показує, що фізична культура займає важливе місце в житті студентської молоді протягом навчання у вищому технічному закладі освіти. Доведено, що фізкультурно-оздоровча компетентність кваліфікованого фахівця технічної галузі виробництва змістовно і функціонально пов'язана з цінностями фізичної культури особистості. Культурне, духовне, ціннісне становлення особистості – це основа для функціонування всіх компонентів професійної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барабанова, В.Б. Спорт как проекция культурных смыслов. *Философия права*. 2007. № 2. С. 81–84.
2. Бех І.Д. Виховання сучасної вузівської молоді. *Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи* : Зб. наук. праць. Київ : Знання, 2000. 520 с.
3. Бондаренко, И.А. Жизнь сознания: конституирование новой онтологии сознания в культуре XX века. Омск : ОмГУ, 2002. 320 с.

4. Визитей Н.Н. Физическая культура и спорт как предмет философско-антропологического анализа. *Парадигма здорового образа жизни: духовные и физические компоненты* : материалы Междунар. науч.-теорет. конф. 19–20 марта 2010 г. ; Национальный университет физического воспитания и спорта Украины. Электрон. текстовые дан. Киев, 2010. URL: <http://miytrener.com/431-vizitej-nn-fizicheskaya-kultura-i-sport-kakpredmet-filosofsko-antropologicheskogo-analiza.html> (дата обращения: 21.08.2011).

5. Клементьев Е.Д. Социально-философские аспекты образования. *Вопросы философии*. 1984. № 11. С. 19–30.

6. Кошелева В.Л. Мартин Хайдеггер: феноменологическое осмысление современной культуры и проблемы образование. *Философия образования для XXI века: сб. статей*. Москва : Изд. фирма «Логос», 1992. С. 117–130.

7. Мамардашвили М.К. Введение в философию. *Философские чтения*. Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2002. С. 7–170.

8. Словник іншомовних слів / уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. Київ : Наук. Думка, 2000. 680 с.

9. Смит Н. Современные системы психологии. Санкт-Петербург : Прайм-Еврознак, 2003. 330 с.

10. Столяров В.И. Философия физической культуры и спорта : монография: в 5-ти книгах. Москва : Издательство СГУ, 2015. Книга I. Метафилософский анализ: философия физической культуры и спорта как особая философская дисциплина. 490 с.

11. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. Москва : Смысл, 2001. 368 с.

REFERENCES

1. Barabanova, V.B. Sport kak proektsiya kulturnyih smyslov. *Filosofiya prava*, 2007. № 2. S. 81–84.

2. Bekh I.D. Vychovannia suchasnoi vuzivskoi molodi. *Filosofia osvity KhKhI stolittia: problemy i perspektyvy*: Zb. nauk. prats. K.: Znannia, 2000. 520 s.

3. Bondarenko, I.A. Zhizn soznaniya: konstituirovaniye novoy ontologii soznaniya v kulture XX veka. Omsk: OmGU, 2002. 320 s.

4. Vizitey, N.N. Fizicheskaya kultura i sport kak predmet filosofsko-antropologicheskogo analiza [Elektronnyy resurs]. *Paradigma zdorovogo obraza zhizni: duhovnyie i fizicheskie komponentyi: materialyi Mezhdunar. nauch.-teoret. konf. 19-20 marta 2010 g. / Natsionalnyiy universitet fizicheskogo vospitaniya i sporta Ukrainyi*. Elektron. tekstovyye dan. Kiev, 2010. Rezhim dostupa: <http://miytrener.com/431-vizitej-nn-fizicheskaya-kultura-i-sport-kakpredmet-filosofsko-antropologicheskogo-analiza.html> (data obrascheniya: 21.08.2011).

5. Klementev E.D. Sotsialno-filosofskie aspektyi obrazovaniya. *Voprosyi filosofii*. 1984. № 11. S. 19–30.

6. Kosheleva V.L. Martin Haydegger: fenomenologicheskoe osmyslenie sovremennoy kulturyi i problemyi obrazovanie. *Filosofiya obrazovaniya dlya XXI veka: sb. statey*. M.: Izd. firma «Logos», 1992. S. 117–130

7. Mamardashvili, M.K. Vvedenie v filosofiyu [Tekst]. *Filosofskie chteniya*. SPb.: Azbuka-klassika, 2002. S 7-170.

8. Slovyk inshomovnykh sliv / Uklad.: S.M. Morozov, L.M. Shkaraputa. K.: Nauk. Dumka, 2000. 680 s.

9. Smit N. Sovremennyye sistemyi psihologii. SPb.: Praym-Evroznak, 2003. 330 s.

10. Stolyarov V.I. Filosofiya fizicheskoy kulturyi i sporta: monografiya. V pyati knigah. Kniga I. Metafilosofskiy analiz: filosofiya fizicheskoy kulturyi i sporta kak osobaya filosofskaya distsiplina. M.: Izdatelstvo SGU, 2015. 490 s.

11. Yasvin V.A. Obrazovatel'naya sreda: ot modelirovaniya k proektirovaniyu. M.: Smyisl, 2001. 368 s.

Gladoshchuk Oleksandr Grigorovich

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Head of the Department of Physical Education

Dniprovsky State Technical University

2, Dniprobudivska str., Kamianske, Dnipropetrovsk region, Ukraine

**SOCIAL AND PHYLOSOPHICAL ANALYSIS OF CONCEPRUAL APPROACHES
TO THE PROBLEM OF PHYSICAL EDUCATION IN DEVELOPMENT
OF STUDENTS' PROFESSIONAL COMPETENCE
IN HIGHER TECHNICAL EDUCATION INSTITUTIONS**

*Social and philosophical analysis of conceptual approaches to the problem of physical culture in the education of professional competence of students in higher technical education. Gladoshchuk O.G. Relevance: The article highlights conceptual approaches to the issue of the role and place of physical culture in the educational process of a higher technical institution, which allow to reveal the influence in the education of professional competence of student youth. The purpose of our study is to comprehensively under stand the importance of physical culture in the educational environment of a higher technical institution of education and in particular its impact on the education of professional competence of student youth. **Methods:** To solve the tasks, the following research methods were used: analysis of scientific and methodological literature; psychological and pedagogical observation; questionnaire; medical and pedagogical observation; methods of motor tests, cultural analysis of individual life styles of student youth. **Results:** The concept of physical and fitness competence of a qualified specialist in the technical field of production is defined. Physical and cultural competence is considered as an integrative formation of the motivational and active sphere of the individual. It determines the focus of the specialist on the formation of spiritual values and is the basis of his further self development. During our research, we identified the status and prospects of the educational environment of the higher technical institution that contribute to the personal development of students in the formation of professional competence. **Conclusions:** The health and fitness of a qualified specialist in the technical field of production is substantially and functionally related to the values of the physical culture of the individual. Cultural, spiritual, value formation of the personality is the basis for the functioning of all components of professional competence.*

Key words: physical culture, professional competence, student youth, health, personality.

УДК 1:316:323.21

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2019.1.5>**Гордійчук Ольга Олегівна**

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії та політології

Житомирського державного університету

вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, Україна

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МЕНТАЛЬНОСТІ В ТРАДИЦІЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ

Актуальність проблеми зумовлена вимогами теорії і практики сучасної соціальної філософії. Зважаючи на те, що категорія «ментальність» лише нещодавно ввійшла у сферу соціально-філософських студій і долучилась до усталеного категоріального апарату, це створює можливість розгорнуто інтерпретувати соціальні процеси. Вивченню особливостей інтерпретації ментальності у французькій науковій традиції повинне передувати визначення авторської позиції щодо дискусійних загальнометодологічних питань про сутність та природу ментального феномена. Вітчизняні дослідники у сфері соціальної філософії не повною мірою використовують праці французьких фахівців, традиційно зосереджених на обґрунтуванні нових і доступних способів висвітлення широкого кола інтересів й очікувань французького суспільства.

Мета. Метою статті є спроба аналізу позиції французьких науковців щодо теоретичних аспектів дослідження ментальності. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: виявити особливості теоретичних підходів французьких учених про конкретизацію ментальних аспектів соціального буття; розглянути принципові елементи позицій французьких антропологів, філософів, істориків та соціологів.

Методи та результати дослідження. Методологічною основою для розуміння французької ментальності як предмету наукового осмислення є дослідження філософської, культурологічної, етнопсихологічної, етносоціологічної та структурно-антропологічної спрямованості. У даній статті увага концентрується на історичних та соціологічних теоріях ментальності та їх термінологічно-поняттєвому апараті. У цьому контексті використовуються теоретичні методи дослідження: моделювання, типологізація, описовий, системний, структурно-функціональний, компаративний методи.

Висвітлення широких аспектів ментальності у сфері соціального буття значною мірою відображене в працях суспільствознавців Франції. Уведення в науковий обіг напрацювань французьких фахівців теоретико-методологічного рівня і значення дає змогу осмислити складний комплекс почуттів та дій, які представлені різноманітними структурами ментального. Це підвищує наукове значення тих висновків представників французької історичної школи, які розкрили об'єктивні чинники формування французької ментальності та її трансформацію на рівні індивідуальної, групової та національної свідомості.

Ключові слова: ментальність, менталітет, Французька історична школа, соціальна філософія, свідомість, етнічна психологія, народ.

Вступ. Дослідження і розробки в галузі суспільних і гуманітарних наук у Франції вирізняються самобутнім ставленням до теоретичного обґрунтування підходів, які призводять до результативного відтворення феномена ментальності. Використання саме такої методології доводить значимість ментальних цінностей у структурі людської свідомості. Цей аспект дослідження спонукає фахівців до аналізу складних процесів реальної дійсності та еволюції поглядів у свідомості громадян Франції, що повною мірою узгоджується з просвітницькою науковою традицією.

Мета та завдання. Основною метою статті є соціально-філософський аналіз теоретичних аспектів дослідження ментальності в працях представників французької історичної школи й розкриття концептуально-методологічних засад дослідження ментальності французького суспільства. Окрема увага приділятиметься онтологічному і гносеологічному змісту ментальності, який відіграє суттєву роль у житті суспільства й індивіда.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження зумовила використання історико-філософського обґрунтування механізмів становлення й трансформації ментальності; побудову історико-порівняльних моделей суспільного розвитку задля з'ясування фундаментальних характеристик ментальності в її соціальних, історичних та економічних проявах, поєднання філософських й суспільних дисциплін, а також взаємодоповнення філософських й загальнотеоретичних методів аналізу для висвітлення чинників окремих ментальних властивостей.

Результати. Природа людської свідомості займала чільне місце у філософській проблематиці. З кінця ХІХ ст. стало важливим питання у сфері історичної науки, призвівши до зародження філософської течії неокантіанства. Цьому процесу передувало виявлення І. Кантом суттєвих відмінностей між природою, де панують сталі закони, та культурою, телеологічним розвитком природи, відображеної у свідомій діяльності людей. Тому пізнання природи, за переконанням німецького філософа, відбувається через розкриття законів, а історії – крізь призму суб'єктивної діяльності людей. Представники баденської школи неокантіанства визнавали відмінність природничих й історичних наук, намагалися забезпечити останніх вивіреною науковою методологією. Зокрема, В. Віндельбанд та Г. Ріккерт виокремили номотетичний та генералізуючий методи навчання природничих наук, відповідно, для історичних – ідіографічний й індивідуалізуючий методи теоретичного дослідження.

Запропонована методологія передбачала вивчення історії людей на ґрунті їхньої суб'єктивності як результат індивідуальної та цілераціональної діяльності. Остання полягала в індивідуальному чи колективному створенні культурних цінностей (релігія, мораль, мистецтво, право, держава) та сукупність матеріальних цінностей. Саме колективне творення людьми цінностей і визначає прерогативу історії в процесі її розуміння і тлумачення.

У ХХ ст. неокантіанський підхід до історії набув особливого поширення в західній науці. Однак орієнтація та постулювання індивідуалізуючого методу визначили прерогативу суб'єктивності дослідника і роль суб'єктивного начала в історії над можливістю когерентного опису історії як об'єктивного процесу. Саме тому французька історична школа «Анналів» намагалася поєднати неокантіанський ідіографізм і позитивістський номотетизм. Основоположники цієї школи Л. Февр та М. Блок намагалися переконати істориків надати перевагу не академічній історії, а брати до уваги здобутки людей з минулого, тим самим відроджуючи життя цих людей у всій його повноті – їх звички відчувати, мислити, їх повсякденне життя [1, с. 136–138]. Це давало можливість відтворити не окремі сторони дійсності, а ціннісне уявлення людей про життя: «Людину можна притягнути до справи за що завгодно <...>, але лише ми обов'язково витягнемо людину повністю, бо її не можна розділити на частини – вона загине» [2, с. 122]. За слушним зауваженням С. Штиррової, школа «Анналів» була опозицією до ідей позитивістсько-орієнтованої історичної школи [3, с. 115–121]. Традиційно позитивістсько-орієнтована школа головним об'єктом дослідження визначала діяльність людей, окремих історичних та політичних подій як відокремлених часток та елементів історичного процесу на підставі їх взаємозалежності та взаємодоповнення.

Протиставляючи ментальність політичним й економічним процесам, французькі вчені прагнули розкрити закономірності розвитку і функціонування буденної свідомості. З точки зору М. Блока: «Читаючи інші книги з історії, можна дійти висновку, ніби людство суцільно складалося з логічно діючих людей, для яких у причинах їхніх вчинків не було найменшої таємниці <...> Ми сильно спотворили би проблему причин в історії, якщо б завжди і скрізь зводили її до проблеми усвідомлених мотивів» [4, с. 104]. Такий підхід потребував залучення результатів відповідних наук, зокрема етнології, соціології, географії та лінгвістики для комплексного дослідження текстів.

Зауважимо, що інтегруючий вплив на людські спільноти здійснюють досліджувані номотетичним методом економічні та соціальні структури, сприяючи формуванню конкретного соціуму схожих структур свідомості і колективного несвідомого, які й формують менталітет. Ментальність, на думку французьких істориків, – це «система образів, які <...> лежать в основі людських уявлень про світ і про своє місце у цьому світі і, отже, визначають вчинки і поведінку

людей» [5, с. 52]. Вона виражається в специфічних проблемах колективної та індивідуальної психології, зокрема в емоціях, засобах фіксації і поширення знань, повсякденній релігійності, масових соціально-психологічних явищах, у фольклорі і мистецтві, тобто в усіх проявах громадської людини. Таким чином, школа «Анналів» стала новою історичною наукою, яка сама формувала об'єкт дослідження та визначала його методи, конструюючи діалог з минулим, не займаючись пошуком окремих фактів.

Перші представники школи «Анналів» Л. Февр і М. Блок наголошували на домінуючому впливі ментальних схем у соціальній та індивідуальній поведінці людей. Предметом історії французькі вчені вважають свідомість людей, причому не лише раціональну свідомість, яка знаходить своє вираження у філософії, але й чуттєво-емоційні її компоненти, взаємовідношення взаємовпливу когнітивного і ціннісно-емоційного у буденній свідомості. Ґрунтовному аналізу повинен піддаватися весь духовний універсум епохи, в тому числі й ментальність. Однак, А. Гуревич зауважив на різних підходах французьких учених до розуміння ментальності: «Різниця між Блоком і Февром – це різниця між спеціалістом із соціальної історії, дослідником економіки і суспільства, з одного боку, й істориком культури, ідей, психології, – з іншого» [6, с. 512]. У цьому контексті важливо зауважити, що М. Блок визначав ментальність як групову, соціальну та індивідуальну структуру. Таке трактування, на нашу думку, зумовлене фактологічним викладом історичних подій.

У своїй праці «Феодальне суспільство» М. Блок послуговується антропологічною історією для пояснення соціальної зумовленості у сприйнятті та відтворенні культурних традицій. Історія ментальності виступає у творі як синтезуюча ланка у відтворенні цілісного образу середньовічного суспільства, при цьому індивідуальна свідомість автором відкрито ігнорується. Дослідник спростував залежність духовного розвитку суспільства від економічних та політичних процесів. На зауваження вченого, періоди економічного піднесення часто супроводжувалися занепадом у духовній сфері, а кризи матеріального виробництва та торгівлі нерідко були позначені величними злетами людської духовності та політичною активністю. Такий підхід дозволив виокремити головний об'єкт дослідження, яким стало суспільство як цілісна система.

Колективна ментальність у філософській концепції М. Блока виступає єдністю свідомого та несвідомого в діяльності людини, при цьому регулюється сталими та змінними установками, які перебувають у взаємодії із соціально-політичними процесами. Конкретна соціальна група є носієм виняткових установок, відмінних від широкого загалу. З утворенням нової соціальної групи відбувається трансформація ментальності в суспільстві загалом й окремої соціальної групи зокрема. Заслугою М. Блока також слід вважати впровадження до історичного дослідження запозиченого із соціальної психології поняття колективної свідомості та розробку методів вивчення ментальності як комплексних уявлень про світ, які, діючи на межі свідомого і підсвідомого, формували моделі поведінки людей даної історичної епохи.

Всупереч М. Блоку, французький історик Л. Февр вважав, що ментальність визначається впливом колективного на індивідуальне [7, с. 204]. Побудовуючи власну концепцію дослідження ментальності, вчений вперше послуговується поняттям «ментальний інструментарій» як сукупність категорій сприйняття, які структурують індивідуальний і колективний досвід.

Розкриваючи цивілізаційні відмінності, Л. Февр вважає, що ментальність присутня в усіх сферах суспільних відносин, визначаючи історичну індивідуальність суспільства: «Кожна з них на певному етапі розвитку має свої особливості та власну систему світоспоглядання» [7, с. 510]. Осмислення суті цивілізації та людської поведінки зумовлює необхідність реконструювання способу сприйняття дійсності у межах «розумового» і «чуттєвого інструментарію». Індивідуальна свідомість у цьому процесі є складовим елементом колективної психіки, для визначення якої він використав термін «*outillage mental*» («психічне оснащення») з метою пояснення ментальності.

У нарисі «Історія і психологія» Л. Февр наголошував на науковій цінності фактологічного матеріалу в інтерпретації історичної ролі особи, якщо вони «знаходять продовження, підтримку і поширення в часі, маси сприймають їх і поширюють далі». Цей підхід розкривав методологію

наукового французької школи історичних подій крізь призму суспільних процесів. Небезпідставно для вивчення процесу формування соціального середовища через ментальність Л. Февр використовує загально-психологічні методи пізнання. Саме через відтворення подібних емоційних станів членів суспільства в конкретній ситуації відбувається формування колективного відображення певних явищ життя, яке через ритуали і традиції передається наступним поколінням.

Психологічний взаємозв'язок різних поколінь, за спостереженням Л. Февра, відображено в архетипах свідомості, які людина наслідує з моменту свого народження. Цей підхід дозволяє зрозуміти психічні реакції людини в межах часово-просторового континууму. Таким чином, ментальність несе в собі онтологічний і гносеологічний смисл, який відіграє суттєву роль у житті суспільства й індивіда. Звідси ментальність піддається філософському осмисленню як рівень суспільної свідомості.

Розпочаті цим напрямом дослідження ментальності були продовжені Ф. Броделем, який запропонував оригінальний філософсько-історичний концепт та методологічний підхід в історичній антропології. Важливим теоретичним надбанням французького дослідника є аналіз довгострокових історичних процесів, оскільки «історія є сумою всіх можливих історій» [8, с. 128]. Зміну суспільних подій, пов'язаних між собою прямими або опосередкованими причинно-наслідковими зв'язками, Ф. Бродель поділяє на три різновиди – коротка, середня та велика історії [8, с. 118]. Цей підхід дозволив ученому виокремити рівні історичного буття суспільства, серед яких чільне місце посідали побутово-політичний, соціально-економічний та природно-географічний.

Запропонована науковому загалу нова методологія знайшла повне вираження у працях Ф. Броделя, присвячених становленню капіталістичної економіки у країнах Західної Європи. Французький вчений здійснив спробу реконструкції закономірного зв'язку соціально-економічних процесів з повсякденним життєвим досвідом різних суспільних груп. Дослідження проблематики повсякденності в історичній науці з якісно інших методологічних позицій зумовлювало вивчення історії ментальності минулих суспільств.

Зорієнтований на економічну та історичну тематику, Ф. Бродель неодноразово наголошував на історико-антропологічному характері: «Економічна історія – це глобальна історія людей, хоча вона і розглядається з певної точки зору» [9, с. 10]. Вивчення матеріальної культури вчений аналізує з антропоцентричної позиції, вивчаючи побутове життя суспільства та його окремих верств. При цьому важливий аспект у концепції історії він надавав дослідженню ментальності суспільств. За його переконанням, ментальність є синтезом колективного свідомого і несвідомого. Важливо зазначити, що Ф. Бродель певною мірою відходить від проблематики ментальності, акцентуючи увагу на реальній поведінці людей. За його переконанням, завдяки закономірній відсутності ментального абсолюту, індивід здатний порушувати усталені норми, зумовлюючи розвиток історичного процесу. Впродовж довготривалого часу складаються групі зв'язки, натомість швидкоотривалі ментальні процеси стосуються індивідів та соціальних спільнот, пов'язані з формуванням ідеологічної культури. Це поступові ментальні перетворення, які піддаються суспільно-політичним та соціально-економічним трансформаціям. Протягом довготривалих ментальних процесів розвитку суспільства ментальні параметри протидіють новоутворенням і формують глибинно-незмінний комплекс репрезентацій поведінкових моделей.

Таким чином, основним предметом дослідження Ф. Броделя стають не особи чи колективи, а змодельовані формами їхньої діяльності «структури». Саме вони є змодельованою істориком реальністю минулого, яка протистоїть «часові довгої тривалості» й залишається, незважаючи на дію природних, біологічних, соціальних факторів, незмінною в основі впродовж життя кількох поколінь.

Важливим доробком у дослідженні ментальності відзначився представник феноменології, французький філософ М. Мерло-Понті. На думку вченого, психічна та соціальна сутності особи генерують ментальність у результаті взаємозалежності різних моделей поведінки, що «є

світом історії, символізму, мови та, зрештою, світом сенсу» [10, с. 220]. У своїй концепції філософ надавав перевагу людському існуванню над мисленням, оскільки людина повинна опанувати культурні смисли, які не даються в особистому досвіді. Зокрема, уявлення про народження та смерть вона набуває завдяки колективному розуму, який єднає суб'єкта з об'єктом, природою та розумом. Ядром культурного смислу, за твердженням М. Мерло-Понті, є жест, «і в цьому вираженні не можна розділити тіло та свідомість» [10, с. 232]. Джерело цього смислу не походить від суб'єкта, а передує йому на рівні свідомості і знаходить своє вираження в мові й тілі людини. Таким чином, французький філософ запропонував методологію наукового дослідження ментальності за допомогою філософії мови та феноменології «живого тіла».

У цьому контексті наріжним аспектом дослідження ментальності для французького філософа стало пізнання буття мови. За переконанням М. Мерло-Понті, філософія повинна здійснити аналіз досвіду суб'єкта мови і з'ясувати взаємозалежність первинного сприйняття й жесту на творення акту мовленнєвої поведінки та її значенні для становлення людської особистості. За допомогою лінгвістичного аналізу філософ прагне осмислити поведінку людини та її ментальні мотиви [11, с. 64].

Звертаємо увагу, що концептуальний смисл ментальності розкривається у феноменології тіла М. Мерло-Понті. Вчений виокремлює «Я» як втілене існування або «живе тіло», надаючи йому онтологічного статусу. Важливим здобутком філософа є осмислення людини не в мисленні чи у свідомості, а в тілі, яке має здатність пристосовуватися до оточення, віддалятися від нього чи поривати з ним зв'язки та переходити в інше середовище. Не відділяючи духу від матерії, живе тіло не може існувати як об'єкт, а тому як суб'єктивний феномен воно містить втілену психіку.

Таким чином, М. Мерло-Понті обґрунтовує тілесну структуру сприйняття світу, а не рефлексивну. Лише тіло як суб'єкт сприймає буття таким, яким воно є насправді. Натомість на рефлексивному рівні відбувається поділ буття на «в-собі» і «для-нас». Звідси філософ доходить висновку, що рефлексія є другорядним фактором сприйняття буття, на відміну від віри, яка є видимою. На відміну від своїх попередників, М. Мерло-Понті наголошував, що ментальні процеси відбуваються завдяки енергії тіла і залежні від нього. Тому тіло відіграє вирішальну роль у формуванні досвіду, який є тілесним. Психічний досвід досягається через органи відчуття, породжені рефлексією. Мислення не може містити жодної думки, і саме ця форма може сприймати феномени. Однак чуттєве сприйняття феноменів відбувається завдяки тілу. На думку М. Мерло-Понті, відбувається синтез об'єктно-суб'єктного буття, вираженого в ментальності.

Процес посилення сприйняття світу за допомогою почуттів, за свідченням М. Мерло-Понті, акумулює свідоме сприйняття плоті в реальному світі: «Вона є навиванням видимого на тіло споглядаюче і відчутного на тіло, що торкається, що засвідчується, зокрема, коли тіло бачить себе, торкається себе в той час, як воно бачить і торкається речей» [12, с. 130]. Людина, у концепції філософа, трактується як субстанція світу на фізичному рівні, яку не можна відділити від світу. Тому поділ на суб'єкт і об'єкт не відповідає дійсності за наявності єдиної субстанції: «Оскільки генеза об'єктивного тіла є лише моментом у конституюванні об'єкта, тіло, відступаючи в об'єктивний світ, потягне за собою інтенціональні нитки, якими воно пов'язане зі своїм оточенням, і, нарешті, репрезентує нам як суб'єкта, що сприймає, так і видимий світ» [10, с. 93].

Особливе значення для дослідження фундаментальних аспектів ментальності в соціальній онтології вніс Ж. Гурвич, який крізь призму соціального буття вивчав рівні соціальної реальності. Вчений вважав ментальність інтеграційною ланкою суспільного життя, яке виявляється у різних її формах, на підставі чого він виділив десять рівнів соціальної дійсності [13, с. 23–24]. З методологічної точки зору вважаємо за доцільне викласти основні положення, запропоновані Ж. Гурвичем, у системі класифікації соціальної реальності для глибшого розуміння всіх форм ментальності.

До першого рівня соціальної дійсності Ж. Гурвич відніс різні суспільні явища – географічне середовище, антропологічну і демографічну статистику, міграційні процеси, об'єкти матеріальної та духовної культури. Другий рівень суспільного життя вибудовується на основі центра-

лізованих та ієрархічних зв'язків колективної поведінки, що становлять культурну спадщину минулих поколінь. Третій – правила та норми колективної та індивідуальної поведінки, встановлені в сучасних умовах. Четвертий рівень становлять загальноприйняті форми колективної поведінки, позбавленої індивідуальності.

На п'ятому рівні соціальної реальності Ж. Гуревич виокремлює соціальну роль, яка відображає динамічний аспект соціального статусу. Соціальні установки та стереотипи становлять шостий рівень людського буття. Важливо зауважити, що стереотипи важко піддаються змінам через функціонування у сфері масової свідомості та є складовою частиною соціальної установки, відчуття соціальної солідарності. Будучи концентрованим втіленням соціальної установки, стереотип виконує функції регуляції та інтеграції в соціальних відносинах. Сьомий рівень соціальної дійсності репрезентований соціальними символами, які мають складну природу творення і постачаються світоглядними функціями. При цьому одна сторона сутності символу наближена до розуму, натомість інша йому не доступна через ірраціональний складник внутрішнього і зовнішнього сприйняття. Символ містить певне значення, до якого звертається мислення і почуття, а в образній формі – відчуття та інтуїція.

Восьмому рівневі соціальної реальності притаманна інновація як процес запровадження нових технологій, методів або удосконалення старих форм поведінки, колективних установок і символів. Дев'ятий рівень формує систему цінностей як результат багатовікового соціального досвіду суспільства та його світоглядних принципів і виступає соціальним регулятором поведінки людини. Вони є історично зумовленими та сформованими внаслідок життєвого досвіду людини або соціально-економічними, релігійними чи політичними умовами суспільства. При цьому рівень усвідомлення та засвоєння суспільних цінностей залежить від рівня свідомості, культури, виховання, який втілюється в ідеях, принципах, зразках, нормах, цілях, ідеалах.

Десятий рівень соціальної дійсності, за твердженням Ж. Гуревича, визначає ментальність, яка виражається в трьох різновидах: ментальні стани, загальноприйняті погляди та ментальні дії [14, с. 151]. Головна особливість цих різновидів ментальності – в органічному поєднанні психічного і соціального. Якщо стани ментальності показують незначну властивість, а загальноприйняті погляди – притаманну стриманість, тоді ментальні дії – повну інтенсивність попередніх різновидів. Таким чином, соціальна концепція ментальності Ж. Гуревича репрезентує її як багатогранне явище, яке у своїй основі є «віддзеркаленням драми, яку слабше або сильніше розбухує і якою спонтанно керує соціальна стихія» [15, с. 153].

У запропонованій французьким ученим класифікації соціальної реальності всі рівні взаємодіють між собою, утворюючи синтез соціального буття. Однак, будучи різними, вони можуть знаходитися в протиріччі, антагонізмах і конфліктах один з одним, відіграючи важливу роль у громадському житті. Незважаючи на помірковану критику з боку соціологів під час знайомства з цією класифікацією, Ж. Гуревич вважав, що він створює саме діалектичний вид систематизації соціальних об'єктів.

Висновки. Дослідження і розробки французької «нової історичної науки» відобразили особливий підхід до осмислення концепту «ментальності», який інтегрує проблематику стереотипів поведінки, способів і форм організації мислення, конкретних і образних картин світу, які народжуються у свідомості людей епохи Середньовіччя. Внесок французьких учених полягає в застосуванні міждисциплінарних методів пізнання, які виступають одним із головних елементів методологічного фундаменту історичної антропології. При цьому аналіз досліджень поряд із різноманітною історичною та соціально-економічною проблематикою, питань з історії повсякденного життя й історії ментальностей створили основу проблемного поля історичної антропології. Це дозволило науковій інституціоналізації історичної антропології стати окремою дисципліною з власними дослідницькими цілями та науковою методологією. Звернення до аналізу історичних процесів логічно та об'єктивно призвели до необхідності більш детального вивчення їхніх окремих елементів, зокрема проблематики історії ментальності, історії повсякденності життя, історії певних соціальних груп, і в такий спосіб задали орієнтири соціально-філософській думці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пастернак Е. Формирование основных направлений французской лингвистической мысли 18 в. : дисс. ... доктора наук : 10.02.19. Москва, 2010. 208 с.
2. Maingueneau D. Analyser les textes de la communication I. Paris : Dunod, 1998. 211 p.
3. Штырева С. Прагмалингвистическая характеристика интервью: на материале французской прессы : дисс ... кандидата филологических наук : 10.02.05. Москва, 2006. 163 с.
4. Блок М. Апология истории или ремесло историка ; пер. с фр. Е.М. Лысен. Москва : Наука, 1973. 232 с.
5. Дюби Ж. Развитие исторических исследований во Франции после 1950 г. Одиссей. Москва : Наука, 1991. С. 48–59.
6. Гуревич А. Уроки Люсьена Февра. *Бои за историю*. Москва : Наука, 1991. С. 501–541.
7. Февр Л. Бои за историю : сб. ст. Москва : Наука, 1991. 629 с.
8. Бродель Ф. История и общественные науки. *Философия и методология истории*. Москва : Прогресс, 1977. С. 115–142.
9. Бродель Ф. Динамика капитализма. Смоленск : Русич, 1993. 124 с.
10. Мерло-Понті М. Феноменологія сприйняття ; пер. з фр. О. Йосипенко, С. Йосипенко. Київ : Укр. Центр духов. культури, 2001. 552 с.
11. Гаджиев Г. Онтология права (критическое исследование юридического концепта действительности). Москва : Норма; Инфра-М., 2013. 320 с.
12. Мерло-Понті М. Видиме і невидиме: З робочими нотатками ; пер. з фр. Є. Марічева. Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2003. 265 с.
13. Голосенко И.А., Гергилов Р.Е. «Георгий (Жорж) Гурвич как социолог». *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2000. Выпуск III (1). С. 17–33.
14. Gurvitch G. 1963. Déterminismes sociaux et liberté humaine. Vers l'étude sociologique des cheminements de la liberté. 2-e éd. Paris : PUF. 1963. 327 p.
15. Viguier O. Memento d'histoire de France: faits et dates de notre histoire. Paris : ROUDIL, 1990. 109 p.

REFERENCES

1. Pasternak, E. 2010. Formirovanie osnovnykh napravleniy frantsuzskoy lingvisticheskoy myisli 18 v. [The formation of the main directions of French linguistic thought of the 18th century]: dis. ... doktora nauk: 10.02.19. M., 208 s. [in Russian].
2. Maingueneau, D. 1998. Analyser les textes de la communication I Maingueneau D. Paris: *Dunod*, 211 p. [in French].
3. Shtyireva, S. 2006. Pragmalingvisticheskaya harakteristika intervyyu: na materiale frantsuzskoy pressyi [Pragma-linguistic characteristic of the interview: based on the French press]: dissertatsiya ... kandidata filologicheskikh nauk: 10.02.05. Moskva, 163 s. [in Russian].
4. Blok, M. 1973. Apologiya istorii, ili Remeslo istorika [Apology of history, or craft of the historian]; per. s fr. E. M. Lyisen. M.: *Nauka*, 232 s. [in Russian].
5. Dyubi, Zh. 1991. Razvitie istoricheskikh issledovaniy vo Frantsii posle 1950 g. [The development of historical research in France after 1950]. *Odissey*. M.: Nauka, s. 48–59. [in Russian].
6. Gurevich, A. 1991. Uroki Lyusena Fevra [Lessons by Lucien Febvre]. *Boi za istoriyu*. M.: *Nauka*, s. 501–541. [in Russian].
7. Fevr, L. 1991. Boi za istoriyu [Fighting for history]: [sb. st.]. Moskva: *Nauka*, 629 s. [in Russian].
8. Brodel, F. 1977. Istoriya i obschestvennyie nauki [History and Social Sciences]. *Filosofiya i metodologiya istorii*. M.: Progress, s. 115–142. [in Russian]
9. Brodel, F. 1993. Dinamika kapitalizma [The dynamics of capitalism]. Smolensk: *Rusich*, 124 s. [in Russian].
10. Merlo-Ponti, M. 2001. Fenomenolohiia spryiniattia [Phenomenology of perception]; [per. z fr. O. Yosypenko, S. Yosypenko]. K.: *Ukr. Tsentru dukhov. kultury*, 552 s. [in Ukrainian].
11. Gadzhiev, G. 2013. Ontologiya prava (kriticheskoe issledovanie yuridicheskogo kontsepta deystvitelnosti) [Ontology of law (a critical study of the legal concept of reality)]. Moskva: *Norma; Infra-M.*, 320 s. [in Russian].
12. Merlo-Ponti, M. 2003. Vydyme i nevydyme [Visible and invisible]: Z robochymy notatkamy; [per. z fr. Maricheva Ye.]. K.: *Vydavnychiy dim «KM Akademiia»*, 265 s. [in Ukrainian].

13. Golosenko, I. A., Gergilov, R. E. (2000). «Georgiy (Zhorzh) Gurvich kak sotsiolog» [«George (Georges) Gurvich as a sociologist»]. *Zhurnal sotsiologii i sotsialnoy antropologii*. Vyipusk III (1), s. 17–33. [in Russian].
14. Gurvitch, G. 1963. Déterminismes sociaux et liberté humaine. Vers l'étude sociologique des cheminement de la liberté. 2-e éd. Paris: PUF, 327 p. [in French].
15. Viguier, O. 1990. Memento d'histoire de France: faits et dates de notre histoire. Paris: ROUDIL, 109 p. [in French].

Hordiichuk Olha Olehivna

Candidate of Philosophy,
Associate Professor of the Department of Philosophy and Political Science
Zhytomyr Ivan Franko State University
Great Berdichevskaya st., 40, Zhitomir, Ukraine

INTERPRETATION OF MENTALITY IN THE TRADITION OF THE FRENCH HISTORICAL SCHOOL

The relevance of the topic is due to the requirements of the theory and practice of modern social philosophy. Given the fact that the category of "mentality" has only recently entered the field of social and philosophical studies and has become involved in the established categorical apparatus, creates the possibility deployed interpret social processes. The study of the peculiarities of the interpretation of mentality in the French scientific tradition must be preceded by the determination of the author's position on the discussion of general methodological questions about the nature and nature of the mental phenomenon. Domestic researchers in the field of social philosophy do not make full use of the well-known in the scientific world of the work of French specialists, traditionally focused on justifying new and accessible ways of covering a wide range of interests and expectations of French society.

The purpose of this article is to attempt to analyze the position of French scholars on the theoretical aspects of mental research. The realization of this goal implies the following tasks: to identify the peculiarities of the theoretical approaches of French scientists in specifying the mental aspects of social life; consider the fundamental elements of the positions of French anthropologists, philosophers, historians and sociologists.

Methodological basis for understanding the French mentality as a subject of scientific reflection is the study of philosophical, cultural, ethno-psychological, ethno-sociological and structural-anthropological orientation. This article focuses on the historical and sociological theories of mentality and their terminological and conceptual apparatus. In this context theoretical methods of research are used: modeling, typologization, descriptive, systemic, structural-functional, and comparative.

The coverage of broad aspects of the mentality in the field of social life is largely reflected in the writings of many social scientists in France. The introduction into the scientific circulation of the French specialists' theoretical and methodological level and significance makes it possible to comprehend a complex set of feelings and actions, which are presented in the form of various mental structures. This increases the importance of scientific findings representatives of the French Historical School, which revealed the objective factors behind the formation of the French mentality and its transformation at the level of individual, group and national consciousness.

Key words: *mentality, French history school, social philosophy, consciousness, ethnic psychology, people.*

УДК 141.319.8“19”

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2019.1.6>

Димчук Анатолій Володимирович

здобувач кафедри філософії

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Дворянська, 2, м. Одеса, Україна

КАБАЛІСТИЧНІ ВИТОКИ МАСОНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ

У статті розглядаються особливості процесу появи масонської доктрини, коли європейська культурна традиція залучила до свого арсеналу сенсоутворювальні філософські основи вчення юдейської Кабали. **Актуальність проблеми** полягає в рефлексії на постійно зростаючий інтерес до діяльності масонів, з одного боку, та у відсутності спеціальних досліджень на пострадянському просторі – з іншого. **Мета дослідження** – з'ясувати зв'язок кабалістичного дискурсу і філософського складника масонства та їх впливу на європейські філософські системи XVII–XVIII ст., дотичність головних ідей європейського тлумачення Кабали та масонської доктрини, головних сенсоутворюючих компонентів масонства. **Методи та результати дослідження.** Західноєвропейський філософський дискурс формувався під впливом різноманітних езотеричних учень. Недоліком сучасних досліджень є майже повне ігнорування подібних впливів. Християнська інтерпретація Кабали, ще за часів Ренесансу та Бароко, призвела до появи своєрідної філософії синтезу неоплатонізм-герметизм-кабалістика. Пошуки «таємного знання – таємного слова» створювали для європейських дослідників XVI – XVIII ст. нові потенції методології та можливість тісно пов'язати «стару» віру (релігію) та модерне наукове пізнання. Такий підхід був характерний для розенкрейцерського руху (сер. XVII ст.), що закликав до універсальної реформації європейського світогляду за допомогою Кабали. Окремі ідеї Кабали вплинули на зародження масонського руху, на праці філософів, яких обоженювали масони: Якоба Бьоме, Френсіса Бекона, Яна Коменського. Ідеї особистого містичного досвіду поділяли «Кембриджські неоплатоніки», «Невидима колегія» вчених-натурфілософів, німецький філософ Г.В. Лейбніц. Християнський кабалізм І. Ньютона поєднав герменевтичний підхід до розкриття таємних сенсів Біблійного тексту та наукові концепції того часу, що було характерно для масонської доктрини та дослідної практики масонів. Масонські філософи розглядали важливу роль розуму та духовної освіти для досягнення «божественного блага», принцип єдності віри та розуму. Масони (один із головних масонських теоретиків Альберт Пайк) залучали до своєї символічної доктрини ідеї християнської Кабали, подібні ідеї стали основою масонської герменевтики вищих ступенів орденського Шотландського статуту. Для масонів та філософів «масонського кола» віра починалася з розуму, наука не протиставлялася вірі. Масони оголошували концепцію самопізнання найкоротшим шляхом до богопізнання та віри, вони продовжили традицію кабалістів, що полягала у переконанні в можливості надрозумового інтуїтивного осягнення людиною герметичного та сакрального шляхом пробудження в неї надчуттєвих здібностей інтуїції. Масонський ідеал формувався на кабалістичному вченні про рівновагу та гармонію. Масони, як і кабалісти, прагнули до універсального виправлення та до гармонізації світу. Такий меседж сформував у всесвітньому масонському русі доктрину про необхідність практики активного соціального втручання в хід загального процесу творення, еволюції, про особливу роль співтворців творця в перебудові дійсності. Соціальні потенції масонського руху похідні від кабалістичного світосприйняття, на ветхозавітну символіку спирається масонський ритуал. Як і кабалісти, масони вважали, що людина повинна очистити доступні для нього сфери буття для «будівництва» майбутнього ідеального світу.

Ключові слова: Кабала, масонство, неоплатонізм, герметизм, антропология, самопізнання, інтуїція, розенкрейцери.

Вступ. У сучасному світі масонство приваблює мільйони послідовників не тільки своїми таємницями, пишними ритуалами, можливостями соціальних ліфтів і комунікацій. Велика кількість людей прагнули і прагнуть вступити в масонський Орден, щоб розібратися в собі, отримати цілепокладання, бо сама сутність масонства визначається сенсоутворювальними філософськими основами. Багатьох приваблювала можливість самопізнання або загадковості

масонських філософських конструкцій, які мають відкритися виключно в масонських ложах у процесі взаємодії з масонськими вчителями. Багато масонів, особливо перших ступенів, не переймаються філософськими основами Ордену, задовольняючись, до часу посвяти у вищі щаблі масонства, «кріхтами мудрості» та символічно-ритуальною системою.

Мета та завдання дослідження – з'ясувати зв'язок кабалістичного дискурсу (духовно-містичного вчення), філософського складника масонства та їх впливу на європейські філософські системи XVII – XVIII ст.; розглянути процеси запозичення кабалістичних ідей масонством; дослідити вплив ідей Християнської Кабали на філософські та орденські системи, дотичність головних ідей європейського тлумачення Кабали та масонської доктрини, головних сенсоутворюючих компонентів масонства (самопізнання, духовна практика, інтуїція, єдність віри та розуму, гармонія, еволюція).

Методи дослідження. У роботі використовувалися порівняльний метод, принцип об'єктивності та науковості. Комплексний підхід визначив використання методів історизму. Під час дослідження теми враховувалася складність феномена масонства як філософського явища. «Масонський досвід» не виникає на порожньому місці, поява масонства детермінована соціальними та історико-культурними факторами. Урахування принципу причинності під час дослідження філософії масонства дозволяє поглянути на цей феномен у динаміці під впливом різних причин. Масонство як культурний феномен пов'язаний з ціннісним аспектом. Історичний підхід дозволяє виявити конкретику ситуації, за якої починають формуватися основи масонської філософії. Філософська доктрина пропонується масону не відразу, а протягом довгого навчання, в якому важливу роль відіграє власний сенсуальний досвід. Саме процес пізнання відкриває завісу масонської таємниці, формує уявлення про місце масонства в соціально-політичних та культурних процесах у світі, про його вплив на філософські доктрини, а також про філософські запозичення в «дискретній» масонській філософії.

Безліч наукових і публіцистичних робіт були написані за останні три століття з метою відкриття сутності прихованих масонських систем, але в більшості своїй дослідження вчених виводять масонство від зовнішніх ознак піфогорійської, біблійної, неоплатонічної традицій, із символічних нетрів західноєвропейської містики. Тема «масонської філософії» довгий час була штучно заполітизована та маргіналізована ідеологічними конкурентами. Тільки на межі XX – XXI ст., в наукових працях філософів Р. Бермана, де Хойос А., О.М. Пятігорського, Ю.Л. Халтуріна, С.В. Аржанухина та інших робляться спроби знайти коріння масонської філософії [1]. Особливість сучасних досліджень російських учених у тому, що вони використовують тільки обмежену джерельну базу – архівні матеріали, що пов'язані виключно з діяльністю саме російських масонів другої половини XVIII ст. – поч. XIX ст., не торкаючись західноєвропейських першопочатків масонської філософії. Такий підхід не дає змоги зрозуміти сутність масонської візії та звертає увагу тільки на вторинні джерела.

Результати. Масонська парадигма почала формуватися в Західній Європі на межі XVI – XVII ст., коли в протестантських країнах установилася духовна свобода, коли епоха Реформації сформувала освіченого європейця, а знання сприймалися як сила. Містики та алхіміки Західної Європи часів Бароко вважали себе кабалістами, християнська інтерпретація Кабали стала значною духовною подією Західного світу. У той час за Кабалою закріпилася репутація «таємного знання», що має потенції методології. У протестантизмі в цей час сформувався неоплатонічно-герметично-кабалістичний синтез. У країнах, що йшли шляхом модерна, склалися сприятливі умови для формування таємних та напівтаємних товариств, що так чи інакше намагалися пов'язати релігію, науку та політику.

Християнська кабала стала «новим катехізисом» духовного оновлення для розенкрейцерського руху і перших масонських лож. У 1630 р. в Англії стали популярними праці Якоба Бьоме – засновника так званої софієлогії та пропагандиста практик особистого містичного досвіду. Ці праці були пов'язані з методологією Кабали, згодом вони отримали визнання у масонських колах. Кабалістичними ідеями була перейнята утопія Френсіса Бекона «Нова Атлантида» (надрукована у 1627 р.), в Англії побачили світ кабалістичні праці Агріппи фон Неттесгейма,

діяв орден розенкрейцерів, що закликав до універсальної реформації через Кабалу. До Англії завітав Я.–А. Коменський (вважається предтечею масонського руху), що на підставі лондонських вражень видав книгу «Via Lucis» (Шлях до Світла) (1641), в якій пропонував для поширення «світла» між народами об'єднати в одній загальній організації під керівництвом Англії всі ті (таємні) академії та товариства. Його книга «Opera Didactica» (Повчальні Праці) узгоджуються з масонською конституцією «Книгою Статутів Андерсона» (1723 г.) та кабалістичними меседжами [2].

У 1640–1680 рр. група філософів із Кембриджа – «кембриджські неоплатоніки» – та англійська «Незрима колегія» вчених-натурфілософів, під впливом неоплатоніків відродження Марсіліо Фічіно та Піколо дела Мирандоли особливу увагу звертали на християнську Кабалу. Кембриджські неоплатоніки працювали з рукописами творів знаних єврейських кабалістів Лурії та Арі, Кабала представлялася їм джерелом наукового герменевтичного підходу до розуміння прихованих сенсів, ключем до майбутньої гармонії, до відновлення втраченої давньої єдності, до синтетичного підходу у вивченні природи, людини і Біблійного тексту. У ній вони побачили новий математичний та методологічний апарат пізнання, систематизації знань (Ruderman 1988 Yates 1980, Ruderman Idel 1989) [3, с. 91–95]. Двотомна праця «Kabbala Denudata» («Відкрита Кабала») (видана у 1677–1684 рр.) німецького філософа Християна Кнорр фон Розенрота мала величезний вплив на філософів того часу, ставши основним джерелом християнської Кабали, методикою осягнення зовнішнього світу. У 1688 р. він зустрічався з Г.В. Лейбніцем, який став палким прихильником Кабали, основою ідеї Г.В. Лейбніца про «встановлення гармонії» [4].

«Незрима колегія» дала початок «Королівському товариству» (1660–1680-ті рр.), яке вважається своєрідним масонським центром. Одним із провідних діячів «товариства» був І. Ньютон – «християнський кабаліст», на думку сучасних дослідників С. Панкоста, Ф. Мануеля, С. Ютена [5]. Пошуки масонської ідентичності, що формувалася під впливом захоплення «таємницями Кабали», потрібно починати в часи формування перших лож вільних мулярів у XVII ст. – В. Стаклі (член «Королівського товариства» (був ініційований в масонство у 1721 р.), Е. Ешмол (член «Незримої колегії» та «Королівського товариства» –1646 р.) [6, с. 21].

Масонські лідери активно використовували напрацювання науки нового часу, модні інтелектуальні віяння. Масони були добре знайомі з основними текстами не тільки християнської, але й іудейської Кабали, «Сефер Йецира» (Книга Творіння), «Шаарей Ора» (Врата Світу) Йосефа Джікатілі, Сефер-ха-Тмуна (Книга Образу) і Сефер-ха-Зогар (Книга Блиску). «Таємна мудрість» Кабали була пов'язана з особливою технікою тлумачення Святого Письма і розкриття таємних сенсів біблійного тексту, вона сприймалася як один зі складників масонського синтетичного вчення про «давню мудрість, колись втрачену людством», що збереглася завдяки ланцюгу спадкоємності таємних товариств. Кабалісти та масони мали спільну методику осягнення законів світобудови на основі принципу єдності релігії і розуму, визнавали важливу роль розуму та духовної освіти для досягнення «божественного блага». Розум не протиставлявся вірі, а віра починалася з розуму.

Масони використовували кабалу як основу для своєї системи космогонії, для пояснення ієрархічного устрою небесного світу, для тлумачення Священного Писання, розкриття таємних сенсів біблійного тексту. Кабала стала основою масонської герменевтики. Кабала – її символи, священні слова, її езотеричне вчення – зробили значний вплив на формування філософії вищих ступенів масонського Старовинного Шотландського статуту. На кабалістичне значення двох стовпів Соломонова Храму в оздобленні масонських лож указували відомі масони. Альберт Пайк, один із засновників вищих ступенів масонства, писав, що в Кабалі «містяться містичні, потаємні елементи всіх культур» («The Magnum Opus»). А. Пайк написав «Коментарі до Кабали» (Commentaries on the Kabbala, 1873), спираючись на праці кабаліста Еліфаса Леві [7]. Складаючи масонські ритуали ступенів «Лицаря Сонця» та «Князя царственої Таємниці», А. Пайк використовував учення про рівновагу, що має коріння в головній кабалістичній книзі «Зогар». Е. Леві вказував, що: «наука рівноваги – це ключ до всіх окультних наук, бо невір-

новажені сили гинуть у досконалії порожнечі». А. Пайк розглянув закон рівноваги в праці «Мораль і Догма», вважаючи, що рівновага лежить в основі світового устрою, служачи цілі примирення протилежних у ньому енергій, як фізичних так і духовних: «Симпатія і антипатія, тяжіння і відштовхування, будь-яка природна сила, протилежності, що існують в людській душі і у всіх сферах і світах Всесвіту, в їх взаємодії і всіх можливих видах протидії, – все це веде до гармонії і вічного руху, яке є життя Всесвіту і душі» [8].

Кабала вплинула на розуміння масонами християнських догматів Троїчності, Боговтілення, месіанства. Удосконалення і порятунок світу кабалісти та масони пов'язують із процесом універсального виправлення окремого кабаліста або масона. Виправлення розуміється як гармонізація світу сфірот. Розглядаючи місію Христа, вони вважали, що вона – у відновленні зв'язку між сфірот Тіферет (6-я) і Малхут (10-я), що були порушені в результаті гріхопадіння Адама, порушення початкової єдності у світі.

Масонсько-кабалістичні уявлення про предвічну людину Адама Кадмона та його падіння пов'язуються із завданням його повернення в первісний стан рівноваги, в якій головну роль повинно було зіграти масонське братство. Кожна заповідь та дія розглядалися як події космічного значення, що впливають на динамізм Всесвіту, відновлення гармонії у світі сфірот, зв'язків між сфірот Тіферет (іпостасю Бога-Сина) і Малхут (людською природою, яку прийняв втілений Ісус). Для кабаліста або масона особисте спасіння можливе в ході загальної гармонізації і порятунку людства, кожен кабаліст або масон повинен приймати в процесі гармонізації активну участь. Масони та кабалісти пропонували активне втручання в хід загального процесу творення, еволюції або саморозкриття Божества, роль співтворців творця не тільки в перебудові дійсності, але й у створенні майбутнього ідеального світу. Саме людина повинна очистити доступні для неї сфери буття для майбутнього ідеального світу, головну роль у вихованні такої людини повинні були відігравати особливі групи шукачів істини «обраних» або «присвячених» (кабалісти, масони).

З Кабали масони взяли і концепцію самопізнання – оригінальну методологію пізнання світу. Це пізнання пов'язувалося з вихованням досконалої людини, яка через ініціації, «філософські праці» та самопізнання формує в собі додатковий орган почуттів, без цього вона не зможе вийти за вузькі межі свого примітивного світу. Масонська ідея сприяла процесу загального виправлення, визначала шляхи його здійснення. Кабала дала масонам ідею сходження світів – сигналів згори додолу, «десяти рівнів управління». Розкриття сенсів Кабали формувало безпосередні містичні переживання, в яких пізнання світу або Бога виступає як самопізнання. Людина, за Кабалою, отримує космічну роль у світі, будь-які її дії впливають на інші невидимі світи і, в залежності від свого характеру, притягують до себе або благословення, або зло. Само-свідомість та самопізнання проголошувалися найкоротшим шляхом до богопізнання.

Однією з головних особливостей масонства є традиція позарозумового інтуїційного осягнення сакрального, таємного знання. Ця традиція була започаткована кабалістами через споглядання та осяяння, які тлумачаться Кабалою як «передача початкового Одкровення». Кабалісти намагалися досягти безпосереднього особистого контакту з потойбічним світом Божественного. Цей духовний досвід повинен був формувати «здатність побачити те, що за допомогою відомих нам душевних сил та розумом не можливо побачити». Процес становлення «внутрішньої людини», на думку масонів, означає пробудження надчуттєвих здібностей в сприйнятті світу і Бога, а також в акті самопізнання. З їхньої точки зору, і сенсуалісти, і раціоналісти збіднюють людську духовність, не враховуючи її якісного різноманіття. Здібності та знання, які пропонували масони, малювалися з великою часткою невизначеності, причому учень-масон сам формував свої конкретні завдання під впливом учителя і своєї інтуїції. Сама інтуїція розглядалася як шлях до абсолютного знання, що має своїм джерелом одкровення.

Знання розглядаються як реальний інструмент морального переродження людини, яке можливе лише в межах масонських «робіт» під керівництвом досвідчених «майстрів». Закони природи, відкриті людиною, з одного боку, свідчать про духовно-моральну природу людини, з іншого – якісно змінюють її. А це неможливо без віри в Бога, без допомоги отриманню згори

людиною сенсу свого існування. Звідси йде обожнення (кабалістами та масонами) герменевтики, правил і методів тлумачення священних текстів. Кабалісти вказують на те, що «Тора» має «сімдесят ликів», що існує низка її смислових рівнів. Гносис досягається рефлексією над текстом, «зануренням» у текст. Герменевтика масонів базувалася на кабалістичних методах інтерпретації. Масони вірили, що, розкриваючи таємний сенс священних текстів, вони зможуть осягнути сенс Всесвіту, дізнатися про шляхи виправлення недосконалого світу, людського суспільства, природи людини.

Висновки. Аналізуючи історичні передумови та ідейні запозичення масонства, можна стверджувати, що масонська філософія, яка склалася у другий половині XVII ст., стала продовженням духовних пошуків ренесансних неоплатоніків, містиків та натурфілософів XVI – XVII ст., які намагалися «перевірити» закони світобудови за допомогою нової методології для нового часу – кабалістики. Натурфілософія, метод пізнання шляхом внутрішнього прозріння та інтуїції були вибрані під впливом Християнської Кабали, що мала популярність у містичних кругах Західної Європи у XVII ст. Ідеї Кабали не тільки вплинули на формування масонства, але й увійшли в методологію пізнання визначних учених-філософів (Ф. Бекон, Г.В. Лейбниц, І. Ньютон). У XIX ст. масонство продовжувало нарощувати свої пізнавальні можливості за допомогою тлумачення Кабали (А. Пайк), яка стала основою масонської герменевтики. Кабала не тільки відображала специфіку масонських ідей та сенсів, процесу загального виправлення світу, але й визначала шляхи його здійснення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Berman R. Foundations: new light on the formation and early years of the Grand Lodge of England. Oxon, Goring Heath : The Old Stables Press, 2016. 144 p.; de Hoyos A. The Scottish Rite Ritual: Monitor and guide. Washington: The Supreme Council, 33, Southern Jurisdiction. 1106 p.; Халтурин Ю.Л. Философия русских масонов конца XVIII – начала XIX веков: критическая реконструкция : дисс. ... канд. фил. наук. Екатеринбург, 2010. 203 с.; Аржанухин С.В. Философские и общественно-политические взгляды русских масонов второй половины 18 – первой четверти 19 вв. : автореф. дис. ... Екатеринбург, 1996; Пятигорский А.М. Кто боится вольных каменщиков? Москва : НЛО, 2009. 448 с.
2. Нечипуренко В.Н. Еврейская философия и Каббала. Ростов-на-Дону, 2006. 508 с.
3. Горфункель А.Х. Философия эпохи Возрождения. Москва, 1980. С. 91–92.
4. Бурмистров К. «Kabbala Denudata», открытая заново: христианская Каббала барона Кнорра фон Розенрота и ее источники. *Вестник Еврейского Университета*. Москва – Иерусалим, 2000. № 3. С. 25–75.
5. Goldish M. Newton on Kabbalah. *The Books of Nature and Scripture: Recent Essays on Natural Philosophy, Theology, and Biblical Criticism in the Netherlands of Spinoza's Time and the British Isles of Newton's Times*. Dordrecht, 1994. P. 89–103.
6. Спаров В. Полная история масонства в одной книге. Москва – Санкт-Петербург : Астрель-Аст, 2010. 324 с.
7. Эванс Г. Альберт Пайк – мистик: Каббала в Шотланском уставе. URL: oto.ru/cgi-bin/article.pl?io_pan
8. Пайк А. Мораль и Догма. Москва : Ганга, 2007. Т. 1. 374 с.

REFERENCES

1. Berman R. Foundations: new light on the formation and early years of the Grand Lodge of England. Oxon, Goring Heath: The Old Stables Press, 2016. 144 p.; de Hoyos A. The Scottish Rite Ritual: Monitor and guide. Washington: The Supreme Council, 33, Southern Jurisdiction. 1106 p.; Khalturnyn Yu. L. Fylosofyia russykxh masonov kontsa XVIII – nachala XIX vekov: krytycheskaia rekonstruktsyia. Dyssertatsyia kand. fyl. nauk. Ekaterynburh 2010. 203 st.; Arzhanukhyn S. V. Fylosofskye y obshchestvenno-polytycheskye vzhliady russykxh masonov vtoroi polovyny 18 – pervoi chetverty 19 vv.: avtoref. dys. ... Ekaterynburh: 1996; Piatyhorskiy A.M. Kto boytsia volnykh kamenshchykov? Moskva. NLO, 2009. 448 s.
2. Nechipurenko V.N. Evreyskaya filosofiya i Kabbala. Rostov-na-Donu. 2006. 508 s.
3. Gorfunkel A.H. Filosofiya epohi Vozrozhdeniya. Moskva. 1980. S. 91–92.

4. Burmistrov K. «Kabbala Denudata», otkryitaya zanovo: hristianskaya Kabbala barona Knorra fon Rozenrota i ee istochniki // Vestnik Evreyskogo Universiteta. M. – Ierusalim, 2000. # 3. S. 25–75.
5. Goldish M. Newton on Kabbalah // The Books of Nature and Scripture: Recent Essays on Natural Philosophy, Theology, and Biblical Criticism in the Netherlands of Spinozas Time and the British Isles of Newtons Times. Dordrecht, 1994. P. 89–103.
6. Sparov V. Polnaya istoriya masonstva v odnoy knige. M.-SPb., Astrel- Ast. 2010. 324 st.
7. Evans G. Albert Payk – mistik: Kabbala v Shotlanskom ustave. URL: oto.ru/cgi-bin/article.pl?io_pan.
8. Payk A. Moral i Dogma. M.: Ganga, 2007. T. 1. 374 st.

Dimchuk Anatoliy Volodymyrovych

Candidate of Philosophy, Department of Philosophy
Odessa National I. I. Mechnikov University
2, Dvoryanskaya str., Odessa, Ukraine

KABBALISTIC ORIGINS OF THE MASONIC PHILOSOPHY

The article is dedicated to the highlights of the masonic doctrine appearance process consideration, when European cultural tradition has attracted to its store the meaning-generating philosophical grounds of the Judaic Kabbalah studies. The actuality of the article lies in a reflection to a constantly growing interest in the masons activity from one side, and in the absence of the special researches on the post-soviet territories from another. The target of the research is to clarify the connection between cabalistic discourse and philosophic component of the freemasonry, their influence on the European philosophical systems of the XVII–XVIII centuries, the touch of the European interpretation of Cabala main ideas and masonic doctrine, main meaning-generating components of the freemasonry. The Western-European philosophical discourse has been formed under different esoteric studies influences. The weakness of the modern researches is caused by almost total ignoring that sort of the influences. The Christian interpretation of the Kabbalah, as far back as in Renaissance and Baroque times, led to the peculiar philosophy of Neoplatonism-Hermetism-Kabbalism synthesis appearance. The search of “secret knowledge – secret word” created new methodological potentialities and possibility to connect “old” faith (religion) with the modern scientific research for the European researchers of the XVI – VIII centuries. Such an approach was typical for the Rosicrucian Current (mid. XVII century), which was encouraging European Worldview universal reformation by means of Kabbalah. Some Kabbalah ideas influenced the masonic movement initiation, the works of the philosophers worshiped by the masons: Jacob Bohme, Francis Bacon, Jan Komensky. The ideas of the personal mystical experience have been shared by “Cambridge Neoplatonists”, “Invisible College” of the natural philosophers, German philosopher G.W. Leibniz. The Christian cabalism of I. Newton has combined Hermeneutic approach to the Bible text secret meanings opening with the scientific concepts of that time, which was typical for the masonic doctrine and research practice of masons. Masonic philosophers examined an important role of the mind and spiritual education for the “divine welfare” achieving, the principle of the faith and mind unity. Masons (one of the main masonic theoreticians Albert Pike) involved Christian cabala ideas in their symbolic doctrine, similar ideas became basic for the masonic hermeneutics of the higher degrees of Ancient and Accepted Scottish Rite. For masons and philosophers of the “masonic circle” the faith was starting from the mind, the science was not opposed to the faith. Masons announced the self-knowledge concept to be the shortest way to the knowledge of God and to the faith, they continued kabbalistic tradition which was a belief in possible superintelligent intuitive person’s understanding the hermetic and the sacral by means of the pretersensual intuition abilities awakening. Masonic ideal based on cabalistic studies about equilibrium and harmony. Masons, like kabbalists, strove for universal correction and harmonization of the world. In the worldwide masonic movement such a message has formed a doctrine of the active social interference into the general creating, evolution process practice necessity, of the Creator’s cocreators special role in the reality transformation. Masonic movement social potentialities are derivative from the kabbalistic worldview, the masonic ritual grounds on the Old Testament symbolism. As well as cabalists, masons considered the person had to clean its available areas of existence for the future perfect world “construction”.

Key words: Kabbalah, freemasonry, neoplatonism, hermetism, anthropology, self-knowledge, intuition, rosicrucians.

УДК 141.32:141.7

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2019.1.7>**Шедяков Владимир Евгеньевич**доктор социологических наук, кандидат экономических наук, доцент,
независимый исследователь**АКТИВИЗАЦИЯ НАУЧНО-ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА
В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО ОРГАНИЧНОГО ПОДЪЁМА**

Мета матеріалу – осмислення активізації науково-інтелектуального потенціалу як суспільного чинника забезпечення сталого техніко-технологічного і соціально-економічного підйому. У нових умовах суспільна безпека міцно залежить від своєчасності розвитку. Цінності знання і взаємодопомоги/кооперування – базові для безпеки і розвитку протягом усієї історії. Але їхня роль кардинально зростає з посиленням значення «розумного суспільства», особливо зачіпаючи пріоритетність центрів виробництва, обробки, осмислення, передачі, поширення знань. Потрібна дійсна пріоритетність освітньо-науково-виробничого комплексу, подолання тенденцій до деіндустріалізації і контрмодерну. Період чергового межпарадигмального транзиту в глобальному масштабі розширює можливості впливу на рівень подальшої довгострокової орбіти. Методи дослідження об'єднують аналіз і синтез, історичний і логічний підходи, вибір загальних і спеціальних характеристик у статичних умовах суспільства і в його розвитку, зокрема в постмодерністських умовах. Результати роботи включають в себе заперечення потенціалу використання аграрного комплексу, туристичних можливостей або транзитної позиції (без сумніву, важливих) як основи в нових умовах для довгострокового гармонійного підйому і навіть для дійсного суверенітету. Період форсованих змін не тільки концентрує в собі багатолітність перехідних і парадигмальних, формальних і змістовних протиріч розвитку, але й вимагає підготовки: саме в масовому порядку – людей, готових відповідально стикатися у своєму повсякденному житті з необхідністю вирішення завдань світоглядного масштабу і проявляти при цьому розумну ініціативу. Відбуваються зміни не тільки окремих соціально-політичних інститутів, а і всього культурного середовища. Світові трансформації мають кардинальний характер, що незмірно піднімає планку вимог до методології освіти й управління. Формування структури суспільства пізнання вимагає акцентування методів стимулювання як індивідуальної поведінки, так і бажаних суспільних змін – як основного ресурсу організаційно-управлінських відносин. Стратегічною проблемою під час освоєння перспектив є висунення і культивування Надпроекту, що забезпечує творчу спрямованість кристалізації перспектив, підтримує ідентичність і суверенітет, гуртуючи і мотивуючи на реалізацію малих проектів проривного рівня. Завдання управлінських композицій – динамічний баланс стратегії, тактики та оперативного мистецтва суспільних змін при консолідації стійкості моральної основи суспільства і максимізації діапазону просоціального інноваційного пошуку.

Ключові слова: розвиток, підйом, творчість, освітньо-науково-виробничий комплекс, науково-інтелектуальний потенціал.

Введение. Общественная безопасность напрямую зависит от своевременности развития. Соответственно, мера освоения открывающихся перспектив во многом зависит от готовности к новым условиям развития общества и человека. Органичность политической социализации личности ныне требует динамики баланса творчества (прежде всего, интеллектуального) с нравственной устойчивостью. Ценности знания и взаимопомощи/кооперирования – базовые для безопасности и развития на протяжении всей истории. Но их роль кардинально возрастает при усилении значения «умного общества», особенно затрагивая приоритетность центров производства, обработки, осмысления, передачи, распространения знаний. Период межпарадигмального транзита в глобальном масштабе расширяет влияние на уровень дальнейшей долговременной орбиты общества.

Теоретико-методологическими основаниями исследования являются, прежде всего, принципиальные разработки И. Алексеенко, Ж. Алфёрова, Э. Афонина, О. Балакиревой, Ф. Броделя,

Д. Баймана, А. Барда, Г. Бехманна, А. Бузгалина, С. Бэннона, В. Вазюлина, И. Валлерстайна, В. Вундта, В. Гееца, М. Гефтера, А. Гора, А. Горца, А. Гринспена, Дж. Гэлбрейта, Э. Гэмбла, Ж. Дави, Ж. Делёза, М. Делягина, И. Джохадзе, В. Дрожжинова, Дж. Дугласа, А. Дынкина, Я. Зодерквиста, В. Ефимова, П. Ещенко, А. Зиновьева, Э. Ильенкова, И. Ильина, В. Иноземцева, Д. Калаича, М. Калашникова, С. Караганова, М. Кастельса, В. Катасонова, А. Колганова, Дж. Корбина, В. Корнилова, С. Кургиняна, Г. Малинецкого, И. Острецова, В. Полеванова, Г. Померанца, В. Пякина, А. Рара, Е. Режабека, Г. Рейнгольда, А. Рэнда, В. Сагатовского, Т. Сакайи, Б. Сандерса, Г. Селье, Б. Славина, Е. Спицына, В. Толстых, Дж. Урри, П. Фейерабенда, А. Фурсова, М. Хазина, Й. Хейзинги, С. Хелемендика, У. Эко, Л. Эрхарда. Известные философы (М. Фуко, Ю. Хабермас) и футурологи (И. Бестужев-Лада, С. Переслегин, Д. Перетолчин, А. и Б. Стругацкие, Ж. Фреско, О. Четверикова) представили свои позиции в вопросе формирования личности посредством образования: дошкольного, школьного, в высшей школе и позднее. Многие аспекты украинских трансформаций отражены, в частности, А. Амошей, О. Балакиревой, В. Буткалюк, Т. Добровой, Е. Головахой, В. Голяном, Е. Копатько, Э. Либановой, В. Лисицким, В. Малинковичем, Л. Нагорной, В. Небоженко, Н. Паниной, В. Сусловым и др. Существенный аналитический аппарат предоставляют также идеи учёных и практиков Брукингского института (Brookings Institution), Международного дискуссионного клуба «Валдай», Международного форума «Евразийский образовательный диалог», Петербургского международного экономического форума, Ярославского инвестиционного форума, корпорации Рэнд (RAND Corporation, Research and Development), Стрэтфора (Stratfor, Strategic Forecasting Inc.), Фонда «Наследие» (Heritage Foundation), Центра стратегических и международных исследований (CSIS, The Center for Strategic and International Studies), Римского клуба и Зальцбургского семинара.

Целей и задача статьи – осмысление активизации научно-интеллектуального потенциала как общественного фактора обеспечения устойчивого технико-технологического и социально-экономического подъёма.

Методы исследования объединяют анализ и синтез, исторический и логический подходы, позволяя сделать отбор общих и специальных характеристик в статических условиях общества и в его развитии, в частности, в постмодернистских условиях. Вычленение логического из исторического контекста трансформаций общественных отношений требует изучения природы происходящих изменений: закономерного и случайного, объективного и субъективного, циклично повторяемого и уникально-невосстановимого. При формировании экономики познающего общества форсированные перемены делают общей базой устойчивого подъёма науку, стимулируя желательные трансформации созданием как общей среды (прежде всего, общественной и технико-технологической), так и кластеров прорыва.

Результаты. Кардинальное переструктурирование глобального мироустройства уже преодолело свою «точку невозврата». Стали вполне заметны не только основные варианты решений, но и главные черты нового устройства международной архитектоники, тесно связанные с характеристиками внутренних трансформаций. Повышение эффективности использования каждым актором общественных отношений своего потенциала, путей высвобождения преимуществ и компенсации недостатков/ уязвимостей предполагает рефлексивность и скоординированность усилий.

При этом и сам постсовременный общественный продуктивный капитал зримо формируется вокруг творческих возможностей и интеллектуального потенциала человека, их организации и использования. Перенос на уровень машин, автоматов, а затем и роботосистем мускульных и энергетических функций повышает ценность (а, стало быть, вес как фактора конкуренции) творческого потенциала человека, прежде всего, духовно-интеллектуального творчества. Обеспечение же суверенитета требует актуализации ресурсно-методологических баз эндогенного развития и акцентирования новейших технико-технологических укладов глубокой переработки при повышении веса интеллектоёмкого творчества [1–3]. Соответственно, использование аграрного комплекса, туристических возможностей или же транзитного положения (будучи,

бесспорно, важным) не является основой ни долговременного гармоничного подъёма, ни даже действительного суверенитета. Требуется радикальная активизация именно научно-интеллектуального потенциала, стало быть, действительная приоритетность образовательно-научно-производственного комплекса, преодоление тенденций к деиндустриализации и контрмодерну. Следовательно, органичные для общественного уклада жизни формы сочетания природободобия и освоения новых рубежей киберсоциализации необходимо культивировать при стимулировании сырьевого ввоза и экспорта готовой продукции с соответствующей направленностью организационно-управленческих форм (включая внешние альянсы). В частности, соответствующими становятся эффективные шаги по: 1) акцентированию производств, относящимся к новым и новейшим технико-технологическим укладам; 2) удержанию возможностей импорта с рынков получения дешёвого сырья; 3) расширению рынков реализации нашей высокотехнологической продукции. Расцвет науки, культуры, искусства, технологий требует свободы мысли в приемлемых для населения формах. При этом принципиально важным является: 1) создание комплекса политико-экономических условий для разнообразия творчества (государство должно говорить с населением так, как для последнего удобно); 2) налаживание территориальной, в т.ч. трансграничной кооперации, прежде всего – упрочение связей с соседями; 3) акцентирование экономики развития (в частности, интеллектоёмкого творчества); 4) переход от олигархической системы управления к народовластию. Для расширения массива развития и реализации духовно-интеллектуального творчества государство (вкупе с местным самоуправлением): 1) осуществляет поддержку прямыми и косвенными методами инновационного вектора развития; 2) проводит долгосрочный курс на действительную приоритетность образовательно-научно-производственного комплекса, в частности, развитие и реализацию научно-интеллектуального потенциала; 3) участвует в масштабном структурном маневре в пользу предприятий и отраслей новых и новейших технологических укладов; 4) берёт на себя как удовлетворение первичных потребностей каждого, так и выполнение рутинных обязанностей и функций (прежде всего, в производственной и коммунально-бытовой сферах); 5) создаёт заслоны перед возможным нарастанием абсолютного и относительного обнищания масс, а также перед нетрудовыми формами обогащения, социальной, в частности имущественной, поляризации при отсечении форм избыточного фетишизма (товарно-потребительского и капитально-стяжательского).

Причём постглобальный межпарадигмальный скачок означает уже не просто переход политико-экономического лидерства от одного государства к другому, а смену типа структурирования и приоритетов [4–6]. Уходит представление о единственности базы устойчивого долговременного развития. Так, конкурентная борьба идёт отнюдь не за более точное и своевременное овладение какой-либо одной моделью обеспечения безопасности и развития общества, а между кардинально разными подходами. В этом смысле переходный межпарадигмальный период – это и «возвращение к себе», и проведение модернизации на своей собственной основе. Т.е. да, переход – это всегда модернизация. Однако новая модернизация – отнюдь не вестернизация. Постглобальное же структурирование международной жизни связано не с навязыванием одного, удобного для нынешнего состояния и перспектив какого-либо отдельного актора, мировоззрения, принципов и подходов, а с сосуществованием и конкурированием совершенно разных вариантов обеспечения своего общежития. При этом возникновение новых систем сдержек и противовесов происходит путём многочисленных конфликтов, стимулирующих расползание хаоса. Полицентризм и ризомичность развития заведомо отрицают и единственность «точки сбора» будущего, и общность модели развития. Формируется ряд взаимодействующих центров, каждый из которых культивирует удобные для себя варианты структурирования общественной жизни.

Период форсированных изменений не только концентрирует в себе многоликость переходных и парадигмальных, формальных и содержательных противоречий развития, но и требует воспитания, именно в массовом порядке, людей, готовых ответственно сталкиваться в своей повседневной жизни с необходимостью решения задач мировоззренческого масштаба и проявлять при этом разумную инициативу. Происходят изменения не только отдельных социально-политических институтов, но и всей культурной среды, отношений, структур. Так

что мировые трансформации имеют гораздо более кардинальный характер; в обществе знания каждый ответственно делает свой выбор и никто никому ничем не обязан, что неизмеримо поднимает планку требований к нравственности и верности традициям, а значит, методологии образования и управления [7–10].

В сложившейся ситуации методология стимулирования желательных изменений составляет адекватный условиям и эпохе регулятивный принцип постсовременности. Формирование познающего общества требует акцентирования методов стимулирования как индивидуального поведения, так и желательных общественных изменений в качестве основного ресурса организационно-управленческих отношений. Между тем, переживание собственного падения как общей катастрофы зачастую провоцирует истеричные реакции и подталкивает к нерациональным решениям. Реальное осознание ответственности за сохранение планеты и развитие человечества противостоит раскачке международных отношений как в сфере глобальной безопасности, так и в других измерениях жизни. Тем самым в число важнейших для ойкумены задач выходит формирование условий полифонии подходов, полилога акторов при признании их самоценности и равноправия. В свою очередь это означает необходимость и укрепления рычагов, вынуждающих к выполнению принимаемых на себя обязательств, и признание верховных прав на вмешательство (военное, экономическое, гуманитарное и т.д., в частности, введение каких-либо санкций) исключительно за ООН с её Советом Безопасности, а также формируемых совокупностью воли национальных представительств организаций (типа ВТО). Недопустимы ни игнорирование чужих (пусть и вполне правомерных) интересов, ни саботаж демократических механизмов взаимодействия, ни применение мер недобросовестной конкуренции (например, запугивание, подкуп и устранение неудобных для себя лидеров других стран). Вместе с тем, с одной стороны, века разграбления колоний и работорговли ставят под серьёзное сомнение добропорядочность и, следовательно, легитимность нынешних активов бывших метрополий. С другой, – ползучее переструктурирование пространства: расчленение Югославии и СССР, агрессии в арабские страны, институционализация новых стран (Южный Судан, Эритрея и др.) дестабилизировало устоявшийся международный порядок. К тому же использование недобросовестной конкуренции, торговых войн и санкционной политики также подрывает принципы свободы перемещения товаров и капиталов, а под объявленным изоляционизмом зачастую прочитывается элементарный эгоцентризм.

Обретение смысла происходит при выделении генерализующей цели, которой стоит посвятить жизнь. Ойкумену ведут вперёд такие вдохновляющие проекты, как первый сверхзвуковой авиалайнер, первый искусственный спутник, вывод на орбиту первого живого существа, первый космонавт, первая женщина-космонавт, первый космический коллектив, первый межнациональный космический экипаж, первый выход космонавта в открытый космос и т.д., а сталкивает в пропасть неоархаики отказ от идей Просвещения, развития и прогресса, чуть ли не насаждение старых бездоказательных заблуждений наподобие алхимии, астрологии и прочей мистико-окультурной ахинеи (в толще которых когда-то тоже были крупинки новых наблюдений, хоть и в иррациональных формах). Разумеется, Освоение Большого Космоса включает массу проектов. И все они представляют собой структуру связи людей, форму социализации, индивидуального самовыражения, индивидуализации социального пространства. Вместе с тем создан (а часто и навязывается) широкий арсенал средств не только выбора, но и прямого отвлечения от общественного Сверхпроекта. Базовые ценностно-смысловые комплексы культурно-цивилизационных миров формируют оси социокультурных координат, вокруг которых нарастают разнокачественные проекты развития общества. Между тем способность к собственному мнению, инакомыслие – важнейший творческий ресурс развития культурно-цивилизационного мира. При переходе к познающему состоянию общества органичная основа подъёма – наука, её концентрация и реализация в научно-образовательно-производственных кластерах как точках развития. Стратегическая же проблема межпарадигмального перехода – культивирование своего Сверхпроекта, позволяющего обеспечить идентичность и суверенность, сплотить народ без подавления интересов его части. С одной стороны, «почкой даль-

нейшего развития» порой в состоянии стать практически любая, попавшая в адекватные эпохе условия и получившая соответствующие ресурсно-методологические базы. С другой же, – при уничтожении «почек роста» сама территория может превратиться в резервацию архаических социально-экономических и технико-технологических укладов, место опосредованных конфликтов глобальных игроков.

Осмысленность бытия, его направленность на раскрытие и реализацию созидательных задач подтверждается качеством повседневных выборов каждого. Создание и освоение смыслов различает качество Сверхпроектов жизнедеятельности. Нет ничего более губительного для проекта, нежели смена у его руля подвижников-профессионалов любителями гешефтов и переходом от идеологии напряжённого творчества к «необременительному» дилетантизму с конвертацией личных барышей в бездуховность стиля жизни. Впрочем, быть может, смысл волны неoarхаики в том, чтобы притормозить научно-технический прогресс и тем уменьшить его разрыв с нравственным глобальным застоём. Основные элементы успешной государственной структуры резонируют с постсовременными глобальными трансформациями и ориентируют на широкое вовлечение в организационно-управленческие процессы творческого потенциала широких масс населения. Для этого необходимо, прежде всего: восстановление системы кадрового отбора и продвижения; создание разветвлённой структуры образования и воспитания с распространением не только конкретных профессиональных, но и фундаментальных концептуально-методологических знаний; осуществление гуманизации и демократизации отношений труда, собственности и управления.

Первоочередное выполнение этих задач может поднять уровень личной заинтересованности каждого, наладить обратную связь в процессе функционирования, степень прозрачности, прогнозируемости, сбалансированности, гармоничности и эффективности разноуровневого управления, обеспечить слаженность и кумулятивность его элементов. Таким образом, в безотлагательной повестке дня – возрождение в новых условиях принципов стратегического планирования и его институционального органа. Задача управленческих композиций – динамический баланс стратегии, тактики и оперативного искусства общественных изменений при консолидации устойчивости нравственной основы общества и максимизации диапазона просоциального инновационного поиска. Оптимизация дальнейших трансформаций требует безотлагательного создания концепции будущего, позволяющей каждому найти место в его строительстве, мобилизующей и вдохновляющей на жизнь и творчество. Формирование общественно ответственного бизнеса закономерно ускоряется при этом культивированием адекватных социально-политических институтов. Развитие комплекса прав и свобод каждого – социальных, экономических, политических, экологических и др. – тесно связано с народным суверенитетом и построением государства общего блага при повышении для каждого уровня общественных гарантий жизни и творчества.

Выводы. Как известно, у эпох разные камертоны. Священные идеи человечества получают исторически разные формы воплощения. И с изменением условий выживает тот, кто готов и сможет использовать новые тенденции в свою пользу. Формирование экономики познающего общества требует акцентирования методов стимулирования как индивидуального поведения, так и желательных общественных изменений – в качестве основного ресурса организационно-управленческих отношений. Времена сжатых трансформаций, форсированных изменений включают осуществление кардинальных, парадигмальных скачков. Не сумевшие сформировать «почки роста» могут превратиться в резервации архаических общественных укладов и зоны опосредованных конфликтов. Приходящая эпоха, включающая в свои определения характеристики «познания», «информационной» и т.п., для вывода на траектории стабильного развития органично востребует деятельности по получению, обработке, распространению знания. Однако превращение научно-интеллектуального потенциала в полноценный фактор общественной жизни требует активизации, в частности стимулирования желательных трансформаций, прежде всего, путём культивирования мотивирующей среды и поддержки научно-образовательно-производственных кластеров как точек развития. Естественный для формирующейся в глобальном масштабе парадигмы драйвер устойчивого орга-

ничного подъёма – развитие и реализация научно-интеллектуального потенциала, чей приоритет должен постоянно подтверждаться на деле: как комплексно, так и точно. При этом подлинно стратегическая проблема – выдвижение и культивирование Сверхпроекта, обеспечивающего созидательную направленность кристаллизации перспектив, поддерживающего идентичность и суверенитет, сплачивающего и мотивирующего на реализацию малых проектов прорывного уровня. Задача управленческих композиций – динамический баланс стратегии, тактики и оперативного искусства общественных изменений при консолидации устойчивости нравственной основы общества и максимизации диапазона просоциального инновационного поиска.

Повышение эффективности дальнейших научных разведок в этой сфере можно ожидать при анализе и синтезе как внутренних, так и внешних предпосылок превращения образовательно-научно-производственного комплекса в движитель устойчивого политико-экономического подъёма.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Сергеева Л.Н., Ревенко Д.С. Управління стійкістю соціально-економічних систем. *Вісник Одеського національного ун-ту ім. І.І. Мечникова*. 2016. Т. 21. Вип. 7-1 (49). С. 181–186.
2. Шедяков В. Е. Формирование экономического суверенитета страны в условиях перехода к обществу знаний на основе развития научно-интеллектуального потенциала и материально-технической базы. *Вісник Одеського національного ун-ту ім. І.І. Мечникова*. 2018. Т. 23. Вип. 8 (73). С. 8–13.
3. Shedyakov V. Economics of development or dying away: the role of social and information technologies. *Development of modern science: the experience of European countries and prospects for Ukraine*; scient. ed. & project dir. A. Jankovska. Riga: Baltija Publishing, 2019. P. 289–307.
4. Энгель У. Боги денег. Уолл-стрит и смерть американского века. Санкт-Петербург: Питер, 2011. 326 с.
5. Gamble A. *Crisis Without End? The Unravelling of Western Prosperity*. UK: Palgrave Macmillan, 2014. 240 p.
6. Wallerstein I. *World-Systems Analysis. An Introduction*. Durham and London: Duke University Press, 2004. 110 p.
7. Хамел Г., Прахалад К. Конкурируя за будущее. Москва: Олимп-Бизнес, 2002. 216 с.
8. Академик Дынкин: Наука впервые стала национальным приоритетом. *Научная Россия*. 25.04.2019. URL: <https://scientificrussia.ru/articles/akademik-dynkin-nauka-vpervye-stala-natsionalnym-prioritetom>
9. Шедяков В.Е. Возможности и риски эпохи: научно-исследовательская рефлексия – рефлексивное управление – рефлексивная модернизация. *Management of modern socio-economic systems*; ed. by J. Žukovskis, K. Shaposhnykov. Kaunas: Baltija Publishing, 2017. Vol. 1. P. 201–218.
10. Shedyakov V. Creation and realization of organizational-management strategy during paradigm transformation. *Organizational-economic mechanism of management innovative development of economic entities*; ed. by M. Bezpartochnyi. Przeworsk: WSSG, 2019. Vol. 3. P. 345–364.

REFERENCES

1. Serghjejeva, L. N., Revenko, D. S. (2016). Upravlinnja stijkistju socialjno-ekonomichnykh system [Management of stability of socio-economic systems]. *Visnyk Odesjkogho nacionaljnogho un-tu im. I.I. Mechnykova*, t. 21, vyp. 7-1 (49), s. 181–186 [in Ukrainian].
2. Shedyakov, V. E. (2018). Formirovanie ekonomicheskogo suvereniteta strany v usloviyakh perekhoda k obshchestvu znaniy na osnove razvitiya nauchno-intellektual'nogo potentsiala i material'no-tekhnicheskoy bazy [The formation of the economic sovereignty of the country in the transition to a knowledge society based on the development of scientific and intellectual potential and material and technical base]. *Visnyk Odesjkogho nacionaljnogho un-tu im. I.I. Mechnykova*, t. 23, vyp. 8 (73), s. 8–13 [in Russian].
3. Shedyakov, V. (2019). Economics of development or dying away: the role of social and information technologies. *Development of modern science: the experience of European countries and prospects for Ukraine* / scient. ed. & project dir. A. Jankovska. Riga: Baltija Publishing, pp. 289–307.
4. Engel', U. (2011). Bogi deneg. Uoll-strit i smert' amerikanskogo veka [Gods of money. Wall Street and the death of the American century]. Sankt-Peterburg: Piter, 326 s. [in Russian].

5. Gamble, A. (2014). *Crisis Without End? The Unravelling of Western Prosperity*. UK: Palgrave Macmillan, 240 p.

6. Wallerstein, I. (2004). *World-Systems Analysis. An Introduction*. Durham and London: Duke University Press, 110 p.

7. Khmel, G., Prakhalad, K. (2002). *Konkuriruya za budushchee [Competing for the future]*. Moskva: Olimp-Biznes, 216 s [in Russian].

8. Akademik Dynkin (25.04.2019): *Nauka v pervye stala natsional'nym prioritetom Interv'yu. Nauchnaya Rossiya [Science has become a national priority for the first time]*. URL: <https://scientificrussia.ru/articles/akademik-dynkin-nauka-vpervye-stala-natsionalnym-prioritetom>. [in Russian].

9. Shedyakov, V. E. (2017). *Vozmozhnosti i riski epokhi: nauchno-issledovatel'skaya refleksiya – refleksivnoe upravlenie – refleksivnaya modernizatsiya [Opportunities and risks of the era: research reflection - reflexive management - reflexive modernization]*. Management of modern socio-economic systems / ed. by J. Žukovskis, K. Shaposhnykov. Kaunas: Baltija Publishing, vol. 1, pp. 201–218 [in Russian].

10. Shedyakov, V. (2019). *Creation and realization of organizational-management strategy during paradigm transformation. Organizational-economic mechanism of management innovative development of economic entities* / ed. by M. Bezpartochnyi. Przeworsk: WSSG, vol. 3, pp. 345–364.

Shedyakov Vladimir Evgenievich

Dr. Sc. (Sociology), Ph. D. (Economics), Docent,
Free-lance

STIRRING UP OF SCIENTIFIC AND INTELLECTUAL CAPACITY IN ENSURING A SUSTAINABLE ORGANIC RISE

The purpose of the material is to comprehend the intensification of scientific and intellectual potential as a society's factor of ensuring a stable technological, social and economic upsurge. In the new conditions, public safety depends strongly on the timeliness of development. The values of knowledge and mutual assistance / cooperation are fundamental for security and development throughout history. But their role dramatically increases with the increasing importance of «smart society», especially affecting the priority of centres of production, processing, understanding, transmission, dissemination of knowledge. The actual priority of the educational-scientific-production complex, overcoming the tendencies towards de-industrialization and counter-modernity are required. The period of the next interparadigmatic transit on a global scale expands the possibilities of influencing the level of further long-term orbit. Research methods combine analysis and synthesis, historical and logical approaches, the choice of general and special characteristics in the static conditions of society and in its development, in particular in post-modern conditions. The results of the work include the denial of the potential for using the agricultural complex, tourist opportunities or a transit position (undoubtedly important) as the basis in the new conditions for long-term harmonious recovery and even for real sovereignty. The period of forced changes not only concentrates the multifaceted nature of the transitional and paradigmatic, formal and substantial contradictions of development, but also requires preparation: it is on a mass scale – people who are ready to face in their daily lives the need to solve problems of a worldview scale and take reasonable initiative. Changes are taking place not only in individual socio-political institutions, but also in the entire cultural environment. World transformations are cardinal in nature, which immeasurably raises the bar for requirements on the methodology of education and management. The formation of the structure of a knowing society requires emphasis on methods of stimulating both individual behaviour and desirable social changes – as the main resource of organizational and managerial relations. A strategic problem in mastering prospects is the promotion and cultivation of a Super-project, which provides a creative focus on crystallization of prospects, supports identity and sovereignty, rallies and motivates small breakthrough projects. The task of managerial compositions is a dynamic balance of strategy, tactics and operational art of social change while consolidating the stability of the moral foundation of society and maximizing the range of pro-social innovative search.

Key words: development, ascent, creativity, educational, scientific and industrial complex, scientific and intellectual potential.

ФІЛОСОФІЯ СИНЕРГЕТИКИ

УДК 371.98+159.92

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2019.1.8>**Ершова-Бабенко Ирина Викторовна**

доктор философских наук, профессор,
профессор кафедры искусствознания и общегуманитарных дисциплин
Международного гуманитарного университета
ул. Фонтанская дорога, 33, г. Одесса, Украина

Козобродова Дина Михайловна

аспирант кафедры философии,
социологии и менеджмента социокультурной деятельности
Южноукраинского национального педагогического университета
имени К. Д. Ушинского
ул. Старопортофранковская, 26, г. Одесса, Украина

РОЛЬ САМООРГАНИЗАЦИИ В ПОВЕДЕНИИ СИСТЕМЫ/СРЕДЫ «BRAIN-PSYCHE-CONCIOUSNESS/MIND»

Актуальність проблеми. Дослідження діяльності психіки і мозку з позицій синергетики є досить новим і перспективним напрямком, що формується на стику психологічного і філософського знання. Психосинергетика дозволяє будувати нові концептуальні моделі таких «давніх» філософських питань, як проблема свідомості, творчості, мислення та інших фундаментальних характеристик людської психіки. Ці перспективи відкриваються, виходячи з узагальнення вже наявних розрізнених знань на основі єдиних теоретичних позицій (синергетичний підхід), де психіка представлена як цілісна і надскладна єдність, тобто відкрита складна система, що самоорганізується. **Мета статті** – показати роль процесів самоорганізації в діяльності психіки як особливої нерівноважної реальності, яка проявляє властивості системності та середовища, що дозволяє розглянути її з позицій синергетики як єдине ціле у вигляді концепту «*brain-psyche-consciousness/mind*».

Методи та результати дослідження. Психіка людини, що представлена через концепт «*brain-psyche-mind/consciousness*», представляє собою одночасно: 1) цілісність – те, що стає, середовище і 2) ціле – те, що стало, система, в залежності від стадії, в якій вона знаходиться. Психосинергетичне трактування подібного явища розширюється через різноманітність мірностей психічного і, відповідно, різноманітність проявів концепту «*brain-psyche-mind/consciousness*» у різних сферах реальності. Спираючись на роботи Г. Хакена, І.В. Ершової-Бабенко тощо, обґрунтовано, що процеси самоорганізації є ключовими при фазових переходах психіки від середовища до системи, а потім до середовищного. Процеси самоорганізації в системі/середовищі «*brain-psyche-consciousness/mind*» проявляються в різних вимірах психічного – біологічне, інформаційне, ціннісне, духовне і т.д. Крім того, вони є фундаментальними на всіх рівнях взаємодії особистості: внутрішньоособистісний, соціальний, культурний та ін.

Ключові слова: самоорганізація, психосинергетика, гіперсистема/ середовище, концепт «*brain-psyche-consciousness/mind*», психомірне середовище, психомірність соціальної реальності.

Введение. Выдвижение и разработка идеи изменения методологии исследования психики, перехода на новый этап – этап синтеза научных знаний и рассмотрения психики как гиперсистемы синергетического порядка – открывает перед философией и наукой в целом перспективу более плодотворного развития данной области знаний на основе новой теории самоорганизации, наиболее широко представленной к настоящему времени в работах по синергетике Г. Хакена, И. Пригожина. Синергетический подход позволяет рассматривать психику как совокупность

динамических состояний вещественных и невещественных видов материи, как гиперсистему, имеющую до- и послежизненные фазы, а также прижизненную фазу – систему психической реальности человека. Этот подход и синергетическая концепция психики, представленные в работах украинского философа И.В. Ершовой-Бабенко, составляют основу развития психосинергетики как нового научно-философского направления исследования психической реальности. В настоящий момент перспективность психосинергетики доказана различными исследованиями в области психологии (Н. Кривцова), педагогики (А. Семенова), социальной философии (Д. Козобродова) и др. С функционированием психической системы человека, так или иначе, связан любой аспект формирования познавательной системы личности, ее социальная и культурная адаптация и деятельность в современном социокультурном мире. Психосинергетика дает основания для актуализации проблемы исследований мозга, психики и сознания человека, основанных на новом холистическом подходе, объединяющем гуманитарные и естественные науки.

Цель и задачи. Целью данной статьи является обоснование фундаментальной роли процессов самоорганизации в деятельности психики как гиперсистемы/среды «brain-psyche-consciousness/mind».

Вопросы исследования головного мозга и восприятия описаны немецким ученым-физиком Г. Хакеном, одним из основателей синергетики, в его работе «Принципы работы головного мозга: Синергетический подход к активности мозга, поведению и когнитивной деятельности» (2001) [12], а также совместно М. Хакен-Крелль в работе «Тайны восприятия» (2002) [13]. (Они стали основополагающими для развития синергетических исследований психики и мозга в Украине, которые проводились И.В. Ершовой-Бабенко с начала 1990-х гг. («Методология исследования психики как синергетического объекта» (1992) [3], «Психосинергетические стратегии человеческой деятельности. Концептуальная модель» (2005) [4], «Психосинергетика» (2015) [5] и др.). Также среди отечественных исследователей можно назвать имена М.А. Чепы («Парадигмальні зміни основ загальної психології у синергетичному контексті: колективна монографія» 2013) [10], О.Ю. Волик («Постнекласичні перспективи концептуалізації психологічних практик», 2012) [1], Н.В. Кривцовой («Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості», 2018) [9] и др.

Результаты. Исследование деятельности психики и мозга с позиций синергетики является достаточно новым и перспективным направлением, формирующимся на стыке психологического и философского знания. Психосинергетика позволяет строить новые концептуальные модели таких «давних» философских вопросов, как проблема сознания, творчества, мышления и других фундаментальных характеристик человеческой психики. Эти перспективы открываются, исходя из обобщения уже имеющихся разрозненных знаний на основе единых теоретических позиций (синергетический подход), где психика представлена как целостное и сверхсложное единство, т.е. сложная саморазвивающаяся открытая система. Иными словами, переход к методологии исследования психики как гиперсистемы синергетического порядка позволяет по-новому обратиться к положениям целого круга разных наук, в сферу которых попадали те или иные вопросы исследования психики – психологии, биофизики, биохимии, нейрофизиологии, нейробиологии, нейропсихологии и др. наук, связанных с решением проблем исследования психики и поведения самоорганизующихся структур различной природы.

С характерной для психики и мозга работой в «точке» потери устойчивости, так или иначе, связан любой аспект формирования и функционирования модели жизнедеятельности человека. Важно подчеркнуть, что потеря устойчивости психической системы и ее переход в новое, первоначально стабильное, состояние происходят без какого бы то ни было воздействия извне, вследствие нелинейности самой системы, что дает основания для использования самоорганизационной модели развития сложных нелинейных систем для изучения феномена психического. «Не следует думать, – как отмечал Ю.А. Данилов, – будто все сказанное в этом разделе является плодом изощренной фантазии теоретиков. Теоретические выводы синергетики убедительно подкреплены экспериментальными данными нейрофизиологов, психологов, психиатров, а кое-какие результаты научных исследований нашли применение в клинической практике» [2, с. 88]. Поэтому областью практического применения положений синергетических

исследований психики и мозга являются личностные, социальные, познавательные процессы и болезни человека, в том числе инфекционные, вирусные, в ходе жизнедеятельности в новых социально-экономико-эколого-информационных условиях, в разных формах адаптации.

Г. Хакен как основатель подобного рода исследований писал о том, что междисциплинарный подход необходим для исследования работы мозга и психики человека, поскольку мозг представляет собой «сложную систему» и прогресс в его изучении может быть достигнут только благодаря совместным кооперативным исследованиям представителей как гуманитарных, так и естественных наук [12, с. 6].

Второй важной идеей немецкого ученого была мысль о том, что теория самоорганизации, которая описывает поведение сложных саморазвивающихся систем, может быть применена к широкому кругу явлений, связанных с деятельностью мозга: «мы считаем, что мозг действует посредством самоорганизации...» [12, с. 18]. Это утверждение в свою очередь приводит к новому пониманию процессов, происходящих в мозге, т.е. теория самоорганизации ведет к пересмотру положения о том, что деятельность мозга протекает исключительно в устойчивом состоянии. В действительности, как справедливо считает Г. Хакен, она происходит более сложным образом – существуют ситуации, когда происходит потеря состояния устойчивости, и в этот момент происходят существенные качественные изменения в работе мозга. На многочисленных примерах и экспериментах, которые описаны в его книгах, Г. Хакену удалось доказать и обосновать применение теории самоорганизации к деятельности мозга, что стало в дальнейшем основанием для подобного рода исследований к проблеме психики и ее функционированию.

Так, И.В. Ершова-Бабенко в своих работах [3; 4; 5] показала, что исследования психики человека с позиции системы/среды синергетического порядка как природного явления, обладающего одновременно качеством средовости и структуры (системы), дает возможность понимания и объяснения так называемым «необъяснимым психическим феноменам», а также обуславливает развитие тех возможностей человека, о которых он сам еще мало знает и которыми еще неумело пользуется. Однако от понимания этих возможностей в значительной, если не в основной степени, зависит решение многих вопросов современности и будущего.

Психика в психосинергетике рассматривается как специфическое сверхсложное явление: открытая нелинейная самоорганизующаяся среда/система (ОНС), крайне неравновесная, работающая в «точке» потери устойчивости аналогично головному мозгу. Как показано в [3], она может выражать нелинейную совокупность как сред, так и структур и фазовых состояний различных видов, уровней, измерений/мерностей самоорганизующихся сущностей, процессов.

Сложные системы подобного типа и уровня по данным современного научного знания способны при определенных условиях качественно изменять свое макроскопическое поведение (неравновесные фазовые переходы нового типа по И. Пригожину). «В подобных системах по определению имеет место самоорганизация, с помощью которой возникают когерентность и макроскопический порядок» [11, с. 233].

Таким образом, специфичность психики выражена в данном понимании тем, что процессы самоорганизации рассматриваются с позиции их внутриспсихического (внутреннего психомерного) характера и зависят от состояния психики, от нахождения в «точке» потери устойчивости или в ее окрестностях, где под влиянием состояния и других факторов происходит потеря устойчивости с изменением качества. Следствием становится изменение, переход психики, системы/среды психической реальности в качественно новое состояние: «положительное», «отрицательное» (хаос), зависание («плато»).

Как отмечает И.В. Ершова-Бабенко: «употребление двойного термина система/среда или среда/система по отношению к психике подразумевает исходную ее средовость у человека при рождении, т. к. она не является строго организованной, в ней нет заданной структуры. По мере взросления человек формирует внутри себя то, что приобретает системное качество, «mind». И таким образом в пользовании человека, человеческой психики возникает качество системности у тех психических процессов, которыми человек оперирует. Но дело в том, что человек как познающий субъект непрерывно обновляет свою познавательную базу. В результате

та системность как качество, которое возникает в какой-то период развития человека, вновь становится средовостью, теряя при переходе в новое знание системность (например, знание), т. е. она вновь становится средой» [6, с. 48]. Следовательно, психика, будучи самоорганизационной системой, постоянно изменяет свое качество для того, чтобы «впустить» в себя новое. Человек, рождаясь с психикой как высшей функцией мозга, которая является первоначально средой, постепенно приобретает качество системы, но и качество системы не является стабильным качеством, которое присутствует постоянно. «Периодически человек сталкивается с демонстрацией психикой качества среды, а периодически – качества системы. Более того, все на самом деле еще сложнее, потому что система, например, если она сформировалась, то, во-первых, она может быть не тотально системой, а лишь в отдельных своих фрагментах она продолжает оставаться системой, которая уже была сформирована. Таким образом, следует оперировать двойным термином система/среда или среда/система в зависимости от того, какой период (стадия) или фаза рассматривается» [6, с. 49].

Возвращаясь к Г. Хакену, необходимо отметить, что он также находит подобную двойственность в работе головного мозга, считая ее аналогичной двойственности квантовой теории: «нельзя также предсказать, в какой именно момент времени тот или иной электрон в атоме перейдет из возбужденного в основное состояние под воздействием светового излучения (или кванта света). Несмотря на это, некоторые закономерности здесь все же имеются. Так, например, физики могут вычислить, с какой вероятностью электрон может за определенный отрезок времени испустить световую волну. Квантовая теория позволяет рассчитать так называемое вероятностное поле, благодаря которому можно предсказать, с какой вероятностью электрон оказывается в том или ином месте. Весьма заманчиво, конечно, выглядит идея привлечь концепцию вероятностного поля и для объяснения процессов, происходящих в мозге, ведь в таком случае у нас появляется возможность включить в его естественнонаучное описание и непредсказуемые события. Однако согласно сегодняшним научным воззрениям процессы, изучаемые нейрологией, протекают на таком уровне, который следует определять уже как макроскопический, так что возможность участия здесь квантовых процессов отнюдь не очевидна (хотя и не исключена окончательно). Возможно, в этой области нас еще ждут поразительные открытия» [13, с. 249].

Таким образом, психика человека, представленная через концепт «brain–psyche–mind/consiousness» представляет собой одновременно: 1) целостность – становящееся, среда и 2) целое – ставшее, система, в зависимости от стадии, в которой она находится. Психосинергетическая трактовка подобного явления расширяется через разнообразие мерностей психического и, соответственно, разнообразие проявлений концепта «brain–psyche–mind/consiousness» в различных сферах реальности. Это могут быть информационные и энергетические мерности индивидуального и трансличного коллективного бытия и становления, субстратные и процессуальные, соотносимые с уровнями живого, неживого и виртуального.

В работах [7; 8], например, показана «психомерность социальной среды/системы» (терминологическое словосочетание) и поставлен вопрос о растущей степени нечеловекомерности социальных и социотехнических (социотехномедицинских) сред/систем в современных условиях жизнедеятельности человека. В рамках психосинергетики к крайне неравновесному состоянию психики движут в первую очередь внутриспсихические (внутриличностные) информационные, ценностные, духовные события/факторы и события/флуктуации или другие информационно-оценочные малые возмущения/влияния/воздействия, в результате чего психика может покинуть и/или покидает неустойчивое состояние. Важно, что проявление динамики начинается в точке потери объектом его устойчивости и при определенных условиях он приходит к качественным изменениям.

Выводы. Исходя из синергетического понимания психики, можно ввести новый концепт «brain-psyche-mind/consiousness», демонстрирующий свойства психики как со стороны системности, так и средовости. Психика человека может быть представлена как открытая саморазвивающаяся гиперсистема: 1) целостность – становящееся, среда и 2) целое – ставшее, система, в зависимости от стадии, в которой она находится. Процессы самоорганизации в ней начинаются в точке «потери устойчивости», что проявляется в появлении новых качественных изме-

нений, розвитку нових структур і состояній. Основуючись на цьому теоретическому положенні, стає можливою розробка конкретних психологічних методик, необхідних для адаптації людини в нових соціально-економічно-екологічно-інформаційних умовах.

Перспектива дальніших теоретических досліджень заключається в углубленні і розширенні вивчення самоорганізаційних процесів в психіці людини, вираженої концептом «brain–psyche–mind/consciousness».

СПИСОК ІСПОЛЬЗОВАНИХ ІСТОЧНИКОВ

1. Волик Ю.О. Постнекласичні перспективи концептуалізації психологічних практик : автореф. на здобуття канд. філос.наук : 09.00.09 «Філософія науки». Київ : КНУТШ, 2012. 23 с.
2. Данилов Ю.А. 2002. Синергетика – внутри и вокруг человека. *Философия науки: синергетика человекомерной реальности*. Москва : ИФРАН, 2002. Вып. 8. С. 89–93.
3. Ершова-Бабенко И.В. Методология исследования психики как синергетического объекта : монография. Одесса : ОДЭКОМ, 1992. 124 с.
4. Ершова-Бабенко И.В. Психосинергетические стратегии человеческой деятельности. Концептуальная модель. В.: NOVA KNIGA, 2005. 368 с.
5. Ершова-Бабенко И.В. Психосинергетика. Херсон : изд-во «Гринь Д.С.», 2015. 488 с.
6. Ершова-Бабенко И.В. Гипертеория «brain-psyche-mind/consciousness» – постнеклассическое общее решение проблемы и методология исследования психомерности. *Norwegian Journal of Development of the International Science*. 2019. № 29. P. 45–50.
7. Козобродова Д. Эволюция представлений о сложных самоорганизующихся средах/системах в гуманитаристике на рубеже XX – XXI вв. *Философия освіти. Philosophy of Education*. 2018. Вып. 2 (42). С. 119–133.
8. Козобродова Д. Самоорганізація як предмет соціально-філософського аналізу : автореф. на здобуття канд. філос. наук : 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Одеса : ПНПУ ім. К.Д. Ушинського, 2019. 24 с.
9. Кривцова Н.В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості : автореф. на здобуття наукового ступеня канд. псих. наук. Одеса, ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2018. 23 с.
10. Парадигмальні зміни основ загальної психології у синергетичному контексті : колективна монографія / М.-Л.А Чєпа та ін. ; за редакцією М.-Л.А Чєпи. Кіровоград : Імєкс-ЛТД, 2013. 220 с.
11. Хакен Г. Информация и самоорганизация: Макроскопический подход к сложным системам ; перев. с англ. Москва : Мир, 1991. 240 с.
12. Хакен Г. Принципы работы головного мозга: Синергетический подход к активности мозга, поведению и когнитивной деятельности. 2001.
13. Хакен Г., Хакен-Крелль М. Тайны восприятия. Москва : Институт компьютерных исследований, 2002. 272 с.

REFERENCES

1. Volik Yu.O. 2012. Postclassical perspectives of conceptualization of psychological practices. Abstract for Specialty 09.00.09 - Philosophy of Science. K. : KNUTSH, 23 s.
2. Danilov Yu.A. 2002. Synergetics - inside and around a person // Philosophy of science: synergetics of human reality. Issue 8. Moskva. IFRAN, p. 89–93.
3. Kozobrodova D. 2018. The evolution of ideas about complex self-organizing environments / systems in humanities at the turn of the XX – XXI centuries. Philosophy of life. Philosophy of Education. Vol. 2 (42), pp. 119-133.
4. Kozobrodova D. 2019. Self-organization as a subject of social and philosophical analysis. Abstract of a healthy candidate. Philosophy for Specialty 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. Odessa: SUNPU named after K.D. Ushinsky, 24 s.
5. Krivtsova N.V. 2018. Psychological specialties potential potential self-realization specialties. Abstract. Odessa, Odessa Mechnikov State University, 23 p.
6. The paradigmatic perspective of the basics of the underlying psychological psychology in a synergetic context: a monograph is collective. 2013. [Chepa M.-L. A., Matsenko V.F., Matsenko J.M., Bugayova N.M. t.in.]; for editorial Chepi M.-L. A. Kirovograd: Imex-LTD, 220 p.

7. Haken G. 1991. Information and self-organization: A macroscopic approach to complex systems. M.: Mir, 240 s.
8. Haken G. 2001. Principles of the brain: A synergistic approach to brain activity, behavior and cognitive activity. M. Mir, 342s.
9. Haken G., Haken-Krell M. 2002. Secrets of perception. M.: Institute of Computer Research. 272 s.
10. Yershova-Babenko I.V. 1992. Methodology for the study of the psyche as a synergistic object. Monograph. Odessa: ODECOM, 124 s.
11. Yershova-Babenko I.V. 2005. Psychosynergetic strategies of human activity. Conceptual model. W.: NOVA KNIGA. 368 s.
12. Yershova-Babenko I.V. 2015. Psychosynergetics. Kherson: publishing house "Grin D.S.", 488 c.
13. Yershova-Babenko I.V. 2019. "Brain-psyche-mind / conciousness" hypertheory – post-non-classical general solution to the problem and methodology for the study of psychomericity // Norwegian Journal of Development of the International Science. No. 29, pp. 45–50.

Yershova-Babenko Irina Viktorovna

Doctor of Philosophy, Professor,
Professor of the Department of Art Studies and Humanities
International Humanities University
Fountain Road str., 33, Odessa, Ukraine

Kozobrodova Dina Mikhailovna

Postgraduate student of the Department of Philosophy,
Sociology and Management of Sociocultural Activity
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky
26, Staroportofrankivska St., Odesa, Ukraine

THE ROLE OF SELF-ORGANIZATION IN THE BEHAVIOR OF THE SYSTEM/ ENVIRONMENT "BRAIN-PSYCHE-CONCIOUSNESS/MIND"

Problem. The study of the activity of the psyche and the brain from the standpoint of synergetics is a fairly new and promising area, formed at the intersection of psychological and philosophical knowledge. Psychosynergetics allows us to build new conceptual models of such "ancient" philosophical questions as the problem of consciousness, creativity, thinking and other fundamental characteristics of the human psyche. These perspectives are opened based on the generalization of already disparate knowledge on the basis of a single theoretical position (synergistic approach), in which the psyche is presented as a coherent and superfluous unity, that is, an open complex self-organizing system. Purpose. The role of the processes of self-organization in the activity of the psyche as a particular non-equilibrium reality, which exhibits the properties of a system and environment, which allows to consider it from the point of view of synergetics as a whole as a concept of "brain-psyche-consciousness/mind", is shown in the article.

Methods and results. The psyche of a person represented through the concept of "brain-psyche-mind/consciousness" represents at the same time: 1) integrity – what is becoming, the environment and 2) the whole – what has become, the system, depending on the stage in which it is located. Psychosynergetic interpretation of this phenomenon is expanding due to the variety of dimensions of the psychic and, accordingly, the variety of manifestations of the concept of "brain-psyche-mind/consciousness" in different spheres of reality. Based on the works of H. Hacken, I.V. Yershova-Babenko and others, it is substantiated that the processes of self-organization are crucial in the phase transitions of the psyche from the environment to the system, and then to the environment. The processes of self-organization in the system/environment "brain-psyche-consciousness/mind" are manifested in different dimensions of the mental - biological, information, value, spiritual, etc. In addition, they are fundamental at all levels of personal interaction: intrapersonal, social, cultural, and more.

Key words: self-organization, psychosynergetics, hypersystem/ environment, concept of "brain-psyche-consciousness/mind", psychodimensional environment, psychodimensionality of social reality.

УДК 101

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2019.1.9>**Лобачев Михаил Викторович**

кандидат технических наук, профессор,
заведующий кафедрой проектного обучения в ИТ
Одесского национального политехнического университета
пр. Шевченко, 1, г. Одесса, Украина

Трофименко Татьяна Георгиевна

кандидат технических наук,
доцент кафедры проектного обучения в ИТ
Одесского национального политехнического университета
пр. Шевченко, 1, г. Одесса, Украина

СИСТЕМА ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕНИЯ В ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЯХ КАК СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ОБЪЕКТ

Розглянута як синергетичний об'єкт новітня технологія вузівського навчання – проектне навчання. Оскільки даний напрям розвитку вузівської освіти зовсім новий, він ще не був осмислений з філософських позицій, система проектного навчання не була класифікована, не були досліджені інформаційні процеси в ній, а також до неї не здійснювався синергетичний підхід.

У статті показано, що проектне навчання – складна нелінійна відкрита система, в якій спостерігаються явища фазових нерівноважних переходів. Система розглянута як синергетичний об'єкт, причому на макрорівні, коли істотні якісні зміни в системі під впливом кількісних змін. За такого підходу на перший план дослідження висувуються інформаційні процеси в системі «студент – вуз – замовник», яка є втіленням проектного підходу до навчання. Для інформаційних потоків у даній системі вкрай важливі саме якісні аспекти інформації та явища нелінійної зміни інформативності інформаційних потоків, явища когерентності. Тому даному питанню в роботі приділено основну увагу.

Показано, що інформаційні процеси в системі «студент – вуз – замовник» носять синергетичний характер, причому на декількох рівнях, а дана система має інтегративну складність.

Філософське осмислення системи проектного навчання, що включає такі основні компоненти, як вуз, студент і замовник (роботодавець студента), – це велика робота, яка не може обмежитися лише однією статтею. Тому роботу в даному напрямку слід продовжити і деталізувати інформаційні процеси в системі проектного навчання, більш детально дослідити їх якісні аспекти і фазові нерівноважні переходи в системі. Дана стаття являє собою початковий етап досліджень, і основний її результат – класифікація системи проектного навчання, виявлення підкласа систем, до якого вона належить, і виявлення нерівноважних фазових переходів – якісних стрибків на різних рівнях організації системи. При цьому основна увага приділена процесу саморозвитку психіки студента, активізації творчих здібностей студента.

Ключові слова: *проектне навчання, проекти, інформація, синергетика, синергетичний підхід, система, складна система, інформативність, якісні аспекти інформації, нерівноважні фазові переходи, тезаурус, алгоритм, когерентні процеси.*

Введение. В связи со стремительным развитием в последнее время систем искусственного интеллекта все больше профессиональных компетенций людей будет перекладываться на роботов. Для выполнения людьми останутся только те профессиональные действия, которые может выполнить только человеческая психика, то есть решение сложных творческих задач, требующих высокого уровня развития творческих способностей – то, что пока что не подвластно системам искусственного интеллекта. Это, прежде всего, синтез нового знания. В связи с этим люди, не обладающие хорошо развитыми навыками творчества, будут почти не востребованы на рынке труда. Востребованными окажутся только высококлассные специалисты с очень развитыми творческими навыками – навыками синтеза нового знания и адаптивного приспособления к постоянно меняющимся требованиям рынка.

Традиционное вузовское обучение как передача суммы знаний без обеспечения адаптивности будущего специалиста к быстро меняющейся среде не в состоянии обеспечить людей такими свойствами, чтобы они могли приспособиться к быстро меняющемуся рынку труда и успеть за ускоренным развитием новых востребованных обществом технологий, особенно в сфере информационных технологий (далее – ИТ).

Современное вузовское образование приходит к необходимости формирования специалиста нового типа – сверхсложной адаптивной самонастраивающейся системы. Такие возможности заложены самой природой в человеке [1; 2; 3; 4]. Однако современная система образования не настроена пока еще на активацию всех этих свойств человека. Это связано, прежде всего, с тем, что информационный поток, направленный на студента, сводится к совокупности сведений, то есть отношение к информации – классическое Шенноновское [5; 6], когда информация рассматривается на микроуровне – уровне информационных единиц – и определяется как мера снятия энтропии у потребителя (реципиента). В то же время задачи, которые ставит общество перед выпускниками вузов, требуют совершенно иной организации информационного потока от преподавателя к студенту. Более того, информационный поток к студенту в учебном процессе должен быть не только от преподавателя. Это должны быть когерентные (явление когерентности в сложных системах исследовано, прежде всего, Хакеном [7] и Ершовой-Бабенко [1]) информационные потоки как от преподавателя, так и от будущих работодателей – заказчиков конкретных технических разработок (ИТ-проектов) [8; 9]. При этом информация должна рассматриваться как сложная самоорганизующаяся в тезаурусе реципиента система [2] с обязательным введением в информационный поток и в тезаурус адаптивных алгоритмов смысловой фильтрации и синтеза информации [2; 10]. Информация при этом должна быть рассмотрена как самоорганизующаяся система на макроуровне [11], то есть на уровне, когда введение определенного системообразующего компонента (используется понятие интегративной сложности [1; 12]) в сложную систему приводит к качественным скачкам информативности, а также когда связи между компонентами системы носят вариативный характер. Именно обеспечение вариативного характера связей в системе «студент – работодатель – вуз» [8], то есть обеспечение отношения такой системы к подклассу сложных самоорганизующихся открытых нелинейных систем [1], и может дать такой эффект, как адаптивность выпускника вуза к нелинейно и очень быстро меняющейся сверхсложной системе рынка труда.

В качестве такого варианта организации учебного процесса, удовлетворяющего вышеизложенную концепцию современного учебного процесса в сфере ИТ, мы предлагаем проектное обучение – совершенно новый подход к образованию в сфере ИТ [8; 9; 13; 14]. Данный подход является совершенно новым и еще не изученным как система, он не подвергался философскому осмыслению. Система проектного обучения не классифицирована, не исследованы информационные потоки к студенту, не выявлены свойства данных потоков, не исследованы процессы качественных изменений в системе проектного обучения и в системе «студент – работодатели».

Цель и задачи работы – дать философское осмысление процессу проектного обучения, классифицировать систему проектного обучения как учебный процесс и систему знания, показать интегративную сложность данной системы, обосновать принадлежность этой системы к классу сложных нелинейных саморазвивающихся систем и обосновать возможность рассмотрения системы проектного обучения как синергетического объекта.

В одной статье невозможно провести все необходимые исследования информационных процессов в сложной системе проектного обучения. Мы затрагиваем здесь лишь ограниченный круг вопросов. Однако проблема философского осмысления данной системы обучения требует дальнейших исследований и анализа многих аспектов рассматриваемой системы и процессов, имеющих в ней место. Данная работа – начальный этап наших исследований.

Результаты. Во-первых, безусловно, мы рассматриваем систему образования и информацию в системе образования на макроскопическом уровне в русле синергетики [7] – мы включаем в информационную систему образования психику как среду развития информации [2; 3; 4]. Включение сверхсложной нелинейной системы психики (такой подход к психике изложен

в [1]) в систему проектного обучения в ИТ обуславливает интегративную сложность (понятие интегративной сложности рассмотрено в [1; 10]) данной системы. Каждый из компонентов системы проектного обучения является сложной нелинейной системой: и реципиент (студент), и вуз, и совокупность возможных работодателей. Причем все эти системы имеют множество компонентов, как бы подсистем. Это, прежде всего, психика каждого участника процесса – и студента, и преподавателя и работодателя. А также в данной сверхсложной системе учебного процесса функционирует такая сверхсложная система, как информация, которая в свою очередь имеет свойство развиваться в тезаурусе реципиента [2] и обладает свойством иметь неравновесные фазовые переходы [2], приводящие к качественным скачкам информативности того или иного сигнала, то есть информационного потока и синтезу нового знания [2; 3; 4; 15]. Определенное смысловое структурирование информационного потока при обучении приводит к развитию творческих способностей студентов и их способности не просто внимать информации и запоминать ее, но и к умению развивать полученную информацию и адаптировать ее к решению новых задач, которые в любой момент может поставить перед ними рынок. Студенту дается не набор готовых решений, который можно применить для решения только известных на сегодняшний день задач, а навыки самостоятельного синтеза новой информации на основе того, что психика – саморазвивающаяся открытая система [1], а информация имеет свойство развиваться в психике человека [2; 3; 4; 15]. Информация при этом – саморазвивающаяся открытая система (в отличие от Шенноновского подхода, в котором она – закрытая система на уровне информационных единиц). Роль преподавателя в проектном обучении – не только сообщить какие-то сведения студенту, но специфическим образом стимулировать его творческую активность, умение находить нестандартные решения и оперативно развивать под каждую конкретную задачу нужный именно для данной задачи набор свойств и навыков. Такой информационный поток от преподавателя гораздо сложнее по организации и по составу стимулов психики студента, чем информационный поток при обычном обучении.

Одним из средств такого обучения является функционально-стоимостное проектирование. Перед студентом не ставится задача разработки такого-то устройства на такой-то элементной базе или такого-то программного обеспечения на таком-то языке, а ставится цель разработки в виде функциональной модели: какие функции должна выполнять разрабатываемая система. А далее студент уже анализирует, какими средствами можно выполнить эти функции. Какие-то функции могут быть реализованы аппаратно, какие-то – программно, какие-то и так, и так, причем различными средствами, как аппаратными, так и программными. Составляется положительно-отрицательная матрица всех возможных вариантов реализации данных функций, в которой излагаются как преимущества, так и недостатки каждого варианта реализации каждой функции. Причем учитывается и стоимость реализации каждого варианта. В итоге выбирается оптимальный вариант, исходя из реальных условий разработки, а также может быть выработана рекомендация какого-то более перспективного варианта, для которого, возможно, сейчас просто не хватает ресурсов. Студенты обучаются функциональному мышлению, когда для выполнения любой функции, любой задачи анализируются все возможные варианты, как существующие, так и такие, которые хорошо бы было реализовать, но они еще не существуют, однако могли бы быть изобретены студентами. Преподаватель всячески стимулирует творческую активность студентов. На занятиях не проводится классический опрос в виде контроля, правильно ли студент запомнил какой-то материал, а преподаватель задает вопросы типа «А как еще это можно было бы сделать?», «А как эту функцию устройства (программы) можно было бы реализовать другими средствами?», «А какие еще есть средства для достижения данной цели?». Студент побуждается к тому, чтобы иметь собственное мнение и самостоятельно делать выбор – преподаватель задает вопросы типа «Как вы считаете...?», «Как, по-вашему...?» и т.п. При этом студенты занимаются не какими-то теоретическими, никому не нужными разработками, а работают над проектами, для которых есть реальные заказчики. Студент на практике осваивает все этапы проектирования, начиная с обсуждения с заказчиком технического задания (ТЗ) на разработку. Особенность проектного обучения – обучение сту-

дентов на реальных, заказанных конкретными фирмами и предприятиями, разработках. Студенты с самого начала обучения учатся создавать то, что реально востребовано рынком. И за время обучения в вузе получают опыт перестройки своего мышления и набора своих навыков под все новые реальные задачи, которые перед ними ставит система «заказчик – вуз – студент». Это система 3 WIN: выгоду получают как студент, так и вуз, и работодатель (заказчик). Студент обучается на реальных проектах, вуз получает заказы на студентов и технические разработки, а значит, финансирование, а заказчик получает по низкой цене выполнение своих задач в виде технических разработок студентов под руководством преподавателей. В такой системе имеют место двунаправленные информационные потоки: от преподавателя к студенту, от студента к преподавателю, от заказчика к вузу, от вуза к заказчику, от заказчика к студенту, от студента к заказчику. При этом все эти информационные потоки – сложные системы, обладающие интегративной сложностью в понимании [1; 12]. Введение каждого из компонентов в данную систему «студент – вуз – заказчик» [8], обладающую, опять же, интегративной сложностью в понимании [1; 12], приводит к качественным изменениям в данной системе, в частности, к нелинейным качественным изменениям в информационных процессах – к фазовым переходам. Например, данная система, можно сказать, сенсibiliзирвана к компоненту «заказчик»: то, что нужно заказчику, становится резко прагматически информативным для двух других компонентов системы – вуза и студента. То есть резко, скачком, меняется качественный аспект информации в системе – прагматический аспект. Смысловой аспект информационного потока от преподавателя к студенту тоже может меняться нелинейно и скачкообразно – в зависимости от многих параметров: пространства, времени, множества составляющих среды, в которой происходит общение преподавателя и студента, а также, опять же, от такого компонента системы, как заказчик (работодатель). Информационный поток от преподавателя к студенту семантически фильтруется студентом определенным образом, зависящим от перечисленных выше факторов. Основной фактор – это, конечно, задача, поставленная заказчиком. Опять же, вербальный информационный поток сенсibiliзирван к компоненту информационной системы – заказчику. Его требования рождают новые смыслы и новые прагматические аспекты информационного потока от преподавателя к студенту, при этом в соответствии с определением сложной системы как таковой, которая «может быть предъявлена или указана, но строго корректного адекватного описания которой дать не удастся» [16, с. 179]. Поэтому все происходящее при проектном обучении в системе информации изменения не могут быть математически описаны. Мы только можем предъявить результат – специалиста, умеющего адаптироваться к рынку и решать сверхсложные творческие задачи.

Синергетические эффекты в системе проектного обучения возникают на нескольких уровнях, в связи со структурной сложностью [1] системы проектного обучения – наличием уровней организации, подсистем внутри уровней и многообразия связей между ними. Так, например, синтез нового знания студентом является синергетическим эффектом. Появление нового смысла или изменение прагматической информативности информационного потока под влиянием того или иного компонента системы, то есть фазовый неравновесный переход, является проявлением синергетики тоже в самом процессе обучения. Однако если мы поднимемся на более высокий уровень организации проектного обучения и абстрагируемся от деталей методики проведения занятий, то мы увидим синергетический эффект от всех информационных потоков, функционирующих в системе «студент – вуз – заказчик». И он выражается, прежде всего, в появлении и у студента, и у вуза, и у заказчика таких новых выгод, то есть прагматических аспектов информации, которые каждый из этих компонентов не мог получить вне системы, причем каждая выгода каждого не равна сумме результатов воздействия каждого фактора, от которого эта выгода зависит. То есть отличительным свойством системы проектного обучения является наличие синергетического эффекта на всех уровнях организации системы – как на более низком (подуровне методики проведения занятий), так и на более высоком (уровне структуры организации всего процесса проектного обучения). Таким образом, проектное обучение является, безусловно, синергетическим объектом.

Рассмотрев интегративную сложность системы проектного обучения, стоит также уточнить класс данной системы. Будем опираться на данное в [1] определение Ю.В. Сачкова, «выделяющего особый класс сложных систем», к которым он относит «системы с относительно независимым поведением подсистем (элементов) при высокой внутренней активности и избирательности, целенаправленности функционирования (поведения) системы в целом. Эти системы по определению являются открытыми, находящимися в постоянном взаимодействии с окружающим (средой) и принципиально способными решать весьма разнообразные классы задач (действовать при весьма различных обстоятельствах). Из этого класса систем выделяется подкласс самоорганизующихся систем, которые способны адаптироваться к среде, изменяя не только свои параметры, но и структуру» [1]. Так вот, система проектного обучения в ИТ полностью подходит под это определение. Каждый компонент системы относительно независим: студент – обладатель индивидуальной психики, вуз с его индивидуальными особенностями структуры и преподаватели с индивидуальными особенностями психики, заказчик (работодатель) со своими особенностями. И все особенности каждого компонента системы как-то проявляются в его совершенно независимой от других компонентов системы жизни. Более того, все эти компоненты составляют систему лишь по одному поводу – по поводу обучения студентов. Но существуют другие сферы жизни, в которых каждый компонент действует совершенно независимо, однако эти действия влияют на психику и организацию каждого из компонентов системы и, таким образом, влияют на поведение каждого компонента в системе «студент – вуз – заказчик». При этом наблюдается высокая внутренняя активность и избирательность, целенаправленность функционирования (поведения) системы в целом. В частности, студент в системе проектного обучения не является объектом, как при классическом обучении, а является субъектом – активной личностью, сотворцом учебного процесса. Активность каждого элемента системы «студент – вуз – заказчик» налицо. Все эти компоненты активны. И все они действуют избирательно и целенаправленно, определенным образом фильтруя информационные потоки в системе – в подчинении целям данной системы в данной точке пространства-времени. Таким образом, система проектного обучения в ИТ является, безусловно, открытой. При этом, поскольку как раз адаптивность (к постоянно и быстро меняющимся условиям рынка) является одной из целей и особенностей проектного обучения, система является адаптивной и самоорганизующейся. А ее параметры могут меняться в любой момент, приспособившись к внешней среде – рынку. К параметрам системы, в частности, относятся (на подуровне организации учебного процесса) методики обучения, элементная база и программные средства, на основе которых ведется обучение, способы стимулирования творческой деятельности студентов, сами заказы на проекты от потенциальных работодателей, преподаватели, работающие со студентами, и стили работы преподавателей, стили подачи информационного воздействия на студентов, содержание информационных потоков в системе «студент – вуз – заказчик». На более высоком структурном уровне интегративно сложной системы «студент – вуз – заказчик» могут адаптивно к окружающей среде, включающей в себя ситуацию на рынках как образования, так и продукции, и рабочей силы, меняться компоненты и цели системы. Прежде всего, цели. Включение целей в тезаурус саморазвивающейся системы подробно рассмотрено в [2]. Используя подход [2] к понятию тезауруса, можно включить постоянно меняющиеся цели в глобальный тезаурус всей системы «студент – вуз – заказчик», то есть, в общем виде, интеллект системы (в понимании интеллекта системы по [2]), представляющий собой синергетическое сочетание интеллектов каждого из систем-компонентов. При этом под интеллектом (по [2]) понимается некий носитель алгоритмов и целей работы как неживой, так и живой системы, ее восприятия, обработки и передачи информации.

Выводы. Показано, что система проектного обучения в ИТ является сложной адаптивной, открытой, нелинейной, самоорганизующейся системой. Проанализированы информационные потоки в данной системе и показано наличие в них неравновесных фазовых переходов. Обоснована принадлежность системы проектного обучения в ИТ к синергетическим объектам, причем на различных уровнях данной интегративно сложной системы.

Тема данной работы настолько перспективна, широка и глубока, что одной статьи недостаточно для полного философского осмысления всех процессов в системе проектного обучения в ИТ и полного исследования данной системы. Такие исследования будут продолжены. В частности, перспективно рассмотреть процессы самоорганизации в психике студента при проектном обучении, а также провести более подробный анализ информационных потоков в системе, обозначить возможные точки бифуркации и выявить глобальные закономерности развития данной системы.

Представленная работа – это начальный этап исследования синергетических процессов в системе проектного обучения в ИТ, поскольку до сих пор такие исследования вообще не проводились. Проведенная в работе классификация системы позволит продолжить исследования синергетических процессов и иных свойств системы проектного обучения в ИТ. Сама же система проектного обучения в ИТ представляет собой перспективное направление обучения студентов, позволяющее выпускать специалистов кардинально нового качества – с повышенной адаптивностью к рынку и повышенными творческими способностями.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Ершова-Бабенко И.В. Методология исследования психики как синергетического объекта : монография. Одесса : ОДЕКОМ, 1992. 123 с.
2. Трофименко Т.Г. Методология исследования информации как синергетического объекта : монография. *Депонир. рукоп. ГНТБ України*. 1994. № 2263-Ук94. 109 с.
3. Трофименко Т.Г. Психосоматика. Как с ней подружиться? Москва : АСТ, 2019 224 с.
4. Трофименко Т.Г. Управление мозгом. Как изменить свою жизнь. Москва : АСТ, 2018. 288 с.
5. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике. Москва : Иностранная литература, 1963. 832 с.
6. Шеннон К. Математическая теория связи. *Работы по теории информации и кибернетике*. Москва : ИЛ, 1963. С. 243–332.
7. Хакен Г. Информация и самоорганизация: Макроскопический подход к сложным системам. Москва : Мир, 1991. 240 с.
8. Лобачев М.В., Антошук С.Г., Харчченко В.С. Стратегия 3WIN устойчивой кооперации ИТ-индустрии R&D старт-ап школы. *Радіоелектронні і комп'ютерні системи*. Харків : ХАІ, 2018. № 1 (85). С. 71–75
9. Лобачев М.В., Антошук С.Г. Проектное обучение – как инструмент построения и развития межуниверситетских R&D кластеров. *Управління проектами 2017: стан та перспективи* : 13-ая Международная научно-практическая конференция (UPMA-2017). Миколаїв, 2017. С. 64–65.
10. Трофименко Т.Г. Информационная роль алгоритма в процессах обработки информации. Одесса, 1990. 42 с. Деп. в Информприборе 13.08.90. № 4906. пр. 90.
11. Трофименко Т.Г. Информация: смена методологии. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Одеса : Фенікс, 2015. Вип. № 10. С. 104–106.
12. Диалектика познания сложных систем / под ред. В.С. Тюхтина. Москва : Мысль, 1988. 316 с.
13. Антошук С.Г., Белоус Н.В., Лобачев М.В. Студенческий аутсорсинг как механизм взаимодействия университетов с бизнес – структурами. *Електронні та комп'ютерні системи*. 2015. № 19 (95). С. 312–316.
14. University based R&D and startup schools versus outsourcing oriented cooperation / Mukhaylo Lobachev et al. *Карт Блани*. 2017. № 1. С. 20–23.
15. Трофименко Т.Г. Тренинг мозга. Москва : АСТ, 2017. 224 с.
16. Заморин А.П., Марков А.С. Толковый словарь по вычислительной технике и программированию. Москва : Рус. Яз., 1988. 221 с.

REFERENCES

1. Ershova-Babenco I.V. Metodologiya issledovaniya psihiki kak sinergeticheskogo ob'ekta. Monografiya. Odessa: ODEKOM, 1992. 123 s.

2. Trofimenko T.G. Metodologiya issledovaniya informatsii kak sinergeticheskogo ob'ekta. Monografiya// Deponir.rukop. GNTB Ukrainyi, 1994. 109 s., № 2263-Uk94
3. Trofimenko T.G. Psihosomatika. Kak s ney podruzhitsya? AST: Moskva, 2019. 224 s.
4. Trofimenko T.G. Upravlenie mozgom. Kak izmenit svoyu zhizn. AST: Moskva, 2018. 288 s.
5. Shannon, K. Raboty po teorii informatsii i kibernetike. Moskva. Inostrannaya literatura, 1963. 832 s.
6. Shannon K. Matematicheskaya teoriya svyazi // Raboty po teorii informatsii i kibernetike. – Moskva. IL. 1963. S. 243–332.
7. Haken G. Informatsiya i samoorganizatsiya: Makroskopicheskiy podhod k slozhnyim sistemam. Moskva. Mir, 1991. 240 s.
8. Lobachev M.V., Antoschuk S.G., Harchchenko V.S. Strategiya 3WIN ustoychivoy kooperatsii IT-industrii R&D start-ap shkolyi.//Radioelektronni i kompiuterni systemy. Kharkiv: KhAI, № 1 (85), 2018. S. 71–75.
9. Lobachev M.V. / Proektnoe obuchenie – kak instrument postroeniya i razvitiya mezhuniversitetskikh R&D klasterov M.V. Lobachev, S.G. Antoschuk // Upravlnnya proektami 2017: stan ta perspektivi. 13-aya Mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya (UPMA–2017). Mikolayiv, 2017. S. 64-65.
10. Trofimenko T.G. Informatsionnaya rol algoritma v protsessah obrabotki informatsii. Odessa. 1990. 42 s. Dep. v Informpribore 13.08.90., № 4906. Pr. 90.
11. Trofimenko T.G. Informatsiya: smena metodologii// Naukoviy visnik mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu. Odesa: Feniks, 2015. Vip. # 10. S. 104–106.
12. Dialektika poznaniya slozhnyih sistem. Pod red. V.S. Tyuhtina. Moskva. Myisl, 1988. 316 s.
13. Antoschuk S.G. Studencheskiy autsorsing kak mehanizm vzaimodeystviya universitetov s biznes- strukturami / Antoschuk S.G., Belous N.V., Lobachev M.V. // Elektronni ta kompiuterni systemy № 19(95), 2015. S. 312–316.
14. Lobachev M. University based R&D and startup schools versus outsourcing oriented cooperation/ Mykhaylo Lobachev, Svitlana Antoshchuk, Vyacheslav Kharchenko, Thorsten Scholer, Vladimir Brovko, Volker Herwig // Kart Blansh № 1, 2017. S. 20–23.
15. Trofimenko T.G. Trening mozga. AST: Moskva, 2017. 224 s.
16. Zamorin A.P., Markov A.S. Tolkovyy slovar po vyichislitelnoy tehnikе i programmirovaniyu. Moskva. Rus. Yaz., 1988. 221 s.

Lobachev Mykhailo Viktorovich

Candidate of Technical Sciences, Professor,
Head of the Department of Project Training in IT
Odessa National Polytechnic University
1, Shevchenko av., Odessa, Ukraine

Trofimenko Tetiana Heorhiivna

Candidate of Technical Sciences
Associate Professor, Department of Project Studies in IT
Odessa National Polytechnic University
1, Shevchenko av., Odessa, Ukraine

**THE SYSTEM OF PROJECT TRAINING IN INFORMATION TECHNOLOGIES
AS A SYNERGISTIC OBJECT**

The newest technology of University education – project training – is considered as a synergetic object. Since this direction of development of higher education is quite new, it has not yet been conceptualized from a philosophical standpoint, the system of project training has not been classified, information processes in it have not been investigated, and a synergetic approach has not been implemented to it.

The article shows that project learning is a complex nonlinear open system in which the phenomena of phase nonequilibrium transitions are observed. The system is considered as a synergetic object,

and at the macro level, when qualitative changes in the system under the influence of quantitative changes are significant. With this approach, information processes in the system “student – University – customer”, which is the embodiment of the project approach to learning, are put forward to the forefront of the study. For information flows in this system, it is the qualitative aspects of information and the phenomenon of nonlinear changes in the informativeness of information flows, the phenomenon of coherence that are extremely important. Therefore, the main attention is paid to this issue in the work.

It is shown that the information processes in the system “student-University-customer” are synergistic, and at several levels, and this system has an integrative complexity.

Philosophical understanding of the system of project training, which includes such basic components as the University, the student and the customer (the employer of the student) is a lot of work, which cannot be limited to only one article. Therefore, the work in this direction should be continued and detailed information processes in the system of project training, to investigate in more detail their qualitative aspects and phase nonequilibrium transitions in the system. This article represents the initial stage of research and its main result is the classification of the system of project training, identification of the subclass of systems to which it belongs, and identification of nonequilibrium phase transitions-qualitative jumps at different levels of the system organization. The main attention is paid to the process of self-development of the student’s psyche, activation of creative abilities of the student.

Key words: *project training, projects, information, synergetics, synergetic approach, system, complex system, informativeness, qualitative aspects of information, nonequilibrium phase transitions, thesaurus, algorithm, coherent processes.*

ЗМІСТ

ГНОСЕОЛОГІЯ

Маді Г.І.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ В ДОСЛІДЖЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ МАРГІНАЛЬНОСТІ.....4

Нерубаська А.О.

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ТА ЙОГО АКТУАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.....12

Яровицька Н.А., Болотова Ю.В.

ІНАКТИВОВАНЕ ПІЗНАННЯ (ENACTIVE COGNITION)
ЯК ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА СУЧАСНОСТІ..... 20

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

Гладощук О.Г.

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ
ДО ПРОБЛЕМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ВИХОВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ У ВИЩОМУ ТЕХНІЧНОМУ ЗАКЛАДІ ОСВІТИ..... 27

Гордійчук О.О.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МЕНТАЛЬНОСТІ В ТРАДИЦІЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ.....34

Димчук А.В.

КАБАЛІСТИЧНІ ВИТОКИ МАСОНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ.....42

Шедяков В.Е.

АКТИВІЗАЦІЯ НАУЧНО-ІНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛА
В ОБЕСПЕЧЕННІ УСТОЙЧИВОГО ОРГАНІЧНОГО ПОДЪЄМА.....48

ФІЛОСОФІЯ СИНЕРГЕТИКИ

Ершова-Бабенко І.В., Козобродова Д.М.

РОЛЬ САМООРГАНІЗАЦІЇ В ПОВЕДЕННІ
СИСТЕМИ/СРЕДИ «BRAIN-PSYCHE-CONCIOUSNESS/MIND»..... 55

Лобачев М.В., Трофименко Т.Г.

СИСТЕМА ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕННЯ В ІНФОРМАЦІОННИХ ТЕХНОЛОГІЯХ
КАК СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ОБЪЕКТ.....61

CONTENTS

GNOSEOLOGY

Madi H.I.

METHODOLOGICAL APPROACHES IN THE STUDY
OF THE ECONOMIC MARGINALITY.....4

Nerubasska A.O.

THE SYSTEMS ANALYSIS AND ITS ACTUALITY IN MODERN RESEARCH.....12

Yarovytska N.A., Bolotova Y.V.

INACTIVATE COGNITION IN THE SPACE
OF EPISTEMOLOGICAL CONSTRUCTIVISM.....20

SOCIAL PHILOSOPHY

Gladoshchuk O.G.

SOCIAL AND PHYLOSOPHICAL ANALYSIS OF CONCEPRUAL APPROACHES
TO THE PROBLEM OF PHYSICAL EDUCATION IN DEVELOPMENT
OF STUDENTS' PROFESSIONAL COMPETENCE
IN HIGHER TECHNICAL EDUCATION INSTITUTIONS.....27

Hordiichuk O.O.

INTERPRETATION OF MENTALITY IN THE TRADITION
OF THE FRENCH HISTORICAL SCHOOL.....34

Dimchuk A.V.

KABBALISTIC ORIGINS OF THE MASONIC PHILOSOPHY.....42

Shedyakov V.E.

STIRRING UP OF SCIENTIFIC AND INTELLECTUAL CAPACITY
IN ENSURING A SUSTAINABLE ORGANIC RISE.....48

PHILOSOPHY OF SYNERGETICS

Yershova-Babenko I. V., Kozobrodova D.M.

THE ROLE OF SELF-ORGANIZATION IN THE BEHAVIOR
OF THE SYSTEM/ENVIRONMENT "BRAIN-PSYCHE-CONCIOUSNESS/MIND".....55

Lobachev M.V., Trofimenko T.H.

THE SYSTEM OF PROJECT TRAINING IN INFORMATION TECHNOLOGIES
AS A SYNERGISTIC OBJECT.....61

НОТАТКИ

Наукове видання

ПЕРСПЕКТИВИ. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК № 1, 2019

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Цифровий друк.

Обл.-вид. арк. 6,77. Ум.-друк. арк. 8,37. Зам. № 0120/11

Підписано до друку 30.09.2019. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а

Телефон +38 (0552) 39 95 80,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.